

ХАРКІВ ЛІТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
ТА ХАРКІВСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

№ 10' 2017–2018

ЗМІСТ

Першопочитання

- Перший прикорень для «Золотого цапа» 3
Іван Драч. Золотий цап. Етюди із пам'яті 3

Класичне перо

- Юрій Мушкетик*. Дорога в безвість. *Повість* 11

Під знаком тризуба

- Ігор Фарина*. Чорне сонце. *Маленька повість* 78
Андрій Кондратюк. Розмисли 98

Поетичні меридіани

- Микола Славинський*. Посол небес 141
Сергій Шелковий 149
Римма Катаєва 161
Ольга Яворська. Надія віршем горнеться до мене... 166

Дзвони пам'яті

- Леонід Тома*. Недоспівана пісня 173
Анатолій Перерва 173
Леонід Тома. Синиця в небі 180
Богдан Мельничук. Довічний журбопис 184

Поетична інтеграція

- Нова поезія з Нюрнберга.
З німецької переклала Олександра Ковальова
Наду Шмідт 192
Томас Бронс 195
Ютта Ярош 200
Манфред Шваб 204
Мадлен Вайсгаупт 208
Урсула Керстан 211
Вальтер Загорка 212

В контексті історії

Олександр Усенко. Український Харків (Деталі історичного портрету) 215

Мистецтво подробиць

*Давид Данилов-Абросімов. Міні-новели.
Переклад з російської Володимира Брюггена 221*

В контексті історії

*Проф. Олександр Савченко. Україна і Польща:
історія і політика для спільного успіху 225*

*Мирослав Даніш. Аркодужні мости україністики.
Переклав зі словацької Іван Пасемко. 237*

*Ігор Шудрик. А чи «Первая столица»?
(Щодо деяких харківських міфів) 243*

Акцентуємо, аналізуємо, стверджуємо

Володимир Калашник. Трагічні сторінки всесильної Любові 249

*Дмитро Ковальов. Оточене дитинство:
рецензія на «Інтернат» Сергія Жадана 252*

Інна Ковальчук. Поміж землею й небом 255

*Сергій Вакуленко. Юрій Шевельов —
дороговказ для сучасної україністики 259*

Ігор Михайлин. У космічному оркестрі Володимира Пашенка . . . 262

Редколегія:

Володимир БРЮГГЕН, **Володимир КАЛАШНИК**, **Анатолій ПЕРЕРВА**,
В'ячеслав РОМАНОВСЬКИЙ, **Микола СЛАВИНСЬКИЙ**,
Анатолій СТОЖУК, **Антоніна ТИМЧЕНКО**

Головний редактор:

Леонід ТОМА

Дизайн

Володимира НОСАНЯ

Технічна редакція:

Євгенія ОНИШКО

Коректура:

Володимир ВЕРХОВЕНЬ

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати рукописи.

Видається з 2014 р. щоквартально. Реєстраційне свідоцтво КВ № 22093-11993Р від 23.03.2016 р.

Підписано до друку 22.06.18. Формат 70x100/16.

Папір офсетний. Гарнітура NewtonС. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 17,25.

Видання і друк ТОВ «Майдан»

61002, Харків, вул. Чернишевська, 59. Тел.: (057) 700-37-30, 752-92-82. E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

**ПЕРШИЙ
ПРИКОРЕНЬ ДЛЯ
«ЗОЛОТОГО ЦАПА»**

З легкої руки Миколи Жулинського до редакції журналу «Харків.Lit» нещодавно надійшов рукопис нового твору Івана Драча «Золотий цап (Етюди із пам'яті)», що має вийти окремою книгою у видавництві «Український пріоритет».

У свою чергу автор люб'язно погодився, щоб окремі етюди-новели вперше побачили світ у харківському літературному журналі. Тепер читачі можуть ознайомитись із цими творами, сповненими іскрометного гумору, кінематографічної виразності та глибокого зв'язку з народними традиціями та звичаями.

На превеликий жаль, Іван Федорович не встиг побачити публікацію своїх етюдів, на час виходу часопису його життєвий шлях завершився.

Редколегія та редакція висловлюють співчуття рідним, друзям, усім шанувальникам неперевершеного таланту поета.

Земля пухом і вічна пам'ять вам, шановний Іване Федоровичу.

Іван ДРАЧ

ЗОЛОТИЙ ЦАП

Етюди із пам'яті

ЗОЛОТИЙ ЦАП, АБО ВОДИТИ КОЗУ ДО ЦАПА

*Як схоче Віталій Микитович
Сперкач, який напоумив мене
на цей творчий подвиг —
нехай дописує. Аби поставив
фільм.*

Моє село ще називалося Козинці. Бувало, як визирнеш на поле, де кози пасуться, а там лиш білі цяточки воруються. Корів нема. Тепер вже нема і села такого — Козинці. А коли треба було внука лікувати од коклюшу, найбільш придатним стало козине молоко. Йдеш над Роською, внука несеш на коськах щоб дихав вранішнім повітрям річковим, а тоді до Марії Василівни, до кози. Спершу бридився козячого запаху, а згодом приловчився до парного козиного молочка — де і коклюш дівся. Кози порятували.

Поїдеш у Прагу — донька і козиного кефіру, і козиного молока, і козиного сиру настрається. Знову порину

в свою козячу Атлантиду, якої вже нема. Для мене весь античний світ — козиний. І Греція, і Рим. І чого може бути «золотий осел» Апулея, а не може бути «Золотого цапа» Івана Драча?! «Золотий осел» є, а Буріданового осла немає. А кожен цап знає, що за сіном, яке прив'язане на дишлі в гопалці, бігти не треба. Хай дурні коні та дурні осли біжать — розумний цап свою кебету має.

Апулеїв Золотий Осел-шаленець був присоромлений своєю коханкою, коли поміняв своє осячче вміння на людську подобищу і нездалі людські сладострасті. Порівняно з осяччим шалом вони були смішними — краще бути ослом в осяччій спритності, а то будеш вигнаний і з ганьбою висміяний.

Шануймося!

Частина перша

* * *

— Ганько, не знаю, що з нею робити?

— А що вона?

— Третій день нічо не їсть.

Манька дивилася на Ганьку як на свою рятівницю.

— А що даси за совіт?

— Десяток яєць дам.

— Коза хоче цапа — моє мнение!

— А де ж я його знайду?! В Гаврила був цапок — зарізали, у Петровної був — продали.

— А ти її попусти, сама знайде. Хоч би на краю світа! Вона нюх такий має. Бери і веди. Та вона сама тебе поведе. Так-то, Манько. За яйця не забудь!

Коза вела Маньку вулицями села, як навіжена. Манька зашпортувалася на грудді. Манька лаяла козу, але мотузка з рук не випускала. Ще пропаде коза, а це ж єдина годувальниця — і молоко, і сир, і ...

Аж на краю села в Тодора коза знайшла цапа — і вирвалася з рук господині.

Тодор вийшов і зареготав.

— А що — невтерпець. Два десятки яєць давай, Манько, матимеш цапа.

— Та я вже якось одроблю!..

Цап накинувся на козу, захекану і покірну. Тодор з Тодорихою тішилися — який у них прибутній цап, Золотий цап. Яйця заробляє.

Той одробив своє, як скажений, захекався і впав після роботи...

— Золотий мій, — каже Манька.

— Та до нього з усіх сіл сходяться кози. Аби йому зносу не було! — гонориться Тодориха, як своєю роботою.

Золотий цап оклигав трохи — і знову за своє. З не таким завзяттям, як попервах, але твердо і наполегливо.

Манька дочекалася, поки коза вже не витримала і впала під цапом.

— Отакої! Довів до чого молодицю...

— Та йому зйобу нема — крепкий! — хвалиться Тодориха.

Частина друга

* * *

У завірюху, заметами Танька тяжко брьохалася ліском на дорогу. Тягла щось у великому мішку. Те щось до неї не то мекало, не то говорило, не то бекало.

Аж навстріч Ганька, дорога сусідка. Зібралася в лісок по дрова з порожнім мішком. Стрілися.

— Ти шо, вже дровець напорала?

— Та не, хуже.

— А я оце йду, бо нема чим протопити.

— Йди, йди! Лісник в город поїхав.

— Ну, ти вже, бачу, несеш. А чо це в тебе дрова ворущаться, наче живі?

— Та це не дрова. Це — цап.

— Ото цапа преш. А що він, ніг не має?

— Та не хоче йти, зараза. Чує, що продам.

— Отакої! Вперше бачу, щоб цапа в мішку несла. Дорогий в тебе цап.

— Іди, йди! І я собі піду...

Брьохалася заметами Танька, аж поки на биту дорогу, без снігу та заметів, не вибралась. Озирнулася, чи сусідка вже далеко, можна й облегшитися.

— Вилазь уже, Кирильцю, а то дуже ж тяжкий.

— Тяжкий чи солодкий? — спитав маленький миршавий чоловічок, що скинув із себе мішка.

— Солодкий, солодкий, Кирильцю!

Чоловічок налягав на одну ногу. Чоловічок тішився, що нарешті вже на свободі.

— Тяжко мені на хліб заробляти.

— Приходь, приходь Кирильцю!

— Яешня буде гарна, то чого б обминати таку хату. Та ще й молодиця...

— Дивись, не проговорися Ганьці, бо та мені боки обпатрає.

— То шо я дурак, чи шо!

— І до Килини не ходи, і до Мотрі, вони вже старі для тебе.

— А ти ще — ого-го!

— Спасибі за добре слово...

А здалеку з-за дерева визирала їхня цікава сусідка.

— Господи, та це ж Кирило! Ото вже цап, то цап. По собі знаю. Миршаве таке, калічене, а до тої робити он яке підходяще!..

* * *

— А ти, Ганько, розкажи про свого студентика і про ваш тайний кожух — що він вам напрозорчив.

— Приїжа якось Сашко мій, пита мене, чи не можеш мені купити чи знайти кожух — зараз дуже модні. Чого ж не можу, кажу. Лізь на горище, там знайдеш козячий кожух твого батька. Так його ніхто й не одівав, як батька втопили. Поліз Сашко на гору, взяв кожух, одінув на себе. Підходящий. Мац-мац по кишенях, а там записка: «Приходь до млина сеї ночі в 12 часов, поговорить треба. Саватій, твій друг. Мельник». Оце так okazія! Сашко теж черкнув записочку: «Чекав тебе двадцять літ, а ти не приходиш. Сеї ночі тебе буду чекати». Пішов Сашко глухої ночі до млина, і я ж за ним — боюся. Явився той Саватій і кличе: «Клим! Клим! Я вже тут, виходь». Як забурунить щось у воді коло млина, аж мені лячно. «Клим виходь, я прийшов здаватися. Я ж тебе втопив!» Сашко хотів налякати мельника, та я з переляку його зупинила. На другий день Саватій пішов у міліцію — здаватися.

* * *

Діди та дядьки теревенять:

— Ото мій внук розказує дідові, як Сталін войну виграв. Каже, Жуков був у нього. А я йому своє. Головного, кажу, ти не знаєш. Ось воно:

Сталін їде на козі.

Гітлер — на собаці.

Гітлер каже: «Дожену!»

Сталін каже: «В сраці!»

— Да! Ми козами все виграли, кози спасли нас.

— А тепер золотий цап спасає.

— Який? Чоловічий чи козячий?

— І треба ж таке! Бог йому таку фамілію дав: Гаврило Цап. Баби за ним охотяться.

— А дехто ще каже: як живеш? З бабою? Не, з козою — та ще й молока дає!

* * *

Баби та молодичі сидять, теревеняць. На Ганьку напосілися:

— А ти би вже хоч всім підряд перестала давать, а то і Кирило і Гаврило, і той що з Дзюнькава приїхав, усі до тебе...

Тут і вчителька віршик начитує:

Я до тої дівчиноньки
Не піду ніколи,
Бо до неї хлопці ходять,
Як діти до школи!

— А до мене всі занаділися, бо я це діло вмю!..

— Безсовісна ти!

— Чого я безсовісна? Так ото на тій роботі натрудилася — і крижі болять, і спина ние, бо твій Гаврило як катком котить...

— Ото прийде, він од тебе, кажу: сповняй свій долг. А він і каже: ой, так натрудився у млині, трохи одійду. А я йому: колода ти колодою! Ось я їй патли обірву!

— Ой, бабоньки, а в мене вже всі члени неработоспособні — руки болять, на ногах — вени, спина ломить, крижі ниють. Один орган ще способний, роботящий, і то ви всі завидуєте. Такі завидющі!

— А що, Кирино, твоя Сандя? Вже третього хахаля притарабанила з городу, ніяк заміж вийти не може.

Вчителька знову начитує:

А Витька с Галочкой,
Как винтик с гаечкой:
Полюбились намертво,
Да не сошлись диаметром.

— А мені подходящий всякий гаечний ключ, гайка вже іржавою стала...

Аж раптом всі голови — і чоловічі і жіночі — повертаються в один бік.

Манька веде козу за мотузку додому. Коза не хоче йти, опирається. Манька зашпортується, ледве не падає.

— Де була, Манька?

— Козу водила до цапа.

— Ну і як, довольна?

— Довольна...

ДІД МАМОН

У хаті Мамонта Симоновича Нищука залишився його син Зіновій Мамонтович зі своєю жінкою Настею Блішкою та двома дітьми Ніною і Василем.

Не міг з ними бути Мамонт Симонович. З ним, як батьком-куркулем, виселять усю родину. Тому пішов по молодицях — спершу у своєму селі, а згодом у навколишніх селах..

Четверо дітей було в нього. Одне померло маленьким. Троє лишилось, але всі боялися батька-куркуля.

Де зустрічались діти з батьком? Чи зустрічались? Де плакали? Чи плакали?

Забрали Мамонта Симоновича в 1938-му році. Тоді в Тетіївському районі розкрили антибільшовицьку організацію.

Боявся і мій батько. Поклав сокиру коло дверей.

— Двох-трьох рішу. Потім хай беруть!

Ніхто не видав, хоч і знайшли зброю в коловороті...

БАТЬКО-МАТИ

Батькові було під п'ятдесят, а матері під сорок, коли я появився на світ. Навіщо я був їм здався в такі літні літа?! Батько ганяв по цілому світу, аби лише не бути в колгоспі. Правда, врятував родину від голоду, коли вивіз матір з Андрієм та Петром у Дагестан (1932—1934). Потім родина вернулася в Теліженці — і з'явився я. Випадок чи що — Сталін заборонив аборти після голодомору. Не від великої любові я прийшов на цей світ. Батьки постійно сварилися. Сварка стояла в хаті день і ніч. Нестатки, злидні, непорозуміння. Для мене школа, футбол, волейбол, бібліотека були

всім — від домашньої сварки я готовий був утекти на край світа. Але мене любили — кожен по-своєму. Батько брав з собою на роботу, був делікатний, уважний. Ніколи не бив. Найбільше, що міг сказати — це якесь тверде слово, якого я боявся як вогню. Батько багато читав — любив газети. Мати висміювала його за те читання.

— Треба тином город обгородити, а він читає. І що воно дає — те читання... Багато начитав — хліба нема в хаті...

Мати садила мене на припічок — я любив вогонь у печі. Мені дещо припадало. Була шкварка до хліба, а не було шкварки — терли цілушку хліба цибулею і підсмажували. Нічого смачнішого в дитинстві не бачив.

У мене була лампа-харитинка, я її світив цілу ніч на печі і читав, читав, читав. Читання було над усе. Але коли приходила весна, босоногого чоловіка полонили футбол і волейбол. Я був одним із перших спортсменів. Короткі дистанції, естафети — значки світилися на моїх грудях. Був передовиком. Батьки озирались, коли щось не те говорили про владу.

А говорили переважно щось «не те». Батько попереджав матір:

— Дивись, Тетяно, прищепи язика, а то цей Павлік Морозов розкаже все, що ти плетеш...

— І що я плету?! Кажу як є. Все по правді. А він не скаже, бо нас любить...

Я справді любив їх обох, і мені ніколи й на думку не спадало бути Павліком Морозовим. Але від сварок дим стояв у хаті і ніколи не переводився. Подвійність баченого і чутого твердо в'їлася в мій характер, і нікуди від цього не можна було дітися.

А тут ще й став великим начальником — головою ради загону. Моя двоюрідна сестра — Марія Варфоломійвна Спасібова, старша за мене років на десять, була вожатою в школі і старалась по родичанській лінії. Обрали мене за начальство, а мене ніхто не слухає. Особливо допікали дівчата — не підкоряються і квіт. А вдома про це сказати соромно.

Іду до дядька Фоки — він колишній матрос, як і батько. А в нього дуже красива донька Ганя, моя далека родичка, в яку я звичайно, закоханий. Брови в неї дуже гарні, коромислами вигинаються до мене, та ще й кажуть:

— Ну що, братіку, як діла в школі?

Їй нічого не кажу, а дядька Фоку допитую:

— Дядьку Фока, я голова ради загону, а мене ніхто не слухає. Особливо дівчата, от капосні і збитошні...

— Не слухають, бо в тебе голос не начальственный.

— Та я густо з ними балакаю, а от не слухають.

— У нас на кораблі капітан вистроїть матросів і командує: розкрий роті!

— А при чому тут роті?

— А по роті все видно. В кого чорне піднебіння — виходь, будеш боцманом! Так опреділяли — з точністю до наоборот! Може, в тебе, Ванько, рот не підходить. Марш додому, визначайся!

Сміється дядько Фока. Сміється Ганя тихенько в кутку, бо вона все слухає, а потім дівчатам розказує.

Приходжу додому, кручу те дзеркало на всі боки — нема в мене чорного піднебіння! Сиджу і плачу... Сусідка Ялина у вікна заглядає, а я реву та й реву, сльози горохом сиплються. Ну де взяти те чорне піднебіння? От хоча б таке, як у знайомих собак — у Шарика, чи у Кудли. Хоч візьми та позич у них те добро...

Послала Ялина сина Грішу спитатися, в чому річ.

— Іване, ти чого?

— Та того!

— Може, сталося щось?

— Сталося, та не про тебе! Будь здоров!..

Довго я жалкував, що нема в мене чорного піднебіння. Воно згодилося б у житті...

Але моральні рани у дитинстві заживають швидко, і невдовзі я про чорне піднебіння забув. Слава художника закрутила всерйоз мою долю.

м. Київ

Юрій МУШКЕТИК

ДОРОГА В БЕЗВІСТЬ

Повість

Частина перша

В хаті було жарко, над головами плавали схожі на сивий туман пасма диму, лампа семерик з надбитим зверху шклом копіла, об неї билась нетля, недопалки кидали на долівку, деякі затирали підошвами. За широким, липовим, що розсохся, столом, сиділо восьмеро, ще троє чапіли на лаві збоку. Йшло засідання комнезаму. Визначали кандидатури на розкуркулення, на висилку. План був п'ятнадцять чоловік, в списку було чотирнадцять. Сільце невелике, бідне поліське, де їх набрати тих багатіїв. Вписали, хто має пару коней або волів, колишніх солдатів царської армії, колишнього лавошника, але все одно не вистачало. Голова комнезаму Іван Гичка погриз тупий кінець хімічного олівця, — на губі лишилася хімічна пляма, — й сказав:

— Колишнього рента, Парфена Хомича, — і вписав його в список.

З лави обізвалася Хима Топчій, яка колись служила в пана, а потім працювала на цукроварні і вважалася грамотною і передовою.

— У Парфена семеро дітей, у вас що, серця немає?

Гичка знову погриз олівець і викреслив Парфена. Залягла важка тиша. Й тоді обізвався з кінця столу Кирило Ріпка:

— Погорецького Данила, у нього хата, під залізо.

— Теж бідняк, ні корови, ні овечки, одна коняка, — знову кинула Хима.

— Ну так кого тоді, — Гичка. — Більше немає кого.

Всі мовчки погодилися. Гичка дописав п'ятнадцятого в список. Всі зітхнули.

Данило вийшов з хати, щоб поглянути на коня. Від городньої лісної стіни хліва, до якої було приставлено зрубане соняшничиння і кукурудзиння, почувся шерхливий шепіт:

— Даниле!

На сухому соняшничинні шурхотіло під вітром сухе квасолиння. Причулося? Наче ні.

Ступив за хлівець. До соняшничиння тиснувся Клим Зозуленко, Данилів кум.

— Данило, — зашепотів той. — Тебе вписали на висилку, — й чорною тінню посунув на город.

— Зажди. Та це з чого? Який я куркуль.

— Щойно засідав комнезам. У тебе хата під залізо.

Данило довго стояв на ганку. Він знав, що це правда. Хата під залізо тільки у нього одного в селі.

Був він у австрійському полоні, працював на паровій мельниці в бауера, багато чого там навчився, а коли вернувся в село, довідався, що в сусідньому великому селі третій рік стоїть без діла двигун. Поламався. Будучи в тому селі, завернув до млина.

— Можна подивитись на двигун? — запитав у замлина. Той знизав плечима:

— Дивись.

Данило довго лазив біля двигуна.

— Я відремонтую, — сказав.

— А ти тямиш?

— Тямлю. Працював на такому самому.

Зняв форсунку, довго колупався в ній, розгвинчував і загвинчував. А коли поставив, до замлина:

— Клич людей.

Двигун — величезний, вкопаний у землю на цегляних підпорах циліндр, широкий, шкіряний, залитий у двох місцях, пас, одним кінцем надітий на барабан циліндра, другий ховається в прорізі млина. Чоловік вісім-десять беруться за пас біля барабана, й біжать до дірки млина, там пускають. Чах! — млин. Тоді беруться знов. Чах! І врешті чах-чах-чах, — чорні тугі клуби диму вилітають з труби й летять угору. Запрацював. І рухає він два жорнові камені і крупорушку.

І коли чорні клубки диму полетіли вгору, лякаючи голубів, яких завжди повно біля млина, замлина переступив з ноги на ногу й пошкріб потилицю:

— Чим же тобі заплачу? Немає грошей.

А тоді закурив, оглянувся, і раптом:

— Якщо хочеш, забирай, — і показав на купу заліза, знятого з амбара, який завалився.

Данило вагався, походив кругом кучі, але що було робити — погодився. Перевіз залізо на власне обійстя, почистив його від іржі, скинув з даху підтрухлі стріпки соломи, прибив нові лати й вкрив хату залізом. А потім роздобув і фарби й пофарбував дах. Хата радувала око, її було видно здалека.

Ще якийсь час стояв на ганку, а тоді зайшов до хати.

— Параско, — до жінки, — печи хліб.

Параска подивилась на нього, мов на причмеленого. Сьогодні тільки середа, ще є півтори паляниці, печуть же завжди в суботу.

— Вчиняй діжу.

Параска спантеличена, приголомшена, але зняла з полу діжу. Данилу ніколи не заперечувала, ні вона, ні діти. Високий, брови остріжками — як нахмуриться... Стають неначе ножі, ніс горбатий, на підборідді ямочка.

Поставила діжу на лаву. Та на дні грудочка тіста з попереднього замісу, скоро вона забулькала, запхикала — дала життя новому мливу. Закасавши рукава, Параска місила тісто маленькими кулачками. Бо й сама маленька, з пташиним носом, круглим обличчям, великими карими очима. Ті очі — її краса. Тісто булькало, тісто сердилося, що місяць його не впору, сходило повільно.

А Данило в потемках порався в сінях-коморі, він знав, що де лежить, навпомацки відшукав сокиру, пилку, лопату, вила приніс з хліва. Взяв у плетеному липівнику гвіздки, молоток. Далі наскуб ключкою з стіжка під хатою, м'якого, грудового сіна — беріг його на оранку, — набрав оберемок і поніс у хлів, закинувши за драбину, кілька жмутів упало кобильчині під ноги, але цього разу він їх не підібрав. А тоді пішов під повітку, викотив воза, підважував спиною і мастив колеса. Носив оклунки з пшоном, гречкою, борошном, банку з олією, малесеньку діжечку солонини і сала. І тільки коли на лаві смачно запахли великі паляниці, сказав:

— Параско, складай одіж свою і дітей, в'яжи у вузли подушки, в корзину миски, ложки, ножі, буди дітей, одягай. Ми їдемо.

— Куди?

— Якби я знав. У безвість. Нас визначили в Сибір.

У Параски дрібно затремтіло підборіддя, виступили сльози, але заперечити не осмілилась. Коли він сказав, то треба. Він хоче їм

добра. Хоча, яке це добро. Вона знала, що він любить дітей, хоч ніколи не погладив, не похвалив, не жалів її, й що готовий за них покласти життя. Але отакій — мовчазний, суворий, строгий.

Виїхали, коли вже зарожевів край неба. В туманному небі тліли зорі. Вони були сумні, заплакані, як дитячі очі. Але невдовзі схід розцвів червоним маком, зійшло сонце. За ним плівся кволий день. Данило не оглядався. Він прощався в душі з своєю Лісовою Гудою. Він міцно вріс в оцю землю, в оці вільхи, а тепер одривав їх од серця. Одривав мовчки, сльози замерзли на серці. Був пригнічений, не проклинав у думці комнезам, знав, що є вищі сили, які прирекли його і що йому треба моці й моці, згнітити серце, щоб вижить. За ніч приморозило, під колесами хрумтіли калюжки. Подекуди катками ще лежав сніг, але скрізь по городах — по долинках — стояла вода. Їхали вузькою дорогою, кругом піски й піски, валами, вросип, подеколи крізь тонкий червоний верболіз проглядала Прип'ять. Поснідали свіжим спеченим хлібом, Данило натер сушки часником. В обід доїхали до Дніпра. Дніпро ще в кризі, через нього позначена кінськими кізяками, темно-жовта дорога. Вона починалася в затоці. Під берегом лежав зелений лід — то в нього вросла ряска. Данило взяв Калинку за гнuzдечку, поволі з'їхав на лід. Крига слизько блищала під весняним сонцем, колеса повискували, пробуксовували. Так і поїхали в чужий Данилові соціалізм. Переїхали Дніпро. Їхали широкими луками, поміж якими озера, болота, очерети кивали під вітром запорозькими оселедцями, качалочки пускали за вітром пух. Данило не милувався довколишньою молодію красою. Його погляд прикований до дороги, яка мелькає під кінськими копитами, думка кружляє по колу, як втомлений кінь на кораті. Чого світ такий жорстокий, чого жорстокі оті високі люди, що їм треба, чого їм мало. Його, Данилового залізного даху? Та хай би він запався. І вони разом з ним. Він думає, що йому робити далі, як вирватись з оцього вселенського горя, як порятувати дітей. А потім пішли ліси — соснові, хирляві, рудуваті, й гомінкі бори, вітер гойдав верхівки дерев. Данило бачив, що Калинка втомилася, діти померзли. Він тримав Калинку за гнuzдечку, широко ступав. Важкими коршаками кружляли в голові думки, з горища пам'яті спускались спомини, думки. Він не знав, куди іде, аби подалі від свого села, від Сибіру. За що йому таке життя? Чому така несправедливість? Бо несправедлива влада. Чужа, погана, зловна. Від Бога? Та ні, сама по собі, така вродилася. Такі її правителі-нелюди.

Попід лісом сільця-хутори, по півтора десятки хаток черідками вздовж дороги. Хати поліські, темні зруби, майже всі немазані. Он ще одна черідка. Зупинилися біля третьої хати. Примотав віжки до полудрабка, пішов у двір. По недовгій хвилі вернувся, прочинив ворота, заїхав у двір. Позсаджував дітей.

Господиня, молода, білолиця — чоловік у армії — нічого його не розпитувала (сказав — погорілці), дітей одправила на піч, звідки виглядала вухата білява голівка хлопчика років чотирьох. Й нагріла молока, дала їм усім по питуну. Смачно повечеряли хлібом з могом. Діти спали на печі, а Данилові і Парасці вона розперезала і розстелила житній куль біля печі, накрила рядном. Данило приніс кожухи. Вночі їх наполохало. Під піччю жив заець, коли зійшов місяць, він вистрибнув на лаву й барабанив лапами по шклу.

Оля і Павло весь час заглядали до нього під піч. Вранці вони виїхали. Тут, у глибокому Поліссі, колгоспів ще не було. Параска перехрестилася Хоч і не вірила в Бога. Вона бачила, що Бог їй ніколи не відповідає, не сприяє — і перестала вірити в нього.

Й далі йшли ліси, але здебільшого важкі, темні, особливо ялинові з обвислим до землі віттям, і є соснові бори, стовбури яких відсвічували бронзою. Закрякав ворон, застукотів дятел. Густа сторожка поліська тиша. Ще від тих давніх пралісів, коли її зрідка порушить ревом могутній тур або олень. Високо вгорі на розпростертих крилах плаває двоє орлів, під крильми — білі, як сніг, плями, либонь, вони теж од тих, давніх пралісів, стережуть цей ліс, стережуть тишу. Їхали увесь день, перепочивши біля придорожньої криниці. Ліси стояли з обох боків дороги стінкою. І густий підлісок поміж дерев. І жодного села, жодної живої душі.

Стемніло. Сутінки в лісі особливі: тривожні, загрозливі. Так і здається, що з-під лапятих гілок ялин щось виглядає. Почулися рики. Вовки. Данило вийняв з драбика вила, поклав сокиру. Згадалося, як розказував дід: поїхали в ліс по дерево, за ними ув'язалась собачка, вони розпалили багаття, хтось з дурисвітства штовхнув туди собачку, запахло смалятиною, і враз ліс загудів. Вовки сходилися, сідали на віддалі від багаття, а вони, дядьки, обікдалися кругом багаттям. А ліс гудів, йшли все нові й нові вовки. Й тоді вони тихо запрягли вози-розвори, й так само тихо рушили. Ледве трохи од їхали, вовки кинулися, розшматували собачку, розгребли багаття. Але їх не тронули. Страха ж набралися.

Калинка шулила вуха. А виття лунало вже десь близько, зліва. Данило стьобнув Калинку. Сутінь густішала. По небу пливли важ-

кі сині хмари, вони то прикривали місяць, то він знову показував свій лик. І враз десь далеко-далеко праворуч: у-у-у! Відтак трохи ближче: у-у-у! І далі ліс загуdiv.

— Вогник попереду, — сказав він.

— То вовчі очі, — Параска.

— Ні.

За кілька хвилин вони під'їхали до високого паркану, за яким нечітко виднілася невелика, висока, гостроверха церквця. Біля неї в дворі хата, а за парканом, з того боку, ще кілька хат. Данило постукав у ворота.

— Хто там?

— Хлібороб заблудився. — Скрипнула хвіртка, в проїмі появилася невисока темна постать. Данило ступив до неї. То був попик з довгою бородою.

— Погорілці ми, — сказав звичне Данило. Заблудилися. А в лісі вовки.

— Це в нас є. — І прочинив ворота. — Отуди, під повітку. — Й побачивши дітей. У хату. Така ж старенька попада повела їх на кухню: у батюшки дві кімнати й кухня. Там вони й ночували, діти на лежанці, а Данило з Параскою на полину в кутку. Ранком Данило вийшов і, побачивши, що двері церквці були прочинені, зайшов туди. Всередині було темно — темні стіни, а ще темніші ікони, які їх прикривали. Біля крилосу стояв батюшка і дві жінки-бабуся й молодша, співали канта. Данило тихо вийшов, щоб не заважати. Незабаром вийшов піп. Це була церква старообрядців. На Данилове запитання, до якої парафії він належить, піп сказав:

— Ні до якої. Ми — самі собі патріархат і парафія. З церквою скаженого Петра ми розійшлися-розплювалися багато років тому й тепер самі.

— І не страшно вам тут?

— Все у волі Божій. Важко. Он дах на церкві валиться, й нікому полагодити. Чоловіків мало, а там дошки попрогнивали.

Данило обійшов кругом церкви.

— Я поремонтую.

— А ти вмєш?

— Я вмю все, — несподівано для себе сказав. — Гонт є?

— Є.

І Данило заходився біля церкви. Поставив драбину, скидав старі потрухлі дощечки гонти, набивав нові лати й вкривав ясними новими дощечками. Двоє чоловіків подавали йому знизу. А Параска

з дітьми жили на кухні. У попа два кудлаті песики: один дзяволить уночі, а другий спить, а тоді навпаки, той перший, спить, а другий сторожує. Дітям велика забавка. Особливо Павлику, йому дванадцять, Олі — чотирнадцять. В неї вже інші думки і мрії.

Данило перекривав тиждень. І тиждень діти раювали, а біля них і Параска. Але ось церква заясніла новою покрівлею, робота скінчилася. А більше тут її не було.

На прощання отець Олімпій подякував Данилові й сунув у руку кільканадцять пом'ятих карбованців. Данило взяв, це була велика замога. А ще батюшка сказав:

— Проїдете один великий ліс, другий, а в третьому йде вирубка. Там і лісництво. Може й робота.

Справді, біля дороги було лісництво, довга будівля-хата, кілька хлівів, дві повітки, комора. З Данилом розмовляв прораб вирубу. Він одразу сказав, що людей бракує, але зажадав у Данила показати документи.

— Які в мене документи. Є якісь папери. Ми всі безпашпортні.

Дістав старий, геть витертий колись підібраний блокнот, а в ньому паку паперів. Все то були квитанції, в яких зазначалося, скільки Погорецький здав державі хліба, скільки картоплі, скільки м'яса і яєць. Серед тих папірців був і папірець з військкомату, де Данило Погорецький взятий на військовий облік. Той папірець найдужче й задовольнив прораба.

Параска з дітьми помістилися в кінці довгої хати в чуланчику. Пиляв Данило вдвох з лобатим вирлооким парубком, який увесь час наспівував собі під ніс: «По дорозі жук, жук, по дорозі чорний». Він вигинав пилку, смикав, і Данило увесь час мусив його поправляти.

Оля з Павликом бігали в недалекий сосновий лісок, де густо висіялися перші маслячки-гвіздочки, вони були липкі, слизькі, і вдома їх доводилося чистити. А тоді відшкрябували, відмивали руки. Але вони були дуже смачні, особливо з картоплею.

І одного разу й Данило пішов з Олею і Павликом. Пройшли лужок, підійшли до лісу, під яким були канали з водою. Через канаву перекинтий місток — два соснові стовбури. Данило стояв на містку, дивився у воду. Він наказав дітям чекати біля містка, а сам побіг у лісництво, взяв велику плетену корзину і вернувся назад. Роздягнувся до кальсонів і поліз у воду, провів корзиною по дну, викинув її нагору, в траву з корзини посипались чорні смугасті

в'юни. Вони стрибали в траві. Данило ще тричі провів корзиною по дну — там був в'юнів плав, вони йшли з одного озера в друге — позбирав в'юнів, була майже повна корзина. Два дні їли в'юни, але вони швидко обридли, без хліба, хліб, який спекла Параска, закінчився. А тут хліба не було. І все ж їм там було затишно. Та за півтора тижні намічена вирубка закінчилась, і його розрахували. І знову піскувата дорога, луки й болота, і чорні поліські хати, біля яких стійма біля дерев, щоб не замокали, стоять соснові, ялинові, ольхові стовбури, через дорогу раз-по-раз переходить качка з каченятами, а вгорі туркотять горлиці. Збираючись у дорогу, Данило розмовляв з іншими лісорубами, й хтось сказав, що за Залізним Мостом осушують болота. Данило правував туди. Казали, не вистачало копачів.

Переїхали убоге поліське містечко з довгою греблею посередині, вже минули станцію, коли немов з-під землі виріс міліціонер. Він зупинив Данила. Зажадав документи. Довго гортав квитанції.

— Всьо ясно. Заворачивай, поїдеш со мною.

— Чого мені їхати? Он діти...

— Поїдеш, — і розстібнув брезентову кобуру револьвера. Данило знав, приведуть у міліцію, зачинять у буцегарні, пошлють запит у його село, й дорога на Сибір. Він стиснув зуби, очі йому оскліли, вхопив поруч себе вила й вдарив міліціонера плазом по голові. Той упав. Данило вдарив Калинку. Оглянувся. Міліціонер стояв посеред дороги.

Вони летіли з усіх сил. Ліворуч, — на польову дорогу, у ліс, і знов у ліс... в байраці зупинився, перепочили — Калинка була мокра. Золото, а не кобилка. Непоказна, тяговита, терпляча, поїсть і осоки, нежару, листя з дерева. Данило майже не вживає багато, вона знає, коли треба бігти з усіх сил, а коли можна йти тюпака.

Нарешті добулися до села Залізний Міст.

...Високий залізничний насип, попереду величезний луг, у ніздрі вдарив духмяний болотний запах — ліворуч бронзо-світлий сосновий бір, за ним село Залізний Міст, а прямо і праворуч зеленено-синя безмежність з білими цятками чайок і крачків. Недалеко від села, на горбі — стара, ще панська кошара — два дерев'яні хліви, там влітку стояла панська худоба. Там її доїли, там ночувала. Тепер вони були порожні. В одному кутку й помістилися Погорецькі. Данило наносив трави, зробив кубло і обставив його очеретом. Між кошарою і селом — болото вижар, яке осушували, бо біля села землі мало. Прорізали канали — одна довга продовж

й дві поперечні. Поки що не було нічого, тільки фанерний щит з написом: «Сделаем болото Вижар краем избылиа». В перший день, коли Данило приступив до роботи, його сусід, циганського виду дядько, сказав: «Гівно вони зроблять, тут ґрунту на два пальці, для трави і очерету вистачає, а для капусти і кукурудзи — ніщ».

Важка була робота — совковою лопатою гребти глей з водою, і важке життя Парасці і дітям. Кулешу варили в казанку на тринозі, коржі пекли в жару, в попелі. Та й не завжди на них було борошно. Діти бігали по сусідському болоту, там на міліні тріпотіли маленькі-маленькі рибки, яких тут називали задесенками, ловили їх кропив'яним мішком, Параска тушкувала не чистячи, бо нічого було чистити. Ще діти бігали до лісу, там поміж дерев валами лежали зарослі дикої малини, а також були маслюки.

А потім настали грози, тут, у лузі вони гриміли особливо грізно, блискавиці списами врзалися в землю, небо колосося як молодий лід. Очерети злякано лягали ниць, осока шелестіла моторошно. І завмирили в страхові в своєму кутку Параска та діти. Одежа, постіль були вологі, нагрітись ніде. А коли дощі пройшли, настали дуже холодні дні. Зароблені в лісництві і тут куці гроші міняли, купити борошна, крупів було ні за що та й ніде.

Одного дня, змивши і всипавши в казанок дві останні жмені пшона, завжди тиха, покірна, безмовна Параска сказала:

— Даниле, так далі не можна. Діти світяться як трісочки, та й можна їх застудити навічно. Й поглянь на себе: шкіра та кості.

Цього разу Данило не гримнув, не блиснув на неї очима, а понурив голову.

- А що робити?
- Треба йти до колгоспу.
- До колгоспу?
- А так, іншої ради немає.

Так Погорецькі опинилися в колгоспі села Залізний Міст «Ленінським шляхом». Данила майже нічого не розпитували, робочої сили в колгоспі не вистачало. Його настановили конюхом, Калінку він поставив у колгоспну конюшню. Вона була довга-предовга, до половини коні першої бригади, далі — другої.

Колгоспом правив не голова, низенький натоптуватий Мусій Мерщій, його назвисько Гарбузик, а парторг, високий, сухий, з пласким обличчям і пласким носом Макар Костяний, на назвисько Шмурло. В брезентовій робі, за вилогою роби «Короткий

курс ВКП(б)», дочитаний до IV глави, босий, як іде, підкидає лівим плечем. Суворий, строгий, злий. У колгоспі посідав посаду зав. тягловою силою, але правив усім. Всюди встигав, усе бачив, карав. Скинула кобила лоша, конюх затер кров, хтось доніс — ворог народу, Сибір. Упіймав жінку, яка пила на молочарці молоко, утопив головою у відрі, ледве одкачали.

А ще Костяний дуже любив сидіти в президіях і виступати. Пам'ять мав як ідіот, повторював слово в слово все, що сказав представник з району, райкому партії; люди плескали, вони любили плескати, це було єдине, чим вони нібито долучалися до управління.

...Сидить Данило в залі клубу: попереду сцена, по лівій стіні вікна, на правій портрети вождів. Угодованих, недаром на свинофермі кажуть на вгодовану свиню: свиня, як патрет. Посередині головний, лисий вождь. Данило звідкись пригадує, чи хтось йому казав, чи читав у газеті, що вождь говорив: що за радянської влади кухарка буде правити країною. І от ці, що на портретах, перекинули попередню владу, самі посіли їхні місця, їхні квартири, їхні дачі довкола столиці, і правлять. А кухарка як готувала обіди князям і купцям, тепер готує ось цим. І ці, на портретах, все люди, з яких ніхто ніколи жодного дня не працював, тепер вчать працювати інших. І майже всі євреї. Де вони знають, як вести плуга, як тримати косу і яка та робота, і що таке в посівну встати серед ночі, нагодувати коней чи волів, бо на сході сонця вже треба бути в полі.

...Данило йшов своєю половиною конюшні — другою бригадою — і почув попереду голос. Ступив ще два кроки, зайшов у стійло, затих. Почув на другій половині тихий голос, говорив Овсій Дрбноход, конюх першої бригади:

— Коники мої любі, коники мої милі, простіть мене, що я візьму у вас трішки ячменю своїм голодним діткам, поки Шмурло не бачить.

— А я бачу, бачу. — І бив Шмурло Овсія черезсідельником, і того ж дня повезли Дрбнохода до допру.

Шмурло й на Данила одного разу наставив очі рогом, але той стояв незрушно, тільки переклав з лівої руки в праву сікача, яким сік буряки коням.

...Жили вони в хатині, господарі якої поїхали на дикі Донецькі степи, туди поїхало багато людей, зваблених вільними землями й тим, що там ще не було колгоспів. Параска працювала свинаркою, Оля на молочарні крутила сепаратор — вся родина в колгоспі.

...На колодках біля конюшні сиділи дядьки, гомоніли, курили. Тютюн був свій, біля кожної хати садили грядочку тютюну, сушили, товкли в ступі.

— Кожного дня стає все краще й краще життя, — сказав довгоносий сільський баляндрасник Матвій Куш. — Все веселіше і радісніше.

— А чого?

— Бо все, що легше, з колгоспу несуть.

І це була правда, як не пильнував Костяний, як не карав, а люди намагалися щось вкрасти. Вкрасти в колгоспі не вважалось кражею; на весіллі молодій співали:

Щоб уміла шити-прясти

І в колгоспі вмiла вкрасти.

Одноокий Рачок кліпнув своїм одним оком.

— Бо ж працюємо на чорного вола.

— Всім важко, — сплюнув під ноги Петро Воробець.

— Всім та не всім. Поки жирний схудне, худий здохне.

— Ви б помовчали, — кинув хтось з краю.

Тиждень тому в селі забрали всіх іноземців: двох поляків, чеха і цигана.

...Данило вернувся з конюшні, підкликав Павлика й сказав:

— Завтра підеш у школу. В п'ятий клас.

— Нащо вона йому? — кинула Параска. — Хлібом нагодує та школа?

— Зараз ні, а пізніше може й нагодує. Час такий, що без науки не можна.

— Там рахують на kwasолі.

— Як на kwasолі?

— А рахівниці такі. Замість дерев'яшок, нанизані kwasолини.

Через три дні Данило зустрів на улиці завуча Сергія Логвиновича.

— Павлик — ваш син?

— Мій, щось не так.

— Ні, більше ніж так. Він добре підготовлений, начитаний. Я переведу його в шостий клас, нічого йому сидіти в п'ятому. Він трохи кульгає з алгебри, то я допоможу.

Сергій Логвинович — старенький дідок з борідкою і вусиками, вчитель ще колишньої міністерської школи. Він вчив учнів на прикладах їхнього сільського життя і на паляницях, огірках, телятах. «Що таке мінус п'ять, Миколо? Це ось, ось, — вивертає кише-

ні, бачите? У мене немає нічого, жодної копійки, а я ще винен тобі п'ять карбованців, позичав у тебе. Оце і є мінус п'ять».

Парторг Костяний-Шмурло, з усіх сил тисне Сергія Логвиновича, щоб той подав заяву до партії: більше комуністів — більше внесків, а значить краща парторганізація. Сказав, що відріже город, звільнить з роботи, і врешті-решт Сергій Логвинович подав заяву на вступ до партії.

На засідання бюро райкому його запитали:

— Чому ви вступаєте до партії?

— Хочу померти комуністом.

Він таки невдовзі й помер від недоїдання: все, що мав у домі, віддавав внукам, казав: «Мені не хочеться їсти».

Особливо пишався і дбав Данило за жеребця Сокола, сірого, з бурою смугою вздовж спини. Жеребець охайний, чутливий, нікого до себе не підпускав. Нікому не давав на себе сідати; тоді Данило в стійлі повісив на нього два мішки піску, вивів надвір, пустив по колу, підхльостуючи батогом. Сокіл перестав басувати, змокрів, Данило скинув мішки, стрибнув з воза на жеребця і той тільки перебирав ногами.

Несподівано в колгоспі почали худнути коні, декілька здохло; приїздили ветеринари з району, але нічого не могли вдіяти, в сусідніх колгоспах коні хворіли також. Й тоді Данило погнав коні за ліс на чистий луг і чисте озеро, де й жив з ними. Коні почали поправлятись. Перевів коней до стайні.

...До Данила підійшов уповноважений з району, подав записку, в якій Костяний велів дати уповноваженому жеребця поїхати в сусіднє село.

Данило вивів Сокола. Хвилин через десять Сокіл прибіг на конюшню без вершника.

...Колгосп мав виконувати план хлібозаготівлі. Поки що хліб виносили до станційного гамазею, бо коні все ще були слабкі. А Костяний квапив. Насипали в мішок три пуди, а на перевіс попереду чіпляли колодку, щоб було зручніше. Місять колгоспники ногами грязюку

Плентаються нога за ногою. Не послухатись Шмурла було не можна — міг побити черезсідельником, а то й пригрозить револьвером, він теж несе позаду всіх, стежить, щоб ніхто не запустив жменю до мішка. Вже не босий, чавить грязюку яловими чоботиськами-витяжками. Так посувалися до соціалізму. Як винесли колгоспне, взялися за людське. Ходили бригади комсомольців

з Шмурлом на чолі, залізали на горища, штрикали землю залізними шупами. Бригада йшла воронячою зграєю, й так сам чорним вороном за нею йшов голод.

Погореські поки що трималися; переселенці, які подалися на Донбас, встигли посадити город, він заріс бур'яном і на нього ніхто не звертав уваги. Вони вибирали картоплю — дрібну-дрібну й викопали буряки, Данило заховав все те в дуплах старих дубів, які росли в бузкових хашах. Особливо вродили гарбузи. Параска накладала чавунець картоплі, наверх клала половину гарбуза, все дуже добре випікалося; то була їхня їжа..

А буряки клала в чавунець, перевертала його, засувала в піч, і вони теж запікалися. Голод доймав села. Воно трохи рятувалось жолудями, яких назбирали з осені, їх сушили, товкли в ступі, терли, присмачували конопляним сім'ям. А ще ловили в'юнів. Перегороджували річечку залізними листами, рубали ополонку, дучки. Радіо на стовпі біля сільради передавало пісні про щасливе колгоспне життя.

А голод все дужче й дужче брав людей своєю кістлявою рукою за горло, вже поїли собак, котів, хом'яків у полі і їжаків у лісі.

Коваль Гнат Люлька, хитаючись на пухлих ногах, пішов додому до Костяного. Той саме доїдав потапці з миски. Помітив якийсь незвичайний блиск в очах у Люльки.

— Ти казав, що держава забезпечить. То де те забезпечення. Роби щось, рятуй. Бачиш, сам жереш, вбивця, людоїд. Тебе — повісить мало. — Руки в коваля великі, чорні, в порепах. У правій руці тримав болта. Костяний вихопив револьвер. Стрілив, коваль упав. Кваліфікували: напад контрреволюціонера, бандита.

...Павлик прийшов зі школи з червоним галстуком на шиї. Параска побачила, скинулася:

— Зніми цю заразу.

— Не треба йому бути білою вороною. Нині час такий, треба як усі. Подітись нікуди.

Павлик вдячно подивився на батька. Й справді, як би це він один був у класі без галстука. Він не вельми задумувався над тим, що діялося в світі і в них у селі. Читав з книжок, що живе в найкращій країні, знав, що живе скрутно, а он в капіталістичних країнах діти живуть гірше, білі плантатори б'ють чорних хлопчиків канчуками. Ті хлопчаки цілий день на плантації під палючим сонцем, а він ходить у школу, бере книжки в бібліотеці, він один з найкращих читачів, бібліотекарка дозволяє йому самому брати

книжки з полиць. Те, що пишуть у книжках, і що кажуть у школі вчителі — правда, навіть почав писати вірші про Сталіна. Мати побачила, насварила, але він того не брав до уваги. Навіть записався в бригаду міл-товариство справжньої міліції. Вони бігали по селу, видивлялися всілякі недобрі справи й або самі налітали, або доповідали в міліцію. Керував ними старший на рік Ізя Малік. Був швидкий, нахабний, сміливий. Одного разу Павлик бачив, як Ізя бив по обличчю хлопчачка, який продавав качалочки. І він охолов. А в школу Павлик біжить підбігця, бо там за дві парти попереду метляється білий бант Люди, вдома він увесь час думає, що ось піде в школу, пробачить її. А увечері по суботах кіно, коли в нього немає двох курячих яєць, щоб заплатити за вхід, він крутить динамо. В клубі земляна долівка, саморобні лави, кіно — по частинах, після кожної кіномеханік розповідає, що відбувається на екрані.

А там люди багато живуть у колгоспах, немов так буде і в них, і кораблі в морі серед крижин, і літаки з зорями на крилах, які збивають ворожі літаки. Ми — найдужчі в світі. Він вірить у це. А те, про що бідкається мати... то тимчасове, воно мине.

...Костяний не міг втримати все в смітнику своєї пам'яті, записував у блокнот всі провини, всі недохопи колгоспників, того блокнота дуже боялися. Там їхні гріхи і Шмурдяк може будь-коли пригадати. Тоді Макій Куш, жартівник і баляндрасник, який за гострий язик був понижений з бригадира до рядового колгоспника, підскочив, коли Костяний пішов з контори, заліз у вікно, викрав того блокнота. Наступного дня Шмурдяк шукав його в усіх усядах і таки впав у колгоспний колодязь — був під мухою, — той колодязь був особливий: скільки не намагалися дістати дна, ширяли тичками вглиб і в боки — дна не було. Колодязь стояв на озері. Шмурдяк таки виліз на шатер і простояв там всю ніч. «Ну, я вам ще покажу». А потім окремі аркушики з блокнота з'явилися попід парканами: злочинця шукала міліція, не знайшла.

А жити к зимі ставало все важче. Вже поїли всіх котів, собак, ворон. І на все те крізь вікно контори дивився з портрета і посміхався хижо з-під вусів, а в газетах писали: усміхався ласкаво, вузьколобий чоловік у військовій шинелі.

...Погорецькі обідали під корячкуватим в'язом за погрібником з полив'яної миски посіченою з лушпинами дрібною картоплею. Сиділи чинно, як то ведеться в гожій родині, і ложки занурювали в миску по черзі. Параска брала в ложку тіль-тіль, несла до рота довго, пропускала чергу для дітей. Данило з'їв кілька ложок, підвівся.

— Я вже наївся, піду до коней, побачу, як там наша Калинка. Ви їжте. Оля і Павлик покладали ложки.

— Ми без тебе не будемо.

Данило постояв, зачекав, доки вітер зітре з куточка ока сльозу, сів знову.

Данило не вірив у всі оті заклики і гасла. Сидів пониклий край столу. Параска підійшла до нього, обняла за шию, зняла з себе чималий золотий хрестик на шовковій шворці, ним батьки благословляли її на шлюб.

Данило довго тупцяв на місці біля торсина.

...Пузатий єврей у білому кітелі і пенсне зважив хрестик на маленьких вагах і забурмотів, що золото не великої якості, але Данило перебив його:

— Там же проба, висока проба.

Продавець закліпав очима. Потім він цокав на рахівниці, потім писав щось у стовпчик на папері.

— Вам положено полпуда ржаної муки, три лимона, двести грам шоколадних конфет.

Данило наклав свою важку руку на папірчик.

— Та нахрін мені ті лимони. Мені тільки борошном житнім.

— Но...

— Житнім! — сказав так, що продавець щось почав знову писати на папері.

— Пойдемо. Полтора пуда ржаної муки.

На базарі поміж порожніх прилавків стояли худі, обірвані хлопчачки й дивились на торгсин.

Ішов полем, луками, боявся, щоб на нього ніхто не напав. Небо оберталося довкола нього. «Нащо це життя, цей дикий крутіж, і хто ці люди, які що хочуть у ньому те й роблять?» І за віщо йому таке життя, що він поганого зробив на цій землі, доглядав її скільки сил, засівав усіляким зелом.

Палило сонце, в степу — сакральна, якась дика тиша, чи то йому так здається, ні, не чути й пташки, тільки сюрчать коники. А потім десь узявся чорний худий пес і йшов за ним до самого села.

Побачивши борошно, Параска зацвіла усмішкою. Вона спекла пиріжків з квасолею і буряками, це був просто банкет. Данило дозволив з'їсти по два пиріжки: більше не можна. Чорна хмара голоду накрила село. Люди помиралі тихо, покірні партії, злій долі. Тільки Гнат Коваль, коли одного разу через село їхав кортеж блискучих машин, вибіг на дорогу й кинувся під колеса першої машини.

— Душіть. Я й дітей винесу. Краще передушіть, ніж вмирати з голоду.

Двоє у військових кашкетах з червоними околицями взяли Гната під руки й одтягли на узбіччя. Кортєж рушив далі.

Померли сусіди — дід з бабою, помер завуч школи, який так опікувався Павлусем, в класі вже не було половини учнів, померли ще сусіди через дві хати. Але Данило жодного разу не взяв вівса в коней, хіба що підсипле жменю Калинці. Двічі його обшукував по дорозі додому Костяний, але не знаходив нічого.

Сусіди через дорогу Філон і Гнат Куші прирізали колгоспну телицю, телята паслися в лозах, одне надвечір забрело в ліс, а там ішов Філон в надії знайти якогось засохлого гриба чи жолудя, він був з ножом. Брати поночі перенесли телицю в хлів, оббілували, порізали м'ясо, поклали в стару розсохлу бодню, з якої вже давно вивітрився запах сала і м'яса, бодню закопали там же в хліві, накривши соломною, а тельбухи — в кінці городу. Вони й видали братів. У село наїхало повно міліції, ходили по дворах і побачили на грушах дичках табун сорок. Ці птиці пильно чують свіжину і кров, злетілися з усього села. Міліціанти штрикали шупом, знайшли. Обох братів з жінками і дітьми посадовили на воза й повезли. Навіки.

Весна не принесла полегкості. На теплому Олексія, коли шука розбиває лід, а пасічники виставляють вулики (в селі виставляти було нічого) Гнат Коваль сказав Данилу — хтось листки біля сільради розкидав, я чув, як Костяний дзвонив у город: сказав, що треба забрати кілька чоловік, остальні втихнуть. Каже, то хтось із прийшлих.

Данило, одягаючись до конюшні, сказав:

— Параско, в'яжи вузли і раніше лягайте спати.

— Навіщо?

— Поїдемо. Хапають.

— А перестрінуть?

— Хіба краще померти від голоду чи від сибірського морозу?

Вночі він запряг Калинку в свого воза і під'їхав до двору. Повантажились і поїхали.

Зорі вгорі мерехтіли, одна розсипалася іскрами. Мудрі зорі дивилися згори, вони все розуміли. Їхали понад болотом, на болоті спалахували вогні. Це там, де топила. В'їхали в ліс, Данило повернув голову:

— Я давно напитував. Біля Нежатина починають будувати військовий аеродром. Там треба грабарі.

Їхали через села, зчорнілі від горя, перед деякими стояли тички з віхтями соломи — в селі вимерли всі. В деяких у центрі на стовпі виспівувало радіо: «С каждым днем все радостнее жить...» Біг поглядом по порожніх хатах, по городах, по яких собачими очима дивилась череда і на душу скрапували сльози: щоб отак занедбати свої ниви. Він ріс на землі, вріс у неї, він не вважав всю іншу роботу радістю...

Зустріли по дорозі попа, він був у рясі з мішковини, підперезаній перевеслом. Заговорили.

— Ви куди? — запитав Данило.

— По правду. Мене обклали як куркуля. Я через силу заплатив, а вони знов.

— Правда тільки в Бога, — мовив Данило. — Туди не дійдеш.

Тепер у нього було дві довідки: одна, що працював у лісгоспі, друга — в меліорації. Ці довідки вельми прислужилися, та й робочої сили на будівництві аеродрому не вистачало.

Приймав чоловік у військовій формі без відзнак у дерев'яному вагончику біля дороги. А попереду поле без кінця краю, далеко-далеко ліс, праворуч ще якась зеленіє оаза. Через дорогу, яка вела до міста, власне, на краю міста стояв покинутий цегельний завод, велетенський зеленоглинний кар'єр, з зеленою водою на дні, висока цегляна труба і печі для випалення цегли та хліви-сушарки. В одній із них і поселилися Погорецькі. Листами з покрівлі сусідньої печі вигородив закуток, вистелив соломою. Окрім них тут мешкали хмари горобців.

Вергав землю совковою лопатою, засипав ямки, зчісував горбки, возив землю Калинкою.

В обід грабарям видали по півкілограма хліба з дерті і неповний солдатський казанок юшки. Данило в обід не їв, відніс все те додому.

Поруч з аеродромом була покинута дослідна ділянка, там кущі, дерева. Високі тополі хотіли втекти від тракторного гуркоту, але їм заступили шлях колючі терни.

Данило пас Калинку й блукав поміж кущами, вишукуючи якусь засохлу тернину чи кислицю або сиріжку. Калинка за ним бродила з покорою в очах, вона завжди бродить за ним, така віддана.

Вертався полем, як же гарно йти поміж пшениці, які лоскочуть недозрілим зеленим вусом, білі гречки горнутья до ніг, жайвір сипле згори срібним сміхом, і все це забрано в нього і за віщо?

День згасав, за спиною вставали присмерки літнього саду. Пізно увечері вийшов з мешкання по нужді, ніч гойдалася під небом, наче в драній колісці, серп місяця жав небесну оболонь, кидаючи бліді відсвіти на землю.

Данило побачив, як неподалік майнула тінь, і зникла в критому очеретом погрібникові. А за кілька хвилин до цегельні під'їхали дві вантажні машини й з них посипались енкаведисти і міліціонери, кинулися по сушарках. Забігли і в закут Погорецьких.

— Ось він, — загукав високий, з конячою головою енкаведист. — Сюди, сюди, — й вийняв револьвера. Прибігли й інші, з ними й міліціонер з аеродрому.

— Ні, це наш, працює грабарем.

Кинулися далі. Данило трохи зачекав і крадькома підійшов до погребника.

— Ей ти, втікай через стріху і повзи в кар'єр, до води, підеш по під кар'єром, там куші. А то вони вернуться.

Міліціанти і енкаведисти довго шарили по заводу. Лазили і в погрібник.

— Втік сука... — матюкнувся той, з конячою мордою. — Сучка і сученята подохли, а цей... Жінка і діти померли з голоду, а чоловік підпалив міліцію і сільраду.

Вночі по сушарках літали кажани і кричали сови.

Павликові Данило наказав іти до школи. Найближча до цегельні школа була на околиці міста, на приміській садибі. Вчитися Павликові було важко: тримати в охайності одіж в запиленій сушарці, сутужно з підручниками, доводилося увесь час у когось просити «до завтра». Нова школа, нові порядки, нові товариші, нова любов. Тепер це була тендітна, чорноока, чорнокоса Галя. Він ще з двома хлопцями сиділи на останній парті, точніше останнім столом — замість парт стояли столи на троє учнів. І всі троє були закохані в Галю. Вечорами вони всі, учні сьомого класу, сходились в хаті Липки — вона жила у великій хаті удвох з бабкою, ніби вчити уроки, насправді на вечорниці. Кожен намагався провести Галю додому. Павлику це випадало дуже рідко, обоє конкурентів — Женько і Олексій — були й проворніші, й майже парубки, а Павлик ще пацан, дарма що одноліток. Зате іноді він разом з Галею у неї вдома вчив уроки, вона «взяла над ним шефство», під-

тягувала з російської мови і літератури, які йому важко давалися. В диктанті він написав «улибка» замість «улыбка», «границя» замість «граница», а оскільки то була «улыбка вождя» і «граница на замке, а ключ в кармане товарища Сталина» то наробив переляку. Сидів за столом поруч Галі, торкався плечем її плеча, кучерик її волосся лоскотав йому скроню й він не завжди тямив, що йому диктувала Галя, а вона сердилася, її сині-сині очі темніли. Павлик і далі багато читав, з Олексієм різався в шахи, а з Женьком змагалися хто кращим способом розв'яже задачу. А ще вони працювали в колгоспі. Навчання починалось на місяць пізніше й кінчалося на місяць раніше. Тракторів не було, орали кіньми і волами. Колгоспні гони довгі, вервечки плугів тягнуться вздовж поля, хлопці по борозні ходять босими ногами.

...Данило розумів, що скоро будівництво аеродрому закінчиться, та й треба десь закоренитись. Либонь, у цьому місці. Напитував у Червоному гумовику — спочатку обіцяли, а потім відмовили, на Обозному заводі — там робили колеса, вози, передки для гармат — і там не взяли на роботу. Нарешті йому вдалося влаштуватися у приміському слобідському колгоспі на засолзаводі. Мив у великих чанах огірки, солив. Тепер Погорецькі їли огірків уволу. Заводик невеликий — криті гонтом будівлі, нависи для порожніх бочок і склади для повних, поруч став, звідки брали воду.

На околиці слободи стояли три порожні хати. Люди в них померли від голоду. Данило вибрав одну, яка вікнами до сонця й зайняв її. Розставив нові ушули, настелив ганок, удвох з Параскою возили глину, позаліплювали всі щілини, поштукатурили й побілили. Параска підвела призьбу, веселі краплі глини грали на її щокках, здавалося, знову щастя повернулося до них. Але не покидали чорні думки, що тут жили люди, а тепер їх немає. Данило дістав дві банки фарби й почистив, а далі пофарбував віконниці зеленою і жовтою.

Просто за хатою буяли бузкові хащі, й мати казала Павлусеві, щоб туди не лазив, бо там живе нечиста сила, але він вже не вірив. А на сусідньому городі коноплі, і через них стежка, як ідеш, голова медяється від конопляного запаху. А за коноплями йшла вуличка, яка, кажуть, колись вела до кінського і свинячого базару, але тепер свиней не було і коні всі в колгоспі.

По тому Данило поїхав у свої краї. Приїхав затемно, забрав у сусідському селі діда Терешка, який жив одинаком, і виїхав за-

темно, приїхали на Прип'ять, сіли на пароплав, а в Києві пересіли на поїзд.

Павлик вставав, коли світанок ще скрадався за коноплями і йшов до зеленої дощатої хавири підміняти матір, яка з вечора стояла в черзі за хлібом. Вона йшла на роботу. В черзі треба було стояти міцно, тримаючись за того, хто попереду, а то як вилетиш, зроду назад не пустять; о сьомій у хавірі відчинялася ляда, біля неї стояли два міліціонери, ще інші два наглядали за чергою. І все ж можна було купити цеглину хліба; а в продовольчій крамниці тюлька і навіть злиплі в грудку цукерки-подушечки.

І ось з провулка виходить тлуста єврейка і йде просто до вікна-ляди. З черги виступає дядько: «Куди йдеш, стань у чергу». Вона починає кричати: «Он назвав мене жидовкой!..» Міліціонери беруть дядька і ведуть. Були й інші, грізніші пастухи. Вони містилися за високим коричневим парканом у довгому двоповерховому будинку, проте той невисокий будинок навис над містом. В місті всі притихли, принишкли, зачалися, змаліли. Без страху стояв тільки на постаменті чолов'яга і м'яв у руці кепку. А навіть ті, що сиділи у триповерховому будинку з прапором на даху не спали спокійно. А що вже казати про місцевий педінститут, де сьогодні призначали нового директора, а завтра везли в старенькій емці до будинку з високим коричневим парканом, і майже всіх викладачів перевозили туди вже не емкою, а обідраною полуторкою. Через день, через два в інституті і в інших установах відбувалися збори, на яких один поперед одного викривали ворога народу. Кругом голод, чоловік приїхав зі свого села й розповів, що в селі він — підкуркульник, ворожа вилазка і, щоб вижити собі, виступить на зборах.

Одначе та полуторка обминула Данила, може тому, що виловлювали більшу рибу й не доходили руки до бубирів і піскарів.

І раптом і це скінчилося: війна! Ще вчора співали: «И на вражьей земле мы врага разобьем малой кровью могучим ударом», а сьогодні німецькі танки прасували землю біля Житомира. Так сказав по секрету один пілот, хоч у газетах писали: «Бої на Новгород-Волинському напрямку». На аеродромі, на нашвидку закінченій полосі, сідали літаки. Біля полоси насипали підковами високі бурти землі, щоб сховати літаки, якщо падатимуть бомби. Данило працював там же.

Павлик прийшов до батька, а його не було — поїхав на станцію за якимось ящиками. Стояв біля підкови-бурта, як раптом

почув багатоголосий звук, з заходу, од сонця летіли літаки — дев'ятка. Старшина, який керував роботами біля бурта, підвів бінокль: «Наші». За нею замаячила друга дев'ятка, а далі й третя. «Наші».

А літаки пролітали на схід, розверталися й почали знижуватись. Заревли сирени. Люди кинулися хто куди, здебільшого до дослідної ділянки. До неї було далеко. Павло побіг ближче — в городи. Впав у картоплі, що одцвітали синім цвітом, у розпругу. Літаки знижувалися просто на нього. Ось од першого одлетіла велика чорна бальбуха, розділилася на п'ять бомб, які падали на нього. Заплющив очі, отерп, стиснувся в грудочку. А бомби посвистіли і пішли далі. Вони впали на аеродром. І з другого літака, і з третього. Й гриміло, гуло. А коли він на мить підвів голову, побачив на аеродромі пожежу. Горіли літаки, палали бензобаки, автомашини. І палала злякана душа.

Він біг додому, а вгорі плавала німецька «рама» й тепер рясно били зенітки. В небі спалахували смушеві шапки вибухів, осколки з великої висоти довго летіли з завиванням і свистом, і хоч було йому зрозуміло, що вірогідність попадання такого осколка мізерно мала, однак було страшно.

На п'ятий день забрали Данила до війська. Біля військкомату сільські призовники співали «Вставай, страна огромная», а міські чижі «зануда Саньок, что ти задаешься?», і ті й ті по-справжньому не знали, що їх чекає. І вже містом потягнулися перші біженці, сім'ї командирів, начальство на вантажних машинах, Павлик навіть бачив у кузові однієї фікус, а інші люди тягли вузли на плечах або котили возики чи дитячі коляски з майном. А колгоспники вигонили на схід корів, коней, овечки. Довгі валки йшли скошеними полями. Корови забігали на стерню й брали на роги пшеничні снопи. Павлик запитав матір, чи не поїдуть з колгоспом вони, але Параска відказала:

— Куди? В безвість. Мало ми наїздилися.

...Аеродром бомбили часто. Над ним кружляли-баражировали трійко наших винищувачів, але тільки вони сідали, прилітали німецькі бомбовози й кидали бомби. Іноді кидали й на місто і на селище. Люди покопали в дворах, у садках окопчики-щілини й ховалися туди.

Біля колодязя розмовляли два дядьки:

— Пишуть: бої на Новгород-Волинському напрямку.

— Яке там. Брешуть як завжди. Мені один залізничник казав: вже біля Житомира.

Нищили все, щоб не дісталоя ворогу. Цукор з мішків висипали в річку. Олію і масло — на землю, а що свої люди будуть мерти з голоду — так і треба. Палили трактори, молотарки, млини, бібліотеки. Підірвали декілька будинків. У садку, за хатою, взвод червоноармійців вправлявся «короткім колі» оддавати честь, також кидати дуже небезпечні (для своїх) гранати РГД. Ночували вони на землі і Параска сказала червоноармійцям, щоб розібрали стіжок сіна і носили в хлів, там розстелили і спали. Прибіг командир взводу, почав кричати, але Параска суворо:

— То я дозволила. Моє сіно.

...А потім прийшли німці. Трасою. Центральною вулицею міста йшли калини — гармати на велетенських колесах, кожну з яких везли по два тягачі, танки, піхота на машинах з автоматами, мотоциклісти — все це приголомшувало, страхало. Бо ж пам'ятали недавні радянські гарматки на дерев'яних колесах, піших червоноармійців у обмотках з величезними недолугими гвинтівками. На їхній вулиці зрідка появлялись німці, приставляли до лоба пальці, казали: «Му-у, млека, млека, яйкі, яйкі». Першому Параска винесла макітру яєць, а потім давала по двоє-троє. Німці були засмаглі, веселі, в добрій одежі.

Люди за селом згрібали граблями полегли, потолочені жита і пшениці, носили ряднами, обминали в хлівах і сінях. Параска пішла сама й дітей повела. Носили з поля й буряк, картоплю, — а потім німці заборонили — а з станції носили порозкидуване вугілля.

Військовий аеродром, на якому працював Данило, став справжнім лихом для міста; коли на ньому сиділи радянські літаки, аеродром, станцію і місто бомбили німці, а коли там розмістилися німецькі літаки, його бомбили радянські.

Одного разу літак не влучив по станції і бомба впала на слободу на городи, одна з них на межу городу Погорецьких і нею було вбито Параску і жінку з сусіднього городу, вони вдвох сиділи під кущем порічки. Похорон був швидкий, людей мало, за труною йшло чоловік сім — люди боялися ходити великими гуртами. Павлик не плакав, не було сліз — давило горло, щось важке лежало в грудях, тисло, пекло. Лишився він з дідом Терешком, який шарпикував у приміському колгоспі. Оля, яка закінчувала медичне училище, працювала в госпіталі, з госпіталем і евакуювалась.

Тепер Павлик і дід працювали в общині, приносили з поля що могли додому.

Данило ще з кількома штрафниками на краю лісу копали окоп. Вже у війську його впізнав чоловік з їхніх країв, їхнього села і доніс. Данила судив трибунал як куркуля, та ще й втеклого, присудив до розстрілу, навіть повідомили про це у слободу, у військкомат. Але найгуманніша совіцька влада змилювалася і замінила розстріл штрафною ротою, в якій він і воював.

Земля була тверда, на долонях посхоплювалися другі водянки. Сіли перепочити. Закурили. Данило одірвав квадратик газети, насипав тютюну, а тоді зіжмакав — побачив під махоркою портрет Сталіна. То вже певний розстріл. Один штрафник, колишній злодій, дістав з кишені пачку німецьких листівок, якийсь пілот чомусь викинув їх на стерню, вкривши її білим покривалом. Листівки були дурні: «Бей жида, політрука, рожа просит кирпича». Штрафник назбирав їх на куриво. Раптом позаду щось зашелестіло й лісовою дорогою виїхав вершник на бурому коні з закинутими на круп посторонками — артилерійськими.

— Що ви робите! — закричав.

— Ти що, не бачиш: окоп копаємо.

— Для чого? Німці вже за п'ять кілометрів позаду. Оточені ми.

Переглядалися, вірили й не вірили Хтось пригадав, що вони з самого ранку не бачили командирів.

— Вони всі на грузовиках дременули, — сказав артилерист.

— І що ж тепер робити? — заметушилися, загомоніли.

— Здаваться в плен, — сказав вурка.

— Ти що! — накинувся на нього маленький, худорлявий чоловічок з громовим басом, колишній воєнком, який проштрафився за те, що вчасно не відправив допризовників за призначенням. — Та вони ж постріляють.

— Не постріляють, — видихнув клубок диму вурка.

— Так у табір на погибель. І ніззя зраджувати родіну. Треба пробиватися до своїх.

Сперечалися, розділилися: п'ятеро вирішили здаватися в полон, троє — пробиватися. Данило примкнув до них. Здавалося, вислизнути буде легко — попід лісом дорога, а за дорогою зразу нескошені жита, шаснути в них і квіт.

Так і порішили. Пробралися на край лісу, там за кущами ліщини дорога і жита. Вона порожня.

— Ну, рушили, — сказав воєнком.

Вийшли всі разом. І одразу праворуч пролунала кулеметна черга, один упав, решта кинулись у ліс. Бігли, зупинялися, одхекувалися. Воєнком сказав, що стріляли з танка, він стоїть на дорозі під лісом, а з протилежного кінця дороги стоїть другий танк, прострілюється вся дорога.

— Треба вночі.

Вони пішли до середини лісу, який був невеликий, там пробігав струмок. Пили, вмивалися, жували хліб, гречку в пакетах. Чекали ночі. Данило думав про те, коли вони вийдуть з оточення, він буде пробиратись до своїх, додому. Але до вечора вони не діждалися. Раптом загриміло, загуло — зчинилось пекло. Німці обстрілювали оточенців з гармат. А їх було багато, близько двох полків. Металися, пробували копати окопи, але вогонь був такий густий, такий щільний, що падали, як скошена трава. Данило навіть побачив чийсь кишки на корячкуватому дереві. Він ліз схилом од струмка вгору, земля над ним здригнулася й він посунувся вниз. Очухався не скоро. Розплющив очі. Листя проштрикувало сонячні промені, наче леза багнетів. Ворухнув головою, ворухнув рукою: світло мало б падати не з того боку. Отже вже був другий день. Подивився вниз, до нього низом на чималій відстані наближається двоє людей. Придивився. Це не були німці, й не червоноармійці. Вони нахилилися, порпалися, вкидали щось у мішок. Мародери, — зрозумів. У цій бійні, виявляються, є й такі. Перший був від нього кроків за десять. Данило відчув під боком гвинтівку, обіперся об неї, сів. Клацнув затвором.

— Ану!

Мародери кинулися тікати. А він пішов до дороги. А далі йшов житами, перелісками, польовими дорогами — в безвість. Здалеку бачив німецькі танки, колони з військовополоненими. В лісі здивався ще з двома оточенцями. Далі йшли втрьох. Ночували в снопах, очеретах, просто неба. Охляли, зголодніли, скінчилась махорка. Вирішили зайти в село. Данило йшов першим. Підходили поміж полукіпків, вийшли на дорогу, бруківку у вербах, підходили до крайньої хати, як вдарив кулемет; видно їх бачили з села. Попадали в обвалений кювет, кілька разів стрілили навмання і побігли поміж вербами. Біг довго, вже не ставало повітря в грудях, як побачив покинуті землянки і окопи, й стрибнув у один.

Там теж окруженці. Данило одхекувався. Раптом щось струснулося в ньому: він навіть не повірив собі — Костецький, Шмурло, які химерні колеса робить доля. Шмурло теж упізнав його:

— Ти з полону?

— З оточення.

У Шмурла в руці був крайчик хліба, Данило несвідомо подивився на нього, ковтнув борлаком, Костецький доїв і підвівся.

— Ходімо.

— Ви б хоч кубики зняли з кітеля, — сказав Данило. Шмурло випростався: — Я совєцький комуніст і не зніму. «Дурак», — подумав Данило, і вголос: «Як хочете». Він не мав злости на Шмурла.

Вони підвелися. Й знову вдарив кулемет вже ближче.

— Біжіть у жито. Я прикрию.

Вони побігли.

Данило підліз у кінець окопу, виглянув з-за обгорілого пенька. Троє підповзали попід вербами. Вдарив з автомата. Ті залягли, й він підвівся, побіг. Коли добігав до напівзсунутого окопу в житах, його вдарило в спину поміж лопаток. Вдарило ніби молотом. І світ потух.

...Блискавиця розколола товстєнного клена од верху трохи не донизу й повалила його. Од крайньої хати прийшов тєсля, а тоді покликав сусіда. Вдвох вони пиляли і тєсали, й зробили хрєста тлєстого, зграбного. Вкопали його в голові могили.

— Треба лицем до дороги, — сказав тєсля, він ішов дорогою, шукав її, вона кудись його вєла. Він один відстрілювався.

— І привєла... в безвість.

Частина друга

Павло стояв на задній площадці трамваю. Це був старий трамвай, старого зразка, жартівники називали його «Жди мене, и я вернусь». Він ходив по одній колії. Доходив до кінця, в тупик, і повертався по тій самій колії, тоді передня площадка ставала задньою і навпаки, в кількох місцях було по дві колії, там він розминався з своїми «колегами». Ліворуч від Павла хихотіло двоє дівчаток, позираючи на нього, і він кидав на них скрадливі позирки, поруч стояв худий чоловік середніх літ з запалими щоками, в клинцюватій клейончатій кєпці, біля ніг, притиснуту до стінки трамваю, тримав новеньку, свіжовистругану віконну раму.

Трамвай ішов вниз по крутому узвозу. Повискували гальма, з-під коліс снопами бризкали в темінь іскри. Ліворуч в світлі рідких ліхтарів миготіли будинки вулиці Льва Толстого. Праворуч —

фарбована вапном огорожа Ботанічного саду, й тіні дерев зривалися бігти наввипередки з трамваем, але, захекані, зупинилися й розтавали в п'їтми. І раптом гальма вискнули дужче, трамвай ніби тицьнувся й пішов далі, набираючи швидкість. Він уже мчав, майже летів.

У трамваї зчинилась паніка. Верещали жінки, хрипкий чоловічий бас надсадно гукав: «Зупинися, гальмує... мать-перемать...» Будинки за вікном злились в одну лінію.

— Капець, — сказав чоловік у клейончастій кепці.

Він обома руками підняв свіжовистругану віконну раму і вдарив у ліву шибку трамвайної площадки, шибка розлетілася, полетіла в ніч, а за нею й рама. Чоловік ухопився обома руками за жердку, за яку тримаються пасажири при їзді, підтягнувся, став ногами на вилом, його гойднуло туди-сюди, і він шугонув у ніч.

Павла охопив страх. Він розумів, що трамвай зірвався з гальм. Але мозок працював. Подібне буде не один раз, це була сутність його вдачі: страхатись, панікувати, але боротися до кінця. То більше перед ним був приклад. Він також ухопився обіруч за жердку, підтягнувся, став черевиками на раму трамвайного вікна. Але ще майнула думка: він перебрав руками, повернувся у вікні, аби вхопитись внизу за раму й повиснути, а вже далі падати. Але це було не просто. Він нагнувся, пустився ногами, вхопився руками за низ рами й заволав з болу, в долоні, в пальці впилися склянки з рами. Він на мить затримався, пустив руки й полетів у ніч, чи невідь куди.

...Павло довго не міг нічого зрозуміти. Щось ніби пригадував, але воно розплювалося. Звідкись долетів гук. Повернув убік голову, внизу лунав лемент, сигналізували міліцейські машини і машини швидкої допомоги. Одна машина велика-велика, повзла вгору по вулиці Толстого, по бруківці, по лівій стороні, назустріч рухові. По рейках бігли дві тіні.

— Ось ще один.

— Він живий?

— Здається, живий, кліпає очима.

— Несіть носилки.

А далі п'їтма знову забрала Павла. Знову він очутився в довгому-довгому коридорі. Попід однією стіною в'їяд, одне за одним стояли ліжка. Либонь, місць у палатах лікарні не вистачало. На одному з них лежав Павло. В голові ніби щось засвітилося, виокремилос'я з жаху й він запитав санітарку, яка проходила повз нього.

- Скажіть, чоловік у клейончастій кепці тут?
 — Тут усі без кепчок, — відказала та пішла далі.

...Все було значно пізніше. А зараз він стоїть в коридорі господарчого управління й тримає в руці ордер на поселення. Тепер його акуратно вкласти в паспорт і — на трамвай восьмий номер, в гуртожиток. Павло знає, де трамвай зупиняється, й знає, де гуртожиток, він у ньому жив, коли складав вступні екзамени.

...Трамвай повільно їхав униз по крутому схилу, час від часу гальмуючи й призупиняючись.

— Що він повзе, як черепаха? — сказала жінка у високому капелюсі з пером і яскраво нафарбованими губами.

— Таке правило, щоб не зірватися, — відказав літній чоловік у військовому одязі, але без погонів.

Нарешті остання зупинка, кінцева, тупикова. Далі — з півкілометра пішки. Гуртожиток — чотириповерховий будинок з широкими балконами-лоджіями, на околиці, за ним — приватні, здебільшого одноповерхові будиночки в садочках, а ще далі велетенський, трохи не до обр'ю пустир у ярах і горбах, де чимало ставків і озеречок.

Він показав ордер черговій біля дверей, а вона тицьнула пальцем у спину статурного чоловіка, з борідкою, схожою на ленінську, а може він і «косив» під Леніна; то був комендант. Він заглянув у ордер і вказав на сходи: праворуч до кінця і вниз. Сьома кімната. Павло пройшов до кінця і знову спустився на перший поверх, то був тупик, бо далі була їдальня відгороджена стіною з цього боку. Павло подумав, чи не постукати в двері, а далі вирішив, що не треба, й відчинив. Його оглушив гармидер. Кімната велика, ліжок на п'ятнадцять, вони вже, здається, всі застелені. Поміж ними розмовляли, галасували студенти, які щойно поселилися. Здається, всі койки зайняті. Але ні, он з правого боку друге біля вікна. Він підійшов, біля першої койки спиною до нього стояв студент. Павло хахикнув, привітався. Студент повернувся. Павло побачив, що він значно старший і темний-темний лицем, як індієць чи циган. Але обличчя не циганське, продовгувате, і очі світлі.

— Ця койка вільна?

— Аж бачиш. Мотай у каптьорку по постіль, — назвав по-військовому каптьоркою, а не коморою.

За кілька хвилин Павло вже тягнув постіль: синій матрац з позбиваною в кім'яхи ватою, двоє старих, запраних простирадла,

подушку. Порозбивав кем'яхи, заслав, примірявся — ліг. І дістав куприком підлоги. Сітка була геть витягнена, розтягнена. Сусід не засміявся.

— Мотай он туди, — показав у вікно, — там лісосклад, біля нього валяються поламані дошки, підбери дві, а краще три, відміряй зараз, попроси, там тобі їх відпиляють на циркулярці.

Павло подякував і побіг. За півгодини ніс під пахвою три дошки, поклав їх на койку, розіслав матрац, застелив.

— Бачиш, зовсім інша справа, — сказав темнолиций студент.

Смеркало, за вікнами снувала темінь. Тепер вони сиділи один навпроти одного.

— Ну, давай знайомиться, бо ми сусіди, — простягнув руку темнолиций. — Дробот, Зіновій.

«Дивне, нечуване ім'я», — подумав Павло й собі простер руку.

— Погорецький Павло.

— На сусідній, засланій койці не було нікого. А тоді зайшов і сів білоголовий, з великими, відстовбурченими вухами студент. Павло знав його, разом складали вступні екзамени, жили в одній кімнаті — Федір Данько. Жартун, анекдотист, веселий, безтурботний хлопець. Коли складали екзамени, Павло од ранку до вечора довбав підручники, хоч знав їх майже напам'ять, а Федір жодного разу в них і не заглянув. Зранку йшов і волочився цілий день хтозна-де. Одного разу він прийшов дуже пізно, після дванадцяти. Двері в гуртожиток вже були замкнені, він постукав у вікно (перший поверх). Павло відчинив і Федір вліз вперед ногами. Був він пом'ятий, пошарпаний, ноги — в саднах.

— Де це ти? — сполохано запитав Павло.

— Та на Дніпрі. Взяв прокатного човна, катав одну дівчину, заплив далеко за течією, весло зламалося і я тягнув човна за цепок по мілині, а там каміння, корчі.

— А вона?

— Сиділа в човні, як курка на сідалі.

Але на подив Павлові, Федір склав екзамени і пройшов по конкурсу.

Павло і Зіновій сиділи один навпроти одного на ліжках. В кімнаті — звична метушня, яка буває при вселенні, та ще й незнайомих чи мало знайомих людей. За столом під лампочкою на довгому-предовгому, засидженому мухами проводі-шкурі четверо вже різалися в карти, в дурня, ще двоє читали щось одне одному, але двоє чи троє повкладалися спати.

— Студентська їдальня ще не працює, на ремонті, — сказав Зіновій, — є тут робітничка, але вона вже зачинена. Ну що ж, пожуємо хлібця. — І він дістав з тумбочки квадратну половину чорного хліба. Вийняв складаного ножа, перерізав упоперек, розрізав ще дві частини.

— Бери.

І тут Павло скинувся.

— У мене є... у мене є курка, — згадав, що сусідка засмажила курку. У неї було всього четверо курей, але одна курка закіркала як півень, у неї в горлі був кікоть, люди казали, що то погано, що таку курку тримати не можна.

Він дістав з чемодана зашущкану в лопухове листя курку, виклав на тумбочку, на газету.

— Бери. — Й почав шматувати її.

Курка була худа, аж синя, але пахла гемонськи. Не стямилися, як на газеті лишилися самі кістки.

— Хух, — сказав Зіновій, витираючи об газету жирні руки, — давно я не куштував такої їжі.

— А ти що, не з дому?

— Я просто з армії. Дев'ять років рядовим, один раз були підвищили до ефрейтора, тоді розжалували, й хлопці зі взводу шкилювали: «Ото як пішов ти вгору, то до тебе й не приступись, а тепер ти знову наш». Я до війни служив дійсну службу, а тоді війна, а після неї ще в складі окупаційних військ у Австрії.

Він був у кирзаках, зелених солдатських галіфе і в такій же сорочці.

— Одначе я заскочив додому і взяв свій довоєнний штатський костюм, він, либонь, трохи малуватий, та нічого.

Павло про себе трохи подивувався, що недавній солдат не пішов на юриспруденцію чи хоча б на геологію, а на філологію, та ще й українську. Але нічого не сказав. Він і сам... Шкільні вчителі радили йому поступати в технічний вуз, він добре знав математику, не було в підручнику чи то алгебри, чи то геометрії та тригонометрії жодної задачі, якої б він не розв'язав та ще й кількома способами. Коли він їхав у Київ, то ще не знав, куди поступатиме. От би поступити в інститут ЦПФ — цивільного повітряного флоту й приїхати до своїх дівчат у синій формі ще й кашкеті з срібними крилами. Навіть походив по інститутських коридорах. Але ж у чемодані були вірші. Він один у школі писав вірші й бачив себе поетом, Байроном чи Пушкіним, чи Лесею Українкою. Мав уже

два шкільних зшитки списані од першої до останньої сторінки, ховав їх у хліві за стропом, і хоч потім з жахом побачив, що миші з'їли ті вірші, одначе своєї думки не кинув. Він поступив на відділ західно-європейський (був такий, незабаром назву ліквідували, щоб не було «схилення перед буржуазним заходом», вважав, що вивчатиме там зарубіжну літературу, але при вступі отримав одну четверту, й саме з іноземної мови, яку в ті часи, особливо по сільських школах, викладали дуже невміло, та й важко вона давалася йому, й на приймальній комісії порадили перекласти документи на українську філологію.

— Оце б ще чайком запить, — сказав Зіновій. — Й одразу: — У тебе є чашка? Давай, там, біля їдальні титан, я принесу кип'ятку.

Невдовзі він вернувся з двома чашками кип'ятку. Які парували. Й поставив їх на тумбочку. — Й раптом: — А в мене є ось що. — Й дістав з чемодана полуторну, які од вина, пляшку. — Мед. Ось зараз. — Він нахилив пляшку над скибкою хліба, чекав, трусив, але звідти не капнуло. Він підніс пляшку проти світла.

— Засахарів, щоб його муха копитом дзигнула.

Оце з мухою й була, як пізніше переконався Павло, його найбільша лайка.

Він поставив пляшку на підлогу до ніг, мить сидів замислений, та враз відчинив шухляду тумбочки й дістав звідти два олівці. Один дав Павлові, другий узяв сам, нагнувся й засунув його в горлечко пляшки з медом, облизав і сьорбнув окропу.

— Тепер ти.

Так вони й чаювали, вмочаючи олівці в мед, поки це найдужче зблизило їх. Павло хотів підійти до картярів, але Зіновій його зупинив.

— Карти, то не для студентів. Та потрібно спати.

Довго не міг заснути: хлопці копошилися, реготілися, хтось затягнув пісеньку. Прокинувся від торсання в плече. Розплющив очі — Зіновій.

— Вставай, треба поснідати. Робітнича їдальня відчиняється рано.

В їдальні, коли підходили до роздачі, Зіновій запитав:

— Ти — крез? При грошах?

— Та... — зам'явся Павло. — Є десятка, кажуть, дадуть стипендію.

— Тоді бери вінегрет і суп. Хліб є на столах. Можна б і самим хлібом, намазавши гірчицею. Але це нездорово. Та й тут сердяться.

Перший день в університеті був святковий у актовому залі, посвячення в студенти, виступав ректор, професори, а тоді — концерт студентів старших курсів.

Наступного дня вже перед курсом говорив декан — високий, як жердина, худий чоловік, з сивими скронями, кидав жарти, посміхався. Але зам декана, завідуюча їхнього відділу, була строга, сувора, з короною кіс на голові, в окулярах. А тоді позичалися лекції, першою була латинь, викладав її сивий, як лунь, сутулий дідок, добрий, лагідний. Їхня група була з п'ятнадцяти чоловік. В перерві Зіновій підвів Павла до розкладу занять у коридорі й показав: під прізвищем їхнього латиніста стояло: «академік». Павло аж плечі розправив: у них — академік.

— Макар Остапович, — чомусь тихо сказав Зіновій, — україніст, він автор кількох словників, дослідник з української мови.

— Чому ж тоді він читає латинь?

— Ну, його критикували за український націоналізм. Нікому цього не говори, нікому-нікому.

Це була перша таємниця поміж них. Наступного дня були комсомольські збори курсу, їх вів молодий викладач, секретар партбюро факультету, недавній фронтовик, стрункий, підтягнутий, в офіцерській гімнастерці, підперезаний жовтим ременем, галіфе, хромових начищених до блиску чоботях. Говорив вагомо, хоч і відомі речі: про обов'язки радянського студента, про навчання, участь у громадській роботі. В кінці сказав — хто хоче виступити?

Всі мовчали, нітилися. І враз приглушене:

— Я.

До кафедри вийшов високий вродливий юнак, з великим, просто величезним чолом, руським чубом напроділ, у якому вже тепер вгадувалися майбутні залисини. Він в основному повторював слова партійного секретаря, тричі процитувавши Леніна: «Вчитись, вчитись і вчитись». Сказав, що прізвище його Лоза, звати Ігорем. По тому парторг запропонував обрати комсорга курсу. Всі знову мовчали. Та й що могли сказати, адже ще не знали одне одного. Й тоді з заднього ряду обізвалась якась дівчина.

— Так ось його, Ігоря Лозу.

— А що, прийнято, — парторг.

Ігоря Лозу обрали комсоргом курсу. Зіновія Дробота зам декана призначив старостою.

В наступні дні Павло перезнайомився з однокімнатниками. Поруч з ним стояло ліжко Федора Данька, далі за ним Максим

Поліщук, кучері якого зводилися розвихреним стогом, кучмою, і Федір Данько сказав: «Якби в Максимові кучері попала блоха або воша, вона б заблудилася і збожеволіла з переляку». Максим був мовчун, лежав на ліжку, діставав з-під ліжка чемодан, а там книжки (книжечки) й читав. То були книжечки віршів, майже всі сучасних поетів, здебільшого прізвищ яких Павло, та й всі інші хлопці й не чули. Цим викликав повагу.

В протилежному кутку біля вікна мешкали двоє західників — Роман і Олег, їхні батьки були з Полтавщини, але переведені на «укріплення» в Західну Україну, один — секретар райкому партії, другий — редактор райгазети. Роман і Олег — студентські аристократи, в лавошник чорних костюмах, краватках, а коли настали холоди, вдяглися шкіряні пальта з хутряними ковнірами. В протилежному глухому кутку — Прокіп, таких літ, як Зіновій, він приходив тільки на ніч і в неділю також ніколи не появлявся. Суворий, насурмонений, відсторонений. Федір Данько одного разу загорнув його матрац, під ним лежали пилка-ножівка, сокира, струг; великі, для різання заліза, ножиці.

— Це Прокіп нам нігті зрізатиме, — з посмішкою мовив. Знявся регіт. Тоді підвівся Зіновій.

— Чого регочете, ідіоти? У Прокопа двоє менших — братик і сестричка, а мати колгоспниця. Він ходить тут по околицях і підробляє. Майстер.

Сміх згас.

— А що, як колгоспниця, — хіхотнув Данило.

— Та нічого. Почесна праця. А тільки ж...

Були в кімнаті: юрист, географ, математик — чемпіон гуртожитку по шахах, навіть один міжнародник. Артем, цей з першого курсу ходив у капелюсі і яскравій краватці — майбутній дипломат.

Вчитися Павлові було не важко. З української мови, літератури, історії — майже все відоме з шкільних підручників, тільки ширше, глибше. Одначе траплялися й відкриття. Слухали вони лекцію з російської мови в лінгвістичному кабінеті: великій кімнаті, де від підлоги до стелі стіни заставлені в основному словниками, лекцію читав відомий на всю Україну і за її межами мовознавець Маслов, слухали цілим потоком: україністи, русисти, романо-германці; й ось професор поміж іншим обмовився, що в російській мові немає... жодного російського слова. Він просто обамбував студентів. Як так, у великій, могутній і свободній немає жодного свого слова, а самі запозичення? Особливо схвилювались ру-

систі, посипались каскади слів. Професор спокійно підходив до стелажа, брав словника, розгортав, і читав, з якої мови це слово. Ображені русисти просто шаленіли, вигукуючи навперебій, а «лошадь, узда, телега, ямщик»? Професор усміхнувся: «Я й словника брати не буду, все це татарські слова. Їхня частка особливо велика». Русисти, які величалися своєю мовою, присмиріли.

«А в українській?» — запитав Павло.

Професор почухав кінчика носа.

«В українській є, тільки небагато. В основному часів козацької доби: кунтуш, жупан, галушки, тетеря та інші».

«І все-таки є!»

У місті Павло чув тільки російську мову, він не вважав це чимось неприродним, але деякий мовний дискомфорт відчував. В магазині, на вулиці, поліклініці йому відповідали російською мовою. Він і сам почав звертатися нею. Надто після одного випадку в трамваї. Простягнув гроші «передайте на квиток», і дорідна дама в білому капелюсі з пером кинула: «А что такое квиток?.. Пора учитися розговаривать культурно». Поруч нього якийсь чоловік сказав: «Передайте на билет». Але побачивши, що Зіновій говорить тільки українською мовою, Павло почав його наслідувати. Вдома, в селі, панувала українська мова, трохи з діалектом: «Куннь, вулл», в школі вчителі наставляли їх на правильну вимову.

Траплялося російською розмовляли ті, хто повернувся з армії, їх передражнявали, навіть чіпляли назвиська: «Відіш, Кукіш», — але це через те, що вони не говорили по-їхньому, по-сільському.

Тепер, після слів професора, теплий горішок несамохіть прокотився по грудях.

В гуртожиток Павло приходив пізно, сидів у студентській читальні — брав приклад з Зіновія — читав підручники, читав твори з зарубіжної літератури. А ще — блукав по місту. Київ заповнив його надто старовиною. Ось він стоїть на алеї серед хашів, праворуч зводиться круча, урвище, над нею золотяться бані Лаври, ліворуч унизу Дніпро. По ньому пливають варязькі човни і їхні щити на бортах поблискують на сонці.

А ось він на Старокиївській горі й каже «добридень». Хлопці: «До кого ти?» Він привітався до кам'яної баби і одійшов до капища, де колись горів вогонь, і червоніла кров, і зринали поклики до Дажьбога. ...І стоїть на стіні, і весь перейнятий битвою, і вергає каміння на голови татаро-монголів... І чуває жар битви. Викладач історії, до якого він часто звертався з запитаннями і розпи-

туваннями, зробив йому пропуск в історичний кабінет наукової бібліотеки, й він подовгу просиджував там. Були ще там компакти — по кілька зшитих до купи книжок, відбитків статей (потім вони зникнуть. Либонь, їх знищать), де можна було потрапити на праці Максимовича, Костомарова, а то й Грушевського.

В гуртожицькій кімнаті панував веселий настрій: хтось десь дістав «Золоте теля» Льфа і Петрова, й читали гуртом, і регіт ломив шибки. Льфо-Петровські афоризми гуляли по кімнаті. Напередодні жовтневих свят був комсомольський крос, присвячений цій даті. Бігли довкруг стадіону, обнесеного парканом, бо там був ремонт. Бігли, хто в чому ходив на лекції, тільки кілька хлопців і дівчат в спортивному одязі, в тапочках. Павло — в шинелі, старій, довгій, трохи підрізаній і підігнаній, — та шинель пронизувала холодом, вона була в двох місцях пробита кулями, заштопана, — і в італійських військових черевиках на товстій підшві — «скарпах», які лишилися з війни — через село йшли італійські солдати, які покинули фронт під Сталінградом.

Бігли величезним розтягнутим ланцюгом, Павло ще дещо загаявся й біг майже останнім. Потім він побачив у паркані дірку, спрацював досвід селяка: якщо є дірка тут, то має вона бути й з того боку, пірнув у неї і вискочив метрів за п'ятдесят від попередніх бігунів, трохи зачекав і вдарив з усіх ніг. Судді на фініші з хронометрам дивувалися: в шинелі, черевиках і перший. Так він став головою спортбюро відділу. З чого мав чимало пригод — добрих і недобрих, лехих. Роки були голодні, зібрати команду на змагання рідко коли вдавалося... Біжать вони естафету чотири по сто, а їх всього троє: Павло, відповідальний за спортроботу від партійного бюро і від комсомольського. Павлу довелося бігти два етапи — другий і третій, судді на етапах свистять у свисток, а він жене вперед, гаразд, що все зам'яла смішна притичина, у хлопця, якому він передав естафетну паличку, лопнула резинка на трусах і вони полетіли на трибуни, а плавок тоді не було. Біг з бар'ерами: перший бар'єр він розтрощив коліном, аж закровило, а тоді з переляку поперестрибував решту. Стрибки з шестом... запитав у судді, як тримати ту ломаку, стрибнув, не досягнув планки, впав мордою в тирсу... Але ж одне очко було: їх ставили за масовість, тобто, що взяли участь й друге — за місце.

А в цілому він якось тримався. Далося взнаки: сільський хлопець, вихований у роботі, тяговитий. Високих місць не брав, а за середняка тягнув.

В середині семестру викладачка української мови старенька Марта Юхимівна роздала теми для курсової роботи, Павлу випала тема «Закінчення родового відмінка іменника другої відміни». Здавалося б, тема рутинна, про те є в підручнику, проте Павло корпів над нею з рання до вечора, й у підсумку Марта Юхимівна назвала його роботу найкращою, навіть відмітила: «де він понавишкрібав таких слів: «корнет а пістон», я сама не знала, як його відмінювати, а він довів переконливо.

А от Павлова фізкультурна посада трохи привела до лихих наслідків. Після жовтневого був крос на честь народження Сталіна, за три дні до його народження. На зборах Павло, який жив серед інших студентів і знав їхні статки, сказав, що крос краще б відкласти на два дні, в цей день видаватимуть стипендію, а дехто останні дні дотягують на чорних сухарях, студенти можуть не прийти. Його не стали слухати. «Що за пораженьські настрої?» — сказав комсорг Ігор Лоза. А вийшло, як застерігав Павло — половина студентів на крос не з'явилися. Лоза виніс це на комсомольські збори, і ярів, і бив навідріт «зірвав такий важливий захід», запропонувавши виключити Павла з комсомолу. А це означало — й з університету. Але Зіновій сказав, що кара надто сувора, що Павло бовкнув не подумавши, та ще в цілому його застереження було справедливе. Павлові винесли догану. А Ігор у коридорі мовив: «Я все одно тебе прищучу». Павло відчув у Ігореві небезпечного ворога. Ця неприязнь згодом розростеться, набере фатальних обрисів.

Павло йшов коридором другого поверху і зіткнувся з Андрієм Вороною. Андрій з їхнього селища, з їхньої школи, скінчив її два роки тому, навчався на факультеті журналістики. Був гордістю школи. Його вірші надрукувала районна газета. Середнього зросту, широкий у плечах, певний себе, свого місця в житті, з іронічною посмішкою на вустах. Чи впізнає?

Впізнав, протягнув руку.

— І ти тут. А я й не знав. Ти де? На філології. Живеш на Чоколівці?

— Так. А ти?

— На Жертв Революції. (В центрі). Вірші пишеш?

І це пам'ятає.

— Та так.

— То чому я тебе не бачу на літстудії? Оголошення вішають біля деканату.

— Прийду.

У великій аудиторії студійців чоловік тридцять. А Павло колись вважав, що крім Пушкіна, Шевченка і його поетів немає. Сидів позаду, слухав, як читають вірші хлопці й дівчата. Єдине, що подумав; були вірші кращі, ніж у нього.

На другому засіданні до нього підійшов білявий, неначе облитий сметаною, голова студії.

— Новий? Чого ж не записався? На наступному засіданні послухаємо твої вірші. Чи в тебе проза?

— Вірші.

— Принось.

Бачив, що Ворона тут авторитет. Вельми вільно тримається, кидає репліки.

Весь вечір Павло сидів у гуртожитку в ленінській кімнаті перебирав у пам'яті свої вірші. Найкращим йому видався про журавлів. Ще як жив там, на Прип'яті, за селом був луг, і болото. Через болото текла річечка. Болото мілке, в купинах. І там водилася гибель всякого птаства: качок, гусей, лебедів і особливо журавлів. Вони заходили навіть до села на городи. Одного разу двоє мисливців вистрелили з рушниці і птаство закрило все небо. Отож «Мої думи до тої землі, де дрімає дитинство моє. Де вівчарик в зеленій лозі свої вівці пасе та й пасе, Де хлопчина в старім картузі батьку їсти в торбинці несе». Та той луг розорали глибинними плугами, Та чомусь все зринають жалі, Як весняні вітри загудуть і заквиять з-під хмар журавлі».

Він розхвилювався, коли читав. А тоді запала тиша і підвівся високий веснянкуватий хлопець:

— Товариші. Про що ці вірші? Жаль за бур'янами. Поет не думає, що там виростуть буряки, кукурудза для селян, робітників, вчителів і лікарів. Йому шкода бур'янів. А що луг переорали — в ім'я соціалізму.

Й почали виступати інші студенти в тому ж ключі. Павло знітився, переживав. Після студії Ворона відвів його вбік, сказав:

— Ти зрозумів? Так, у віршах є хороші рими, хороші алегорії, але ж основне — немає сучасного життя, соціалістичного будівництва. Ти зрозумів? Зроби висновки.

...Павло ще з двома дівчатами з їхнього курсу зайшли до ленінської кімнати. Там не було нікого. Під правою стіною стояло піаніно. Одна з них зразу сіла за нього, вдарила по клавішах:

Ой піду я поза лугом
Ну да я, ну да я...

Злетіло під стелю. І повела правою рукою, наче лебединим крилом. І от тоді Павло пропав. Він вже раніше помітив цю дівчину. Чорнява-чорнява, чорне, як воронове крило волосся спадає на плечі, а коли одгорнула волосся, побачив високу, білу, як у лебідки шию. І голос входив у нього, пронизував наскрізь. Увійшов Зіновій, сів біля Регіни, вона перестала грати й вони про щось заговорили.

...Павло сидів у театрі, на сцені важко гупотів чобітьми командор і Дон Жуан кидав у відчинене вікно червоні троянди. Але Павло мало бачив те. Його думки, його увага були приковані до сусіднього місця, де сиділа Регіна. Йому було гарно й розкручувався здогад: похід у театр колективний, квитки розподілені культсектором, тобто Регіна, це вона зробила так, щоб їхні місця опинилися поруч. Німів, боявся поворухнутись, один раз вловив Регінин погляд і що там, у зіницях. У зіницях дівчат завжди нерозгадана таємниця, а він думав, що розгадає її. Він не знав, що до Зіновія приїхала сестра і він з нею.

На другому курсі Павло писав курсову роботу з літератури, про Васильченка, перечитав усе, що було написано про нього, навіть з'їздив в Ічню, на батьківщину письменника, знайшов людей, які його знали, записав їхні розповіді. Робота засвітилася на весь факультет.

— А з тебе вийде не кепський дослідник, — похвалив Зіновій. — Роботу було надруковано в «Студентських записках університету».

На лекціях Павло сидів у малярському кітелі. Новому, доброму сукна, але великому, мішкуватому. На канікулах у селі він попросив старенького кравця діда Небитого, по вуличному Сіряка, перешити кітель. Той попоров і пошив новий. І от дефілює Павло по університетському коридору, радіючи обнові, й бачить перед собою здивовані, майже перелякані очі декана.

— Йди сюди, — шарпнув його декан і завів до свого кабінету. — Ти що, з глузду з'їхав?

— Чого?

— А що ти напер? Це ж стрій петлюрівського офіцера. Скидай одразу, поки тебе ніхто не бачив.

Приїхавши додому, Павло напустився на кравця діда Сірика.

— А я так колись шив. Іншого не вмію, — закліпав той білими повіками.

...Якось Зіновій сказав Павлові:

— Я бачив твій атестат. Там всі п'ятірки. Ти золотий медаліст?

— Ні.

— Срібний?

— Ні.

— А чому?

Павло затнувся. Забурмотів.

— Директор школи був у контрах з заврайвно, і той... з помсти, щоб не було в школі медалей.

Павлові було прикро, що сказав неправду. Але сказати правду не міг навіть Зіновію, хоч почував таку потребу.

Його батько — розкуркулений, втік з свого села, але чутка нагнала його і в Нещатині. Навіть недорослим Павло пам'ятав про тодішнє жажіття. У їхньому районному містечку забирали всіх повально, з двадцяти тисяч заарештовано п'ять тисяч. В двох технікумах — всіх викладачів, хвиля за хвилею. Не встигли призначити директора, по нього прийшли. А під підозрою були майже всі мешканці.

...Павло проснувся від шепоту, шепотіли батьки.

— Слухай, Параско, — глухо бубонів батько. — По мене придуть не сьогодні-завтра. Ти тримайся з усіх сил, не йди туди, вони того не люблять, заберуть і тебе. Тримайся. Не дай Бог почнеш плакати. Рятуй дітей. Працюй як і раніше. Нічим не виказуй свого страху.

Павло не все зрозумів тоді, про що говорили батьки. Батька справді забрали й протримали в допрі три місяці. Мати ходила до нього і її тримали більше місяця. А він поїхав до діда Терешка й жив у нього. Терешка розкуркулили в тридцятому, мав кузеньку, але не заслали, він жив на Халерному, Халерне — дальній куток села, раніше хутор, там колись справді вимерли від холери всі люди, й відтоді хутір називали Халерним. Пізніше хати порозбирали й порозвозили в інші місця, а в одній з тих, які лишилися, жив дід Терешко.

Павлові й зараз, коли засинає, крізь присмерки бачить на низенькім ослінці біля лави маленького, сухенького, білого, як лунь, діда, перед ним на лаві хомути, сіделка, шлеї, шила та швайки, дратва, пучечки щетини з дикого кабана, дід проколює дірки й ширяє в них шерстиною. Дід — колгоспний шорник. На його

заробітки вони живуть. Іноді дід пошиє комусь кожуха або шапку. Нещасний, добрий дідусь Терешко. Що він бачив на своєму віку? Кривобоку кузеньку з чорним від диму павутинням по кутках, міх, який хекав драними грудьми, млиновий камінь перед кузнею, а далі хомути, шлеї, черезсідельники. І бачиться хатина з низько напущеною майже на самі підсліпуваті віконця стріхою, і сіни, в яких чотири курки (дід підсував за сніданком яєчка Павлові) і півень з примерзлим гребенем, і порося в закуті в загорожі — їхній найбільший скарб і Павлів найбільший клопіт: накришити ботвини, нашморпати лободиної кашки; під хатою дві велетенські груші, на одній з них грушки ранні, жовті, солодкі, а на другій тверді, зелені, вони їх трусили і клали на горищі в полову, на гнилиці. А в кінці двору невелика клуня, і вишневий садок збоку, за клунею городець, в кінці якого річечка, влітку — ручай, і він пересихав, але весною повноводий і по ньому в саджалку запливали в'юни, Павло ловив їх невеликою густою підсакою. Ловити їх було можна або сколотивши воду до чорноти, або видивившись сонячного дня, як вони грають біля берега. Поглянути збоку — райок. «Не називаю її раєм тієї хатиночки у гаї...» А ще було інколи як оглянешся по хаті, аж серце зайдеться, таке убозтво. Поточена шашелем скриня, жертка над полом, мисник, а на ньому кілька мисок та полумисків. Усе. Більшого убозтва немає ні в кого, хіба в дідів Ічки в завулку через вулицю. Ічки, від «Ич який», один «Ічки-ічки, лавки горять», другий — «Ічки-ічки, пучки болять». Чому їх так прозивають — хтозна. Обидва ніколи не були одружені, зарослі бородою до самих очей, що робило їх з вигляду люtimi, насправді добрі, як тихе літо. Ніколи не були в колгоспі. Їхні хати-хижки і взимку і влітку обкладені картопляним огудинням, на подвір'ї обаполи, тичини, лати конусом, щоб не замокали, за хатами — садочки. То рай для Павла, вони туди його закликали, він ніколи не капостив, рвав кілька яблук чи груш і йшов. У малиннику жили їжаки. У війну діди переховували партизанів — під малинником були землянки, а лаз з того боку, й мали по партизанській медалі. Діди — Терешко й Ічки — увесь Павлів світ. З ним зжився, іншого не знав. Тільки іноді, оглянеться по порожній хаті, й скрипить сльозами серце, і десь у ньому заплачуть славні мама і тато, й осягне свою долю. Й неправду світу, й заплаче серце. Дідова Терешкова хата, така як у Ічки.

А далі, через поле, сосновий бір, у якому після дощу висипали невеликі, тугі, слизькі маслячки, та вже повне заласся. Павло лю-

бив село, любив роботу в колгоспі, в гурті: як вийдуть воли в поле з плугами пар дванадцять одна за одною (тракторів ще не було) гони довгі, жайвір у небі високо, галки за плугами чорні, набурмосені. А вже в дев'ятому, в десятому класі в косарському ключі, де праця особливо важка, але відчуваєш себе дорослим, потрібним. А за їхнім городом — колгоспне поле. І жайворони сиплють разом з сонцем золоті дзвіночки, і гузьком гойдаються на колосках, і коршак летить на розкритих крилах. А далі — ліс, світлий сосновий, а за ним, ялиновий, де віття нахилене майже до землі, де сутінь, мох, запах прілості, але де ростуть красноголовці, й золоті лисички, й понурі боровики. Але за всієї тієї любов до села щось у Павлові сиділо непомітно, причаєне, яке нашіптувало йому, що звідси треба вирватись, що життя це чорне, каторжне.

На курсі організовували всілякі гуртки, потім вирішили організувати курсовий хор. Комсомольським наказом всі пішли в концертний зал на пробу. Посеред сцени стояв рояль, за нього одразу сіла-впала Регіна Неруш. Зеленоока, сама струнка, в'юнка, та як заспівала «Десь поїхав мій миленький», у Павла щось замлоїло в серці. Він і раніше поглядав на цю дівчину, була весела, до всіх привітна, завжди усміхнена, ось ще тоді вона увійшла своїм співом у нього глибоко-глибоко. Павла у хор не записали. Повернувшись у куртожиток, посідавши на ліжка, він сказав Зіновію:

— А гарний голос у Регіни. І сама гарна, — відказав Зіновій і очі його зблиснули. — З такою не гріх подружитись ближче.

«Кому?» — майнуло в Павловій голові, і щось жорстке ворухнулося в грудях.

Наступного дня в читальному залі, взявши на видачі замовлені книжки, Павло попрямував міжряддям до столика на двоє місць і побачив Регіну, а біля неї вільне місце. Хотів покласти книжки, але вона сказала:

— Місце зайняте.

З другого боку підходив Зіновій і поклав книжки. В Павла натяглася в грудях болюча струна. Так ще тоді поміж них стала Регіна. Того ж дня Павло пішов із Зіновієм на засідання університетської літературної студії. Хлопці й дівчата знов читали вірші. Він слухав вірші й бачив, що у багатьох хлопців вірші кращі. Вистачило чуття осягнути це. Отже тут ще п'ятдесят кращих за нього Шевченків і Пушкіних. І все ж у куртожитку сказав Зіновію:

— І я пишу вірші.

— Почитай. Давай вийдемо у коридор.

Стали на кутку біля вікна. Павло спочатку хотів читати нахненно, а далі знітився, читав сіро.

Зіновій слухав мовчки. Сказав те, що йому вже сказали раніше.

— Трави і журавлів багато, а серця катма. І малувато правди життя.

Павло розумів, що то, мабуть, правда, але неприязнь до Зіновія була дужчою. А Зіновій дістав з свого чемодана томик віршів Андрія Малишка й почав читати. Й Павло одразу відчув, що то поезія.

— На, читай, — подав книжку Зіновій.

...Наступала зимова сесія. В кінці гуртожицького коридору стояли на колінах біля протипожежного ящика з піском двоє студентів з їхньої кімнати й начищали медалі. То таки важить: стане такий студент в перетягненій ременем гімнастерці перед екзаменатором, а особливо екзаменаторкою, зблисне медалями й натягне той оцінку.

— А ти чого не чистиш? — запитав у Зіновія Федір Данько.

— А мені нічого чистити. Тільки «За Победу над Германією».

— Ти де воював?

— У піхоті, автоматником.

— Десь за Уралом?

І тоді з протилежного кутка підвівся з ліжка Прокіп — він сьогодні не ходив по дворах на заробітки, прийшов раніше.

— Ти знаєш скільки на фронті живе стрілецька рота? — звернувся до Данька. — Три місяці. За цей час вбиті всі сто чоловік. Тобто рота існує, її поповнюють, але — сто... А який вік фронтového окопного солдата? Одинадцять з половиною годин. То який дурний писар буде заповнювати нагородні документи, бо поки вони повернуться — солдата вже не буде.

Зіновій мовчки читав підручника. Підвів голову:

— В мене найвища нагорода.

— Яка?

— Лишився живий.

— А ти боявся смерті? — одірвався од книжки Федір.

— Я тобі процитую одного поета: «Було від страху серце холоділо, Ніщо не страшно тільки дураку». Ти мене за дурака не вважаєш?

— Ні.

— Оце й відповідь. Йдуть танки і піхота, ми в окопі, а позаду наша артилерія розбита. Ну от видима смерть; ноги на плечі й драла.

— Без наказу?

— Який там наказ. Ми біжимо в другу лінію, там якось згодимося, а тут полягли б без користі. Це бачать з другої лінії. Я був у Шумейковому бору, де загинув Кирпонос, командуючий Південно-Західного фронту. Там генерали ходили в багнетні атаки.

Зіновій доказував Павлові, коли вони лягли в ліжка. Кирпонос кілька разів просив дозволу вивести з оточення армію, але йому не дозволяли.

— Хто?

— Думай сам. І не дуже цікався, не дуже розбалакуй.

— Ти такий наляканий...

— Я багато знаю. Спи. Більше спиш — менше думаєш.

Але думки самі лізли до голови. Розпочали вивчати працю Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», опубліковану в «Правде». На початку першого року навчання вони вивчали питання мовознавства за Маром, вченим, який знав більше п'ятдесяти мов і вибудував свою теорію. Тепер ту теорію було проголошено хибною, шкідливою. Її читала старенька викладачка Серідко, вона ж їм читала й «Питання мовознавства». Тепер нахиляла голову, соромилася дивитись в вічі своїм студентам. Спростовуючи саму себе. Й розгубилася зовсім, коли говорила за Сталіним, що людина мислить за допомогою знання мови, що вміння говорити і є вмінням мислити, а Федір Поліщук раптом запитав:

— А глухонімі? Хіба вони не мислять?

Хтось бачив, як після лекції вона нишком витирала сльози в учительській. В гуртожитку хлопці почали обговорювати Федорове запитання, але Зіновій суворо сказав:

— Ви знаєте п'єсу «Лихо з розуму»? Повтягайте язики.

— А я от думаю...

— Думай що хочеш, але не вголос.

Був він стриманий, неговіркий, розумний. Павло здогадувався, що в його голові роїться багато думок, але він їх не виповідав.

...Сумно голосила чорна тарілка радіо біля дверей кімнати. Майже нічого вона не говорила, тільки цідила тужні мелодії. Вождь всіх народів був хворий.

Пробігаючи по коридору мимо Павла, Регіна не рішуче кинула через плече:

— Приходь увечері в нашу кімнату.

Павлові тьохнуло серце, він прийшов. Слідом за ним увійшов Зіновій з маленьким букетом фіалок. Виявляється, це був день

народження Регіни. Жіноча кімната гуртожитку ризниться від чоловічої. Підлога чисто вимита, ліжка застелені простирадлами, на тумбочках мереживні застілочки, кілька репродукцій картин: «Альонушка», «Мишки». Було гамірно, на застеленою чистою скатертиною столі появилися величезні миски з вінегретом і тарілки з салом і оселедцями, звідкілясь з-під ліжок випурхнуло три пляшки самогону (принесли хлопці), дві пляшки портвейну. Прийшло двоє юристів з гітарою і мандоліною, вдарили туш і «могії літа». Дотепи пурхали як горобці. Іменинниця цвіла, на її щоках палахкотіли рум'янці, усмішки вистачало на всіх. Зіновій сидів біля неї, Павло — в кінці столу. Переживав.

Після другої чарки, як і водиться, загомоніли всі разом. Федір Данько виліз на стілець, почав читати вірші, але його не слухали, зсадили і заспівали «Розпрягайте, хлопці, коні». Їх встигли розпрягти до половини, як у двері коротко, вимогливо застукотіли. Хтось відчинив двері кімнати, увійшов комендант, Ігор Лоза й ще один комсомольський «соратник» Ігоря. Всі подивувалися: чого це вони. Хтось кинувся наливати їм чарки, але комендант зупинив його владним помахом руки.

— Ви що це затіяли? — суворо мовив, погладжуючи борідку, — вождь хворий, а ви... Ви що, не радянські громадяни, студенти, з чого ви радієте? Ні совісті, ні постраху.

Ігор Лоза ступив уперед — високий, лобатий — і до свого «соратника»:

— Зараз переписати всіх, будемо виключати з комсомолу і університету.

Всі заціпеніли. Комендант ще почитав лекцію, «соратник» переписав усіх у блокнот. Вийшли. Гітара трагічно бринькнула й вмовкла. Здавалося, до кімнати внесли мертвого. Розходились тихо, наче справді з похорону. Зіновій нащось ніс букетик фіалок, Павла струшував внутрішній дріж. Найперше чомусь подумав: що він скаже дідові?

Але розв'язка наступила несподіваною На другий день вождь помер. Стояв загальний туск, загальна печаль, ридали репродуктори. Ковтаючи слова, ректор на загальному мітингу в університетському дворі, схлипував, плакали деякі студенти. Павло стояв і намагався не виказати радості. Ні, він був ширим радянським патріотом, сповідальником комунізму, але Сталіна не любив. Не любив особисто, ще з війни, коли стомлені, запилужені, пом'яті радянські бійці відступали і всю вину за свої поневірвання, за страх

скидали на Сталіна: казав: «на вражбей земле, малою кровью». І Павло, ховаючись у бліндаж в кінці городу, теж мстиво, зі страху, думав так сам. Й не раз, ніби перечачи самому собі, приходила думка про батьків — це ж через нього страждали вони.

За сльозами, за горем якось забули за веселу вечірку, ніхто про неї не згадував. Все минає, як казав Еклізіяст. Незабаром життя покотилося веселим колесом. Й знову в кімнаті зринули веселі вірші, розігрування.

Був у кімнаті біолог Петро Непрописаний. Справжнє його прізвище було Небитий, прозвали Непрописаний — бо йому чогось довго не давали прописки. А ще його прозвали Фуркалом. Бо якось дивно, фуркаючи, хропів. Спав з відкритим ротом. Й одного разу хтось уночі зробив з газети рупор і вставив в рот, громове хропіння розбудило всіх, хтось кинувся на Фуркала з кулаками: мало йому так, то він ще з рупора.

І був він дуже кугутистий, з багатеньких, купляв ковбасу — тільки пряму, запахав її в рукав і потайки їв, ходячи по коридору. Привозив з дому м'ясо, ковбаси, сало — не ділився ніколи ні з ким, як інші. Замикав у чемодані, який стояв під ліжком. Коли всі спали, вставав, відмикав чемодана й плямкав. І тоді хлопці, коли Фуркало десь затримався, підібрали до чемодана ключа, впіймали в дворі kota й закинули в чемодан. Полягали спати. Фуркало прийшов, потемну витягнув чемодан, відкрив, і звідти вискочив з шипінням чорний кіт. Реготу було до ранку. А то й Максима Поліщука, який також спав міцно, підняли вночі з ліжком й ліжко поставили на стіл. Але Зіновій наказав зняти: «А покалічиться вночі». Й ще в кімнаті панувала еротика. Молоді здорові хлопці, майже всі дівичі, їх змагала жага, двозначно дотепи лунали з усіх кінців. Надто вранці, коли прокидалися. Хтось вдавав з себе джигуна, розповідав чужі бувалиці ніби свої, небилиці. Та найдужче всіх розважав Прокіп. Повільний, мармулуватий, якось увечері почав розповідати, як він вертався з війни, з Далекого Сходу. Їхали вдвох в малому купе біля провідника. Й десь біля Хабаровська у вагон сіла замашна молодиця. Й голодний на жіноче тіло Прокіп одразу взяв її на приціл. То більше, що вона сама йшла йому назустріч. Ось він з нею в купе вдвох, і вже цілує, обнімає, але... входить напарник і все обривається. Наступного разу вже кладе на подушку, але стукає в двері провідник. У тамбурі притискає до себе — заважають хтось з пасажирів. І так раз по раз. Ось-ось, і знову перепона. Хлопці вже попідводились у ліжках, палають,

ковтають слинки. А Прокіп веде розповідь повільно, смачно, заманливо. Й так майже до ранку. А потім позіхнув: «біля Саратова вона вийшла з вагона». Розчаровані, розпалені хлопці кинулися на Прокопа з кулаками.

Й Павлові, коли він одного разу збирався в лазню й вибіг до туалету, вийняли з чемоданчика білизну і впхали туди всі, які були онучі в кімнаті. У лазні він розчинив чемоданчика і всі довкола побачили райдугу різноманітних онуч.

Але були й жорстокі розіграші. Змовившись, одному хлопцю, коли він спав, трохи вшили шапку. Ранком він її одягнув і здивувався, що вона туго йде на голову. А тим часом по кімнаті пустили чутку, що в Києві появилася хвороба, від якої пухнуть голови. Наступної ночі вшили ще. Той надсилу натягнув шапку на голову. А розмови про хворобу тривають. Третього ранку той потягнув шапку на голову й кинув її на ліжко з криком: «Я захворів, у мене пухне голова!»

Одначе, життя приносило і трагедії. Максим Поліщук, який щовечора раніше за всіх лягав у ліжко, дістав з чемодана поетичні книжечки, якимось не прийшов у гуртожиток. Не було його вранці, не з'явився він і на лекції.

— Треба заявляти в міліцію, — стурбовано сказав Зіновій і пішов у деканат. Повернувся Зіновій темніший горобиною ночі. Він вивів Павла у коридор, завів у темний куток і сказав:

— Максим заарештований. Нікому ні гу-гу. Нам скажуть.

Справді, наступного дня були курсові комсомольські збори. За столом сиділи Ігор Лоза — парторг, декан. І ще хтось невідомий. Відкрив збори Лоза. Він не говорив, а кричав, що підлі вороги скрізь, вони проникли в університет на курс, вони є скрізь, ми будемо з ними нещадно боротися, вони маскуються, пристосовуються. Його обличчя почервоніло, на великому лобі блищали краплі поту. Потів говорив секретар партійного бюро, що курс покрити себе ганьбою, що вони втратили пильність, не розкрили вчасно ворога, хоч він був серед них, вчився й жив разом з ними.

— Жив з вами в одній кімнаті. Ось ти, Федір Данько, твоє ліжко поруч...

І тут підвівся Данько. Він дивився в парту.

— Так та я...

— Що ти?

— Доповів про книги, які читав Поліщук.

В аудиторії запала мертва тиша. Було чути, як постукує по рейках трамвай за вікном.

— А звідки ти знав? — хтось із дівчат позаду.

— А який би я був комсомолец, — так само дивлячись у парту, сказав Данько, — якби я не знав, що в чемодані товариша? То були вірші петлюрівського поета Олександра Олеса. І ще він шпигун.

Ніхто з курсу не був на суді, ніхто нічого гаразд не знав. Говорили, що Поліщука не посадили в тюрму, а вислали на примусові роботи не то на Донбас, чи в Казахстан.

Поховальним саваном стояло в кутку кімнати заслане білим простирадлом Максимове ліжко, страхало і гнітило. Жартун і веселун Федір у кімнату приходив пізно, сидів або в університетському читальному залі, або в ленінській кімнаті в гуртожитку. Коли він приходив, Павло боявся дивитися в його сторону. Для нього арешт Максима був особливо важкий, він нагадав про батька його, й що він від усіх приховував, що він ворог народу. І думав про домівку, про діда, часто навідував його. Навчалися вони в третю зміну, й просто після лекцій він біг на вокзал, ставав у кінці платформи, з якої відправлявся ленінградський потяг, який ішов через Чернігівщину, через їхнє село, й коли той рушав, чіплявся за сходи вагону. На сходах довго їхати було не можна, пронизував вітер, та й якщо в тебе за спиною був речовий мішок, міг збити приколішний стовп. Отож повільно, обережно пробирався на міжвагонну площадку, де під ногами два металеві щити, які або наїжджають один на одного, або розходяться. Кілька разів доводилось втікати й на дах вагонів. Одного разу він переліз на площадку, а там хтось стояв. Темна ніч, темна постать. Хто його знає, хто він. Той стояв спиною до одного вагона, Павло до другого. Той засунув руку до кишені, й Павло також, ніби в нього було там щось.

Але іноді він їздив і іншими поїздами, денними, але ті йшли тільки до районного міста, а далі на Москву чи Харків.

Він зістрибнув з московського поїзда, пішов у місто, на базар. Чи немає підводи з села. Але базар був порожній, кріпив мороз, вітер підмітав з того місця, де ставили вози, погублене сіно, солому. І він вирішив іти пішки. Вийшов за місто, поки що було затишно, а далі гострий, як ніж вітер почав пронизувати наскрізь, зривав поземку, в деяких місцях намітало гострі замети. Переліз через один, через другий, а далі пронизливий вітер, холодний моторошний. Здавалося, сніг пронизав увесь світ. Мерзли ноги в ботиночках і рука на ручці фанерного чемоданчика. Ще один замет. Сил немає. «Замерзну». А там дід дожидається, бо написав йому,

що на Різдво приїде. Попереду пробігло перекотиполе, зачепилося за придорожню вербу. Хіба й собі сісти. Й розумів, що сідати не можна, бо то смерть. І сил йти далі не було. Й вертатися в місто також далеко, та й що він там робитиме, де притулиться. Серце наливалось відчаєм. Й враз почув позаду якесь шамкання. Оглянувся. Дорогою за ним посувалася вкрита інеем конячка. Став. Сани порівнялися, дядько на них напнув віжки. Павло впав на сани без запрошення. Впізнав їздового, то був дядько Куркуляка, так його прозивали. Бо справді був розкуркулений і теж жив на Холерному. Дядько прикрив його полою киреї. Стало затишно. Дядько провів долонею по заінеєних вусах і бороді.

— Порося захворіло, довелось заколоть, возив продавати. А ти чого в таку хурію?

...Павло ввалився в хату як сніговик. Дід Терешко одразу налив чарку самогону. Павло кривився, але випив. Одігрівся на лежанці; коли відкрив чемоданчик, вилаяв себе останнім дурнем: він віз дідові справжні теплі рукавиці, чому не додумався, як почали мерзнути руки, одягнути їх.

— Мене віз Куркуляка. Він справді з куркулів?

Дід подивився на нього й покивав головою:

— З хазяїнів він. То не куркулі, внучку, хазяї. Він тримав до півсотні вуликів, забрали всі, а через два роки бджоли видохли, хоч Савка й просився в колгосп їх доглядати. А його — на вивозку гною.

Хурделило три дні. Й Павло не міг виїхати з села. І це трохи не коштувало йому навчання в університеті.

Десь у середині семестру Павлові присудили персональну стипендію — імені Ушинського. Не яка вона, але цілих шістдесят карбованців, а не двадцять три, як звичайна. Він повів усіх хлопців їхнього курсу, їхнього відділу у «Зелену жабу», шалбан неподалік у провулку. Він платив, а порядкував Прокіп. Взяв усім по бокалу пива і по сто грамів горілки, горілку повливав у пиво. Вийшов дуже хмільний йорш. І набрав пончиків з печінкою, їли до схочу. А потім ходили по ботанічному саду — з університету туди був прямий вхід, не треба було брати вхідних квитків, і блукали доночі. І зорі загорялися над головами, й вірші лунали навперебій, і помисли, мрії були великі, світлі, вони прийшли марно, вони — звершать. Не було з ними тільки Ігоря Лози. Він запікся образою, задрістю, лютою ненавистю до Павла Погорецького.

Як це так персональний стипендіат не він, найбільший активіст, комсорг, передовий комсомолец, а якийсь Погорецький. Й заповзявся, якщо не зжити Погорецького зі світу, то з університету напевно. Люта заздрість перейшла в ненависть, він аж захлинався, не міг Павла бачити.

І те, що Павло запізнився на три дні на навчання, стало першою палицею у його воза. Він наполягав винести Павлові сувору комсомольську догану. Й написав доповідну в деканат, але декан позвав Павла, той розповів, чого запізнився, й декан порвав доповідну. Але Лоза вирішив, що він будь-якою ціною доб'ється свого. І вже стежив за Павлом, і занотовував, не пропускав жодної дрібниці. Павло відчував його сморідне дихання на потилиці, й потерпав, бо було чого. До того ж Регіна хоч не ігнорувала його — вона була до всіх привітна, з усіма ласкава — але наблизитись до неї Павло не міг. Вона була сміхотлива, щира, й коли Павло дивився на неї, серце в нього тануло — й не міг до кінця примиритись з Зіновієм, якийсь гострий штурпак став між ними, хоч він і далі визнавав Зіновієву перевагу, навіть тут. А тим часом вона все дужче западала йому в серце. Й вже зовсім зв'язалася з пам'яті однокласниця Оля, яку іноді проводив додому. Перший час писав їй листи в педінститут, а далі перестав. Й не вабила його кучерява білявка Аліса, з якою курс чомусь заповзявся його поєднати. Либонь, то вона попросила дівчат, і тепер на всі культпоходи — в театр, кіно, на концерти їхні місця випадали поруч. То, либонь, профспілковий культсектор так розподіляв місця. Зо два рази він сходив з нею в кіно, ходили по парку, але мовби з самопринуки. І гарна, весела, щебетлива, відмінниця, а серце до неї не лежить. Й чого тоді ходити, морочити дівчині голову. І він так і сказав їй. А вона передала йому на перерві листа, де писала: якщо він її покине — повіситься. Він не злякався — вона цього не зробить. Дівчина екзальтована, вона більше придумала цю любов, ніж була насправді. Але знову на серце ліг смуток. Якби він отримав такого листа від Регіни... Регіна з Зіновієм відкрито зустрічалися, ходили в кіно, на Володимирську гірку, на лекціях сиділи разом. Або усамітнювались на балконі. Зіновій ходив веселий, сипав дотепами. Бо до всього в газеті «Сільські вісті» надрукували п'ять його віршів. Він ніби злетів під хмари. В аудиторії, в гуртожитку ті вірші ходили по руках.

Після закінчення другого курсу хлопців забрали на військову перепідготовку.

В університеті була військова кафедра, двічі на тиждень хлопці ходили на військові заняття. Викладали офіцери у високих військових званнях — підполковники, полковники, були навіть два генерали; ці військовики відслужили в армії своє, на пенсію їм було рано, не знали куди їх подіти, от і відправили в університет. Високі звання здобули на фронті, мали невисокий рівень освіти, були солдафонами. Особливо вирізнявся цим генерал Голіцин. На перерві всі студенти виходили в коридор покурити, виходив і Голіцин, зо два рази траплялося, що він забував удома цигарки й курив студентську «Приму», «Север», а то й «Ракету», найнижчої проби цигарки з тютюнової потерухи — пилюка. Якось вийшли в коридор, і Голіцин дістав з кишені коробку «Казбеку», розкрив: «налітай», хлопці кинулися до коробки, а там величезна дуля — генерал прорізав дно коробки і виставив дулю. Це він вирізував потай під час своєї лекції.

Студенти в таборі встановлювали намети на одинадцять чоловік, розчищали доріжки для строю. Павло, як і скрізь, дисциплінований, чіткий — найкраще брав смугу перешкод, найкраще стріляв — одразу звернув на себе увагу і його призначили командиром відділення, хоч у відділенні були й фронтовики — той же Зіновій.

...Відбувалося тактичне навчання: табір розділили на зелених і синіх. І Павлові з ще трьома хлопцями з його відділення випало взяти «ворожого язика». Дістали на кухні мішок, ганчірку. Засіли в лісі. Лісовою дорогою мала йти «ворожа» колона. В лісі сітка вузеньких доріжок — коров'ячих протоптів, хлопці, щоб їм було легше, зняли гвинтівки й поклали під кущем біля одного протопту. Один виліз на дерево. Спостерігали. Вони зробили засідку на повороті дороги. Колона йшла статутно: попереду головний дозор, а поперед нього на відстані головний дозорний. Він ішов, закинувши за плечі гвинтівку, скрутив десь на горіди голову соняшнику, тримав перед собою перепічку, лузкав з неї насіння. Хлопці вибігли без крику, повалили його, скрутили, засунули в рота ганчірку, заштовхали в мішок. Це був Ігор Лоза. Тепер — тікати в ліс. Кинулись до гвинтівок, а їх немає. Наче ж клали отуто, біля доріжки-протопту. А тих доріжок як вен на руці в старій спрацьованій баби. Й туди, й сюди — немає. Метушилися, їх охопила паніка. Розв'язали «язика», сказали, щоб шукав і він. Немає. Й тоді в розпачі вибігли до головного дозору. Розпустилися в цеп — знайшли. Кпинів і глуму було на кілька днів. Аж поки увралися — втопився

один студент. Пішов самовільно до Дніпра і втопився. Шукали два дні, аж поки хтось нагледів серед латаття білявий чубчик, яким бавилась вода. Був вечір, покійника поклали в порожньому наметі, Павлові випало вартувати. Темно, беззорева ніч і над головою страшно плаче сова. Мурахи біжать по спині.

Були й інші неприємні пригоди, надибали в лісі чимале дерево, всипане рожевими ягодами, хтось сказав, що вони їстівні, наїлися, а тоді кілька днів рота не вилазила з примітивного, обставленого сосонками, нужника.

Зіновій отримав листа, передав йому вітання від Регіни, чим зіпсував Павлові настрої на кілька днів.

А то ще під час нічного навчання кулеметники їхнього взводу загубили в бур'янах станковий кулемет. Коли роздавали зброю, чимало просилися до кулемета, а потім побачили, яка це напасть: в поході гвинтівку закинув на плечі й гайда, а кулемет треба котити, кулеметники завжди сперечалися, кому черга котити важку залізяку, вночі підняли в атаку, й кожен вважав, що не його черга. Покинули. А потім довго шукали.

Ще місяць Павло провів у селі. Працював у колгоспі: косив ячмінь, а потім овес, носив з лісу хмиз та соснові шишки діду на зиму на паливо, ремонтував погріб. Він любив село. Ось несе з лісу хмиз і слухає елегію вечірнього села. Десь помукє корова, цвіркає в дійницю молоко, побрязкує ланцюгом пес, скрипить колодязний журавель, мати гукає припізнілих дітей з вулиці. Спокій і благодать, село готується до сну. Вечорами ходив на колодки. А там звичні парубоцькі ігри з цілуваннями, з мацанням, які розпалювали жагу. Вона спопеляла його. Ночами снилися дівочі руки і перса. Але він ще не знав жінки, інші хлопці похвалялися своїми успіхами, а він слухав і соромився зізнатися в своїй недоторканності. Й думав, і мріяв, як воно буде: хлопці похвалялися своїми еротичними подвигами, і хтось сказав, що «Ліда всім дає». І Павло зважився. Повів Ліду з клубу додому. Ліда, рудувата, невисока, з крутими стегнами, великими грудьми, вона — студентка останнього курсу медичного училища. Жила вона далеко, на станції, фактично на полустанку, але так казали. Вона завела його в посадку, велику, густу з клена, акації, тут у глушині стояла лавочка, широка, велика. Павло, зіщулившись душею, одразу почав її цілувати, притискатись всім тілом, відчуваючи її всю, все дужче розпалюючись. Вона не опиралася, але коли він почав хилити її на лавицю, випручалася. Й далі не пручалася, й притискала до нього, певно ж,

відчуваючи його хіть. Так вони довго грали у ваги-переваги, дуже довго, вже на станції погасли вогні, блимали крізь гушавину тільки чергові. Павло вже почав нервувати, сердитись. І враз вона сама зняла йому труси й лягла на лавицю. Все сталося швидко. Дуже швидко, й Павлові стало соромно. Він підхопив штани й шаснув у зелену шалину. Йшов, і палав соромом, і все-таки тріумфував, що спізнав жінку, нехай хоч і дуже коротко. Докоряв собі, що треба було не втікати, адже чував, що майже у всіх перший раз буває так.

...Ігор Лоза іде університетськими коридорами. Кругом нього — його «соратники». Їхні найбільші потуги полягають в пошуках крамоли. Ось зупинились біля факультетської стінної газети. В ній і Павлова замітка про студентські гуртки. Ігор уважно читає. Виписав двоє речень, показав одному «соратнику», той каже, що тут нічого крамольного немає. А крамола Ігорю проти Павла потрібна позаріз. Він доручив іншому «соратнику», який живе в гуртожитку, заглядати в поштову ячейку Погорецького. Той каже, що ніяких листів Погорецькому не надходить. Дивно. Щось тут не те. Й тоді Ігор бере у відділі кадрів домашню адресу Павла і їде в його село. Там він видає себе за найближчого друга Павла, каже, що той захворів і комусь з родичів треба до нього поїхати. І де він жив раніше, поїхав туди. А в Павла один дід. А батьки? Так він потроху докопується до того, що Павлів батько куркуль, репресований. Неначе сонце засвітило Ігорю Лозі. Тепер Павлові пісенька одспівана. Батько — ворог народу. Приїхавши до Києва, Ігор на радіощах розповів це своїм «соратникам» і сказав, що виключатимуть Погорецького з комсомолу.

Хтось сказав про те Павлові. В розпачі той побіг до декана. Декан, худий, як жердина, сидів у своєму кабінетику, поставивши за своєю звичкою одну ногу насторч, здавалося, що той гризе коліно. Павло розпачливо розповів усе, каюся, що приховав правду. Декан дивився у вікно, щось думав. А тоді:

— Біжи негайно в КДБ. Ти ж знаєш, що відбувся двадцятий з'їзд КПРС, зараз всіх масово реабілітують. Подай заяву, проси прискорено вирішити справу, з того, що ти розповів, твій батько не ворог народу. Загинув на фронті.

Ігор Лоза сам накалив в аудиторії атмосферу до вибуху. Фітіль був у нього в руках. Ось, серед них майже три роки жив син ворога народу, що приховав, і сам ненадійний, приховував свої антирадянські погляди.

Студенти сиділи знічені, налякані. В президії декан, секретар партбюро. Й тоді тихенько прочинилися двері, й до аудиторії зайшов Павло Погорецький. Йшов повільно, чи то важко, чи то сторожко. Подав до президії якогось папірця. Секретар партбюро прочитав, підвівся й сказав:

— Виступ Лози і самі збори не сутні. Батько Погорецького реабілітований. Ось довідка з КДБ.

Полегшене зітхання прокотилось аудиторією. По той бік вікна на рамі сидів голуб, він змахнув крильцями, здавалося, радів теж.

Ігор Лоза ще поспробував завернути свої коні назад. Почав казати, що тепер батька Погорецького реабілітували, але раніш Павло не сказав, що він ворог народу. Проте декан встав, махнув рукою і вийшов з аудиторії. За ним підвелись й студенти. Лоза стояв, і на його великому лобі виступили краплі поту.

Увечері у вестибюлі гуртожитку були танці під радіолу. Павло стояв на приступці сходів і шкодував, що так і не навчився танцювати. Тепер би він повів у танку Регіну. Закрутив її...

— Давай вийдемо, — підійшов до нього Зіновій. — Вони зайшли в парк проти гуртожитку, до війни там був цукровий інститут, тепер він лежав у руїнах. Але частина парку лишилася, там лавочки, на яких незрідка зав'язувалася любов.

Сіли на лавочці. Зіновій запалив «Приму».

— Знаєш, — видихнув дим, — а в мене самого репресований дядько. Я не писав у анкеті, бо це не близький родич.

— За віщо? — запитав Павло, а сам подумав: якби він написав про своїх батьків, не сидіти б йому на цій лавочці.

— Він — грек. Моя мати гречанка.

І Павло знову подумав: от звідки в Зіновія ця смаглявість і цей ніс.

— У нас на Мелітопольщині багато греків. Були грецькі школи, газети, журнал, радіо, дев'ять письменників. Розумієш, могли б тим пишатися перед світом, вивчати грецьку мову, вона не така, як у нинішній Греції. Вона збереглася від Гомера і Перікла. Так... в тридцять сьомому школи, радіо закрили, газети теж, шрифт вивезли в море і втопили. Всіх дев'ятьох письменників розстріляли.

— А твій дядько?

— Він викладав у грецькій школі географію.

— То за віщо?

— Ніби не знаєш.

Замок. Випустив угору струмінець диму. Він полетів високо-високо, здавалося, аж до зір, які падали в безодню прірву ночі.

Місяць байдуже дивився крізь прив'яле листя в'язів і кленів. Небо завжди манило Павла. Він почував якусь дивну сув'язь з ним, його думки бродили десь поміж зір, зачіпалися за них. А місяць вражав його байдужістю, скільки то він наслухався всього від людей. Якби переймався їхніми лихами, впав би з неба.

— Ну, тепер всьому тому кінець, — вимовив Павло.

— Не думаю. Розумієш, я перед війною і на кінець війни служив у особливих військах. Надивився... Нікуди ті люди не ділися. Прилякалися, а одійдуть... Моя сестра отримала реабілітаційну довідку на брата. «Помер від сухот у 1944 році». А то неправда. Один зек повернувся й сказав, що розстріляли в тридцять сьомому.

З гуртожитку хтось вийшов і з ним вилетіла весела, бравурна танцювальна музика. Світ жив, тужив, радів і веселився. І страждав. І ось Павло сидить поруч з суперником, заздрило йому і поважав його.

...У кінці третього курсу забрали семеро хлопців з їхнього факультету, їхнього відділу з другого курсу, з сусідньої кімнати. Цього разу не скликали зборів і намагалися не говорити про це. Віддалена луна доносила про те, що співали в кімнаті українських пісень і говорили, як важко живеться в колгоспі. Їх забрали по дорозі од трамвая додому. Мовчав і Зіновій. І Павло не намагався з ним говорити про це. Розумів, що це єдина людина, яка напевне не продасть, і все ж у душі стояв пружок, який стримував. Цей пружок — Регіна. Зіновій і Регіна єдналися вочевидь. І все ж, як не довіряв Павло Зіновію, як не шанував його, а тепер почувався біля нього незатишно. Він і далі мав собі за приклад Зіновія, але якийсь холодок провіяв поміж них. То була Регіна. Павло навіть намагався впевнити себе, що Зіновій кращий за нього, більше заслуговує Регіну, і все ж якийсь реп'яшок невдоволення муляв йому. Либонь, любов єдине почуття, яке було неподільним.

На канікули приїхав додому. Дід Терешко неприкрито радів йому. Чого він радіє. За що так любить? Знесене курочкою яєчко — йому, Павлові, перша стигла грушка — теж.

Працював прицепщиком на тракторі. Орали переліг за лісом. Земля тверда, як асфальт, трактор якийсь слабосилий, Павло заглибить плуга, він зачмихає й стане. Тракторист оглянеться й попре на Павла матом.

Додому вертався запилений, втомлений. На вигінцеві гралися ні парубки ні діти. Скорше діти. Але гралися по-дорослому.

В жмурушки, в лапушки, щоб упіймати щебетушку і поцілувати, й мацнути там, де приховала «яблука». Згадав, як на цьому самому ріжку грався й він. Він був соромливіший за інших, хоч, може, й палкіший. І був ніби трохи нижчий за інших. Бо ж хто він? Сирота? Але й ні. В школі хлопці перейнялися неспасенною грою: майже у всіх батьки загинули на війні й вони кликали один одного Одарковичу, Ольговичу, Парасковичу й реготілися. А його так не кликали, бо й самі щось розуміли.

Він спав у хлівці, й йому не давали заснути своїм співом дівчата, здебільшого примітивні пісеньки, дуже примітивні, а хвилюють:

Ася, Ася, я знялася
В городі на риночці —
Два мальчішки по бокам,
А я в середіночкі.

Чи:

І націлувався, і намиливався,
Як у саду соловей та й нашебетався.

А він таки витьохкував, туркав, змагався з дівчатами. І летіла душа кудись високо-високо до зір, у невідомість. У тому польоті було все: і надії, і смуток, і прагнення чогось... Любові. Йому її не діждатся. І він поринав у сон — з дівчатами співав солов'їним щебетом. І кудись линув, когось рятував — Регіну, а тоді перед ним поставала грізна постать Зіновія.

...Поїхав у батьківське село. Зафуркотіло й профуркотіло — ледве він здивився. Зграйка птахів, маленьких, швидких. Летять в теплі краї. Отакі малі, через гори, через моря. Скільки то сили в серці, скільки терпіння. Осінь... І стало сумно. І він відлітає. Хоч ще попереду довгий шлях, довший, ніж позаду.

Павло пішов від ставка не через леваду, як ходив завжди, а Горою, широкою вулицею, яка вела на шлях. Ішов, думав щось своє, й раптом йому ніби фари вдарили в очі. Зупинився. Хата. Його батьківська хата. Раніше він свідомо не ходив сюди, обминав її. Хата обхідчаста, обідрана, хоч і добротна. Отам за нею був яблуневий садок, отам дві тополі, отам криниця. А тепер не було нічого. Корякуватий в'яз біля ганку з пообгризуваним гіллям: бригадири-об'їздчики прив'язують коней біля колгоспної контори, колись

їхньої хати. Звідси вони втікали. Раніше він якось мало думав про це, його забрала в полон інша хата, інше життя. І ось тепер вперше відчув гірку кривду, образу, хоч і не віддав на що. Щеміло щось у глибині серця. На своїх колишніх сусідів, керівників села, комуністів, ще на когось. На щось більше, хоч і не важився. Бо ж воно нині було і його. З маєвом прапорів на жовтневі свята, піонерським галстуком на шиї, університетськими викладачами. Чому? За віщо? Його батьки були недобрими людьми, ворогами? Не вірив. Вперше ясно і чітко відчув це. І облуду, яка огортала його. Рушив далі. Він мало пам'ятав себе на цьому дворішці. Запам'ятався один вечір...Такий лагідний, такий щасливий. Батько варить у садочку польову кашу. Священнодійствує. Він любив цю роботу. Вже як зварить, як уб'є туди кілька курячих яєць, увіллє молока, як вимішає — каша аж жовта, і в ній виблискують золоті зернини пшона. А він сидить збоку і дивиться на вогонь під казаном. І димок в'ється у яблуневому вітті. І каша так гемонськи пахне. А потім вони сидять на розстеленім ряденці й черпають дерев'яними мальованими ложками щербу. А десь над головою тягне свою тонку золотисту нитку іволга. І збоку стоїть на одній нозі зозулястий півень, прискаливши одне око. Кому вадила та каша? Чому її відібрали? Чому відібрали маму і тата? Його завжди турбували думки про мовчкуватого тата й його ласкаву маму. Він завжди соромився, коли вона пестила його. І чим село засвітилося з тих часів? Радянським життям за халерним і миршавим, вигорілим жовтуватим просом?

Намагався відігнати ті думки. Він — радянський студент, а радянське все найкраще. Чому ж тоді, коли «викинуть» у продаж чеські черевики, за ними б'ються в черзі, і за сиром, ковбасою також, а те, що за радянською конституцією в нас кожен має право на свободу слова, свободу думки, свободу вуличних походів і демонстрацій? Спробували б. І обсіли його сумніви. Він боявся їх. Читав перекладені з іноземної мови книжки, — звичайно, суворо підібрані: Говард Фаст, Анна Зегерс, і деяких американців, про неволю негрів, про наругу плантаторів, але й з них було видно, що там живуть люди і в чомусь краще, ніж тут. Робітники мають свої котеджикки, машини. У нас пишуть, що найбільшому нашому добробуту завадила війна. Все на неї. Вже кілька років. Але ж і там була війна. Й що ми можемо вчитись у школах, у вузах. А інакше крутили б волам хвости. Але ж помінявся увесь світ. Увесь світ вчиться.

...Й прийшов до убогої дідової хати під двома великими дикими грушами. Дід як завше ширяв шилом у потрухлі від поту хомути. Защеміло серце. Стало невимовно шкода діда. Що він бачив за життя? Чим воно йому хоч колись засвітилося?

Зустріч з батьківською хатою схвилювала і засмутила його. Чому в нього одібрали батьків? За віщо? Й хто це зробив, тут, у селі. Дід Терешко казав йому, що батько дружив з Кирилом Федоровичем.

Кирило Федорович, вчитель математики до сьомого класу, бо закінчив тільки дореволюційну вчительську семінарію, вкладав всю душу в дітей, в навчання. Ось Павло стоїть біля дошки, а Кирило Федорович пояснює йому, що таке мічне п'ять. «Розумієш, у мене немає ні копійки, дивись, — вивертає кишені, — і я ще тобі заборгував п'ять карбованців. У мене не тільки немає, а я ще тобі винен. Оце і є мінус, мінус п'ять, втямив?» Павло вирішив зайти до Кирила Федоровича. Той сидів у дворі біля клуні на колоді, стеріг від горобців насипане на рядно для просушки просо. Маленький, сухий, білочубий, білобровий, схожий на апостола. Очі вицвілі й добрі-добрі. Павло присів біля нього на колоді.

— Ось так, моя несправджена надія, — сказав Кирило Федорович. Справа в тому, що Кирило Федорович покладав на Павла надії як на майбутнього математика. Його власний син був інженером-проектувальником.

На жолобі біля колодязя стрибали горобці, пасували на просо.

— Кириле Федоровичу, мого батька реабілітували.

— Чув. А киш! — на горобців. — Балакали в сільраді.

— Ви знали батька. За що його?..

Кирило Федорович кинув на горобців грудку.

— У п'ятому класі був хлопчик Микола Стук. Це — сорок сьомий рік, голодний. Він на уроці писав у зошиті, а вчителька Ніна Іванівна Салівон тихо підійшла ззаду, подивилась через плече й вхопила зошита. Якби вона забрала його собі додому... А вона понесла у вчительську, й прочитала при вчителях. А там було: «Дякуємо Сталіну за щасливе життя. А в нас у хаті другий тиждень немає хліба». Оддала зошит директору. Він його забрав і... либонь спалив, сказав: загубив. Але чули вчителі, й хтось доніс. Забрали й директора.

— За таке?

Кирило Федорович помовчав, знов кишкнув на горобців.

— За всяке. Мій сусід Гапоненко скрутив цигарку з газети й запалив. А на газеті був портрет Сталіна.

- Донесли. Що ж то за люди?..
- Такі люди. Одні вислужувались, інші зі страху
- І хто доносив?
- Того ніхто не знає. Живе серед нас, у колективі, а що там зараз на душі в цієї шкури...

...Йшов додому попід ставом. Вийшов на оболонь. Осінь. Лісок німий, немає щебету, над ставком не зблисне більше крилом чайка, тільки вгорі пролетить ворона й прокляне карканням зиму.

Зустрів Олю, однокласницю, в яку колись був трохи закоханий. Оля йшла зі ставу, вчилася в місцевому педінституті. Привіталися. Павло чи не вперше побачив, яка Оля статурна, як високо випираються в неї перса, які гарні ноги. Та й сама нівроку. Може, саме це його доля. Вона буде шанувати його, бо потай любить. Подумав, що напише їй листа.

Вдома став біля своїх двох велетенських груш, чи не вперше побачив, які вони могутні, які стрункі, які рідні. Як батько і мати. Стислося серце, під очима защеміло. Дід Терешко, як і завше, сидів перед лавою. Увесь вік біля хомутів та шлей. Іноді полагодить взувачку комусь із сусідів. А видно хотілося й собі чогось. Одного разу зробив гнuzдечку на колгоспного жеребця, вицвяхував, вибляхував, аж всі дивувалися.

Й знову щось затремтіло в серці. Рідний дідусь. Один він у нього в світі. Що він знав у житті. Тільки кривду. І любить онука. Все що краще — йому. Але не пригорне, не приголубить, тільки іноді, дивлячись на внука, зблисне в старечих очах сльоза.

Кортіло порадіти. Сказав дідові, що реабілітовано тата, що вже він не ворог. Але дід не дуже радувався. Що вже тепер. Їх обох вже немає. А Кирило Федорович порадувався:

— Тепер тобі дороги відкриті.

Проте одразу: «Молодим везде у нас дорога», натиснувши на «везде».

Вийшов на подвір'я. Стежкою з саду йшов до ставу. Вгорі високо-високо дзвонили золоті литаври журавлів. Вони спускалися, сядуть на перепочинок на Вольній. Там не лишається жодного гнізда. А на ставку як завжди гамірно. Жінки полощуть білизну, діти ганяють по березі.

Вірші Андрія Ворони надрукували в журналі «Дніпро». То був триумф. На кількох сторінках. Вірші гарні. Особливо гарний вірш

про батьків і дітей: батьки завоювали владу, воювали на фронті, а їм будувати нове життя, соціалізм. Він прочитав вірші під аплодисменти на студентському вечорі. Особливо дружно аплодували дівчата. А потім ще два вірші в літературній газеті. Павло пишався земляком, але особливої заздрості не було. Щось було у віршах силуване, не зовсім щире. Ні, він таких віршів не напише. Не зуміє і не хоче. Андрія зустрів у парку Шевченка, потис руку:

— Вітаю.

— Так треба завойовувати світ. — Таке поважне було щось в його словах і трошки іронії. Одначе черв'ячок досади точив серце. І одразу — справжній удар. Зіновій і Регіна оголосили, що одружуються. Буде молодіжне весілля. Їм дають кімнату в гуртожитку, де живе ще одна пара, кімната розділена на дві половини простирадами. Весілля справляли в однокурсника Левка, в якого в батьків був у Святошино будиночок з великою верандою, на ній відзначали свята, іменини — Левкові батьки були гостинні і доброзичливі. Цвів сад, абрикоси сіяли білу заметіль, яблуні зорили червоними зіницями цвіту, молоді сиділи під яблунею на лавочці і їм здавалося, що їхнє щастя цвістиме вічно. Так думають завжди. Це Регіна обрала Зіновія, до неї залицялося багато хлопців, але вона мислила: всі вони жевжики, горобці, які не зовсім вбралися в колодочки, а Зіновій вже горобець стріляний, серйозний, йому потрібна дружина.

А Павло не знаходив собі місця, а сад цвів для молодих обманно, він облетів дуже рано. А потім вони встали з-за столів і пішли в парк якогось інституту, обгороджений високим парканом, але Левко знав, де відхиляють дошки, й вони гуляли по чистих алеях парку. Й сталося так, що Павло йшов у самому кінці, а поруч нього Зіна, дівчина з їхнього курсу, але яка вже попрацювала і в школі, і в тракторній бригаді. Міцна, грудаста, загониста. Колись у коридорі вона напирала пружним бюстом на Павла і казала, що було б, якби ти мені в темному кутку попався. Зіна штовхнула Павла в кущі, і там вони дотикалися одне до одного міцно, й Павло розійшовся, йому вдарили в голову два стакани Левкового домашнього вина, і він почував Зініне пручке тіло, її повні груди, і він розпалився, була замана відстати з Зіною і залишитися в кущах, але всі це помітять, і він не зважився. Хоч жаско цього бажали. Його мовби несла якась мстива хвиля. Й хтозна кому першому спала думка піти завтра вдвох на пляж. Було в цьому й почуття помсти Регіні.

Він чекав Зіну перед залізничним пішохідним мостом, вони перейшли міст, а за ним пляжники, і вони не змовляючись, перейшли пляж і пішли поза літнім рестораничком, поза кущами верболозу і вийшли на Матвіївську затоку. Вона затінена осоками і вербами і вода в ній здавалася жовто-сталевою. На затоці чотири-п'ять пар, таких як і вони. Йому спало на думку: «Що було б, якби ти мені в темному кутку попався?» А тепер він попався їй, а вона — йому. Плескалися у воді, він підпірнав, хапав її за груди, за плавки, за стегна, і жага була спільною. Потім вони вийшли з води й, так само не змовляючись, пішли вглиб Труханового острова. Трава стояла в пояс. Вона волочила підстилочку. Він ніс кошика, вона завбачливо прихопила бутерброди і воду, і навіть пляшку вина. Ось за горбом не стало видно затоки. Трави шелестіли в пояс. Інтимна тиша охопила їх. І він постави кошика й потягнувся до її губів, до її великих пружних персів, які вперлися йому в груди й пропалювали до кісток. Жага була обопільною. Він взяв з її руки підстилочку й розкинув її на траві. Йі обоє впали на ту підстилочку, і його руки м'яли перса під ліфчиком і знімали плавки, рожеві, з сіточкою посередині. Йі трави лягли ниць, і вітер затих. Цівкала над головою якась птаха. А вони кохалися. Йі не боялися, що хтось підійде від затоки. А потім пили вино, їли бутерброди. Йі кохалися знову, довго і спрагло.

І враз Павло подумав, що він зраджує когось... І нехай. Так і треба. Вони пішли вглиб острова серед високих трав, подекуди видніли низенькі руїни довоєнних трухановських будинків. І знову впали в траву, і Павлові було так гарно, що часом паморочився світ. І знову підвелися й пішли, й знову кохалися. Пройшли острів і по краю вернулися до пляжу. Від залізного мосту вузькою стежкою пішли нагору. Сутеніло. Йі знову Павла охопило бажання, й він поклав її біля стежки й кохав, кохав. «Ти мене зовсім закохав», — шепотіла вона, й це підносило його, робило потужним і сильним. Потім вони ще кілька разів, поки було літо, ходили в яри за місто. Павла іноді обіймав страх, а що як?.. У них на факультеті вже поженили силоміць кілька пар, женив комсомол, у хлопця був вибір: або женитися, або з комсомолу і університету. Але Зіна не прагла того. Вона — досвідчена жінка, а він ще майже хлопчик, який вперше впізнав райське життя, з першого дня вона взяла з собою презервативи, а потім він купляв їх сам. Йі далі Павло відчув, що це не тільки хіть, а що Зіна дедалі дужче подобається йому. Вона житейськи розумна, ніжна, гарна.

Склалися й кумедні ситуації: на екзамені з латині, де вони сиділи за однією партою, йому попався надто важкий квиток, важкий текст. Він сидів напружений, і враз відчув, як Зіна взяла його за руку й повела її під спідницю. Він спаленів, злякався, цього йому ще не вистачало, хіба йому до цього. А вона довела до резинки, а під нею був пакетик. «Там по номерах, відрахуй». Шпори. Він прибрав руку. Й хоч трохи плутався з відповіддю, старий сивий латиніст поставив йому п'ятірку — знав як сумлінного студента.

З Зіною Павло відчув, як позаду залишилось дитинство, воно розтануло, наче туман під повівом вітру, й що в світі є інше життя, є щастя, є радість. А ще відчув, що таке страх. Який межує з божевіллям. Непомітно він став відчувати, що стає другом Зіни і що її доля йому не байдужа.

В неділю вони поїхали на Дніпро: покупатися, перепочити. Сіли в автобус, зайшли в Ржищеві, там широкий розлив, пляж, на якому вже чимало люду особливо дітей. Від пляжу через верболози вела піскувата доріжка понад Дніпром. Пішли по ній. Зіна йшла попереду, в просвіті між віттям малювалась її фігура, ладна, зграбна. Павло хвилювався. Й щойно вони вийшли на берег, він поставив сумку, кинув на траву, не розкладаючи маленького намету, якого взяв у Левка, й обхопив Зіну. Притискався до неї, притискав її, її перса хвилююче впиралися йому в груди, його руки пестили її перса, плечі, її всю. Зірвав з неї кофтину, брюки впали додолу. Кохалися довго і спрагло. Гуділи за кущами пароплави, фітькали пташки.

Потім він почав розпаковувати сумку, ставити наметика, надувати матрац.

— Я піду купаюся, — сказала Зіна, — вона стояла під променями вечірнього сонця, зваблива, ледь повнувата, з стрункими трохи товстуватими ногами. Він ледве стримався, щоб знов не повалити її.

— Я пішла купатися, — ще раз сказала вона.

А Павло заходився встановляти намета — оббив його пакільцями, приклав вітами, присипав краї піском. Він ще подивився як вона стояла на березі, туга, міцна і ніби тягнулась вгору. Відтак вимахнула руками й шубовснула в зеленувато-фіолетову воду. А він заходився збирати пачки, гілочки, щоб спекти картоплі. Розпалив вогнище, воно палахкотіло жарким полум'ям. Підкидав гілочки, поки не зібралось чимало жару. Розгорнув, поклав туди картоплю. Сидів і помішував паличкою жар. Обгортав картопли-

ни. Картопля смачно запахла. Вигорнув одну — вже майже готову. Почав їсти. Де ж Зіна, довго вона купається.

Він вийшов на берег. Зелений килимок трави, уступ до води, жовта смужка піску, яку несміливо облизує хвиля. Берег пустельний. Зіни не видно. Він пройшов праворуч, вернувся, пройшов ліворуч. Пустка. По серцю пробіг холодок тривоги. «Зіно-о-о-о! — почав кричати. — Зіно-о-о!» Вода вертала його злякані погуки. Вдивлявся в протилежний берег: та ж смужка піску, верболози. Й нікого. Може, пішла в лози перевдягнутись. Так на березі нікого нема. Починало сутеніти, гострі промені сонця ще пробивалися з-за обр'ю, краяли важкі кораблі хмар. Жах охопив Павла. Він метався по березі, гукав, хоч і розумів, що то марно. Збігав до намета, вернувся назад. Трагедія вливалася в серце: палила його. Вдивлявся в смужку піску біля берега — чи не видно тіла. І вже не пам'ятав себе, тільки жах, страшний здогад, безнадія. Жаль за Зіною, а крізь нього ще інші страшні думки: що робити? Що він скаже в Києві? До того ж були тільки вдох. На ньому відповідальність. Хвиля гливкого безволля обхопила тіло. Вернувся до вогнища, воно ледь жевріло. Що робити? Сидіти тут? Чого? Сидів, не в силі зрушити з місця. Пітьма насувала з усіх боків. Часом у небі хмари розходились й звідти виглядала зловісна пика місяця. Ще ходив на берег, хоч і розумів марність надій, вертався. Куди йому йти? У Ржищів у міліцію чи на автобусну зупинку на Київ? Так і автобус давно не ходить. Почувався таким нещасним, що навіть десь майнуло, чи й собі не піти в хвилі. Й почував, що не зможе. А час скрапував, неначе кров крізь бинти. Врешті, майже бездумно склав намет, зібрав речі. Ще раз вийшов на берег. На сході вже мрів білий просвіток. Вернувся, взяв намет, взяв сумку. Ступив на доріжку. Й раптом ліворуч тріснула гілка й майнуло щось біле-біле. А далі з куща вийшла Зіна. При світлі крайця місяця, який саме виглянув з-за хмари, він побачив її всю й навіть марність, мертвість її обличчя. Й побачив подряпини по тілу, й криваві садна на ногах. Його охопила дика радість і чорна злість:

— Ти що! Ти де була. Та я... Я трохи не вмер.

Зіна опустила до присипаного попелом вогнища, дмухнула на нього, спалахнуло кілька жаринок.

— Я... я попливла на той бік. Течія знесла. А назад ще більше, бо й сил було мало. Вийшла на берег, куди йти, де шукати дорогу, й куди вона приведе. Бралася берегом по міліні... А там корчі, каміння. Оце прийшла.

Хотілося кричати, лаяти її на чім світ, але він кинувся до сумки, там була зеленка і марля. Мазав зеленкою подряпини, замотував ранки на ногах і руках. І з радості цілував плечі, руки. Й шепотів злі слова. Й думав, яка непевна й відчайна жінка Зіна. Адже це не вперше.

Якось вони так само відпочивали на березі Десни. Після жаркої любові Павло взяв спінінга й пішов за течією. Кілька разів чув Зінин голос. А коли вернувся, вона лежала в траві мертво витягнувши руки. І голова, коли він доторкнувся, хитнулася мертво. І жах скував його тіло. Ступив крок, і щось покотилося від ноги. Нагнувся. Порожня пляшка від горілки, яку він купляв. І враз здогад прошив його. Зіна чекала, розсердилася й випила горілку. Було саме так. Й довелося ночувати на голому березі, гаразд, що на шкріб сіна, яке залишилося від якихось ночувальників-рибалок.

А зараз він підхопив намет і сумку, допоміг підвестися Зіні й гостро сказав:

— Ось станеш моєю жінкою, я всю дурість виб'ю з голови. — Невідь звідки таке вирвалося. Вона припала до нього.

Павло і ще двоє студенті з курсу подали заяви про вступ до кандидатів партії. Не те, щоб Павло був проіннятий ідеями партії, — він більше боявся її — але ж все підказувало, що без партійного квитка ходу вгору немає. Особливо це було видно на випускниках факультету журналістики, жодному з них не світила в подальшому посада редактора, чи хоч завідувача відділу чи спецкора, всім їм судилося лишатися літпрацівниками — «літрабами». Насамперед потрібно було отримати рекомендацію від комсомольської організації. А надії, що її дасть Ігор Лоза, не було. Він вагався. Й тоді одного разу йому сказала Зіна:

— Піди з заявою на завтрашнє засідання комсомолу, Ігоря не буде. Й сиди там.

— Я ж не член комітету.

— Дарма, кожен комсомолец має право бути на засіданні, коли розглядається його справа. В обличчя важко відмовити. Сядь і сиди.

Павло неохоче погодився. Але вийшло саме на Зініне: двом іншим в рекомендації відмовили, а Павлові рекомендацію дали. Мабуть тут важило й те, що він син реабілітованого батька і персональний стипендіат.

З Регіною бачився на лекціях і помічав, що отой жар в його серці притух. І знав, що в Регіні з Зіновієм життя не склалося.

Вона виходила за письменника, за яким слава, гроші, комфортне життя. А того не було. З гуртожитку їм довелося виселитися. Вони зняли кімнатку на Куренівці в двоповерховому дерев'яному будиночку, на другому поверсі, куди вели сходи просто з двору — під дощем і снігом. Нужденна кімнатка, нужденні меблі. Й за них треба було платити. Зіновій влаштувався на роботу в газету — працював вечорами, зарплата була куца. Зрідка десь надрукують один-два віршики. Любов розвіялася, як дим під вітром, її здебільшого руйнує побут: «Куди ти, дурень, поставив сковороду?», «Мовчи, зараза!». А найбільше з всього того — Зіновій почав заглядати в чарку. Павло співчував йому, намагався втримати від чарки. Але з того нічого не виходило. Зіновія посилали на виступи — Зіновієві вірші добре сприймала аудиторія, — а після виступів — частування.

Павлові теж не велося. Поруч з ним на койці спав однокурсник, один однокімнатник знайшов у нього під подушкою томик Грінченка й томик Костомарова. І хоч ці книги були з університетської бібліотеки, потрактували це читання — націоналістичною літературою. Чому читав Грінченка, а не «Молоду гвардію» Фадєєва чи «Платона Кречета» Корнійчука. Хлопець сказав, що порадив їх читати Павло Погорєцький. Павло не заперечував: треба читати класику, розширювати свій обрій.

А тут ще й сам Павло на лекції з марксизму-ленінізму вступив у суперечку з викладачем: чому це диктатура пролетаріату, а бідне селянство де? Хіба вони не рівня?

Тепер Ігор Лоза взяв реванш. Були комсомольські збори, Павлу винесли догану. А тоді його закликав до кабінету декан, він довго мовчав, відтак відкрив шухляду столу, дістав два аркуші паперу й акуратно порвав їх на дрібні шматочки. То були рекомендації Павлові до аспірантури.

Це був п'ятий курс. На той час чимало однокурсників вешталися в місті по редакціях, школах, напитуючи собі роботу. І тут як чарівниця знову випірнула Павлові Зіна.

— Я чула, у журналі «Науковий вісник» є вільне місце. Вони друкували твою статтю.

І справді, після кількох перемовин з редакції надіслали виклик Павлові на роботу. А поки що в нього було багато часу. Блукав по Лаврі, по Подолу. Давнина міста як і раніше міцно вабила його. І він думав, хто ж були ті люди, які колись тут жили. А жили вони з шостого століття, як про те свідчили Константинополь-

ські і Готські хроніки. І розмовляли своєю мовою — українською, що засвідчив і найбільший російський історик Карамзін. І вкрали московіти й нашу назву, й торочать, що Київська Русь то їхня вітцівщина. Так пробуджувалося в Павла почуття опору, почуття власної національної гідності. Про те говорили з Зіновієм. Що далі то відкритіше. Але не меншою мірою вже знав про ножиці, якими обрізують такі думки і про замки, за якими тримають тих, хто так думає. Й хотілося ще з кимось поговорити. З ким? Тільки з Зіною.

...Регіна стояла посеред кімнати й нервово дивилася у вікно. Вона сердилася. Зіновій пішов за цигарками й ось майже годину його немає. Бо де цигарки, там і пиво, а може й щось міцніше. А вона не може піти з дитиною гулять, вони знімають кімнату у дерев'яному будиночку на другому поверсі, а сходи тут зовнішні, не сходи, а майже драбина, вона сама не може знести коляски. Регіна проклинає своє бідацьке життя. Вона свідомо вибирала собі мужа, він — старший, отже буде одружуватись, а не цвірінкати під каштаном, вже друкується, отже буде письменником, будуть заробітки. А заробітків тих мишачий хвостик, один-два віршики в якійсь газеті на місяць. Зіновій працює в газеті, але й там платять дуже куцо. А гірше всього — він став хилитись до чарки.

В кімнаті було брудно, немиті тарілки стояли на столі. Ні, не так уявляла вона своє майбутнє життя. Вечори, зустрічі, оплески...

Зіновій і Регіна першими відділились від гурту. Добігало спільне навчання й добігала кінця дружба, приязнь, зацікавлення одне одним. Спільні інтереси відійшли. Кожне думало про те, що його чекає попереду, про свою долю, свій інтерес, стали нецікавими спільні захоплення, жарти, сподівання. В кожній душі розкривався свій паросток, своя мрія, думка про своє майбутнє, зокрема й про те, з ким поведе далі життя.

А Павло, що більше пізнавав Зіну, то більше вона йому подобалась. Й не тільки синіми-синющими очима, широкими чоловічими бровами, глибоким поглядом, але особливо її глибоке відчуття світлого й доброго, чим є життя, не зважаючи на всю його гіркоту, жорстокість і неправду, й тим і його робила впевненішим, рішучішим. І була вона хазяйкою, господинею.

І Зіновій і Павло всі ці роки йшли в одному напрямку, однаково думали. Тільки не виказували цих думок — ніхто не виказував, брат

боявся брата, батько сина. Але почували, що мислять однаково. І ось сьогодні розговорилися, сидючи на сходах до другого дощатого поверху Зіновієвого помешкання. Звичайно, розпочалася з того, що чекає їх у майбутньому, та й не тільки їх.

— Ось отримаємо дипломи, — сумовито мовив Павло.

— І в дальній путь на довгіє года, — Зіновій.

— Працювати на благо...

— Чиє?

— Ну, людей.

— Твій батько працював... Суворий був, а серце мав добре.

— Отож, і отримав подяку. Тепер таких людей мало.

— Не його вина.

— Так. Помінялися часи, помінялися люди. Тепер гараздують тільки ті, які правильні, мало хто керується мораллю, а вже щоб подбати про добро ближнього... Але ж вдають, що служать ідеї.

— Вчать не ідеї, а життя. Ідея гарна і заміри, в теорії, а дійсність вона інакша. Ідея хороша в замірі, а далі вона набирає гостроти, забирає все, насамперед людей, життя. Людина народжується в підлості. Підлих людей багато, ми це бачили. Особливо в певні часи. Їм дають якесь гасло, і вони ним прикриваються. А роблять все на свою користь. Ти задумувався, що ми будемо не на папері. А насправді.

Це вперше вони говорили так. Хоч думали вже раніше. Розуміли про що говорили, хоч і ходили околясом. Зіновій оглянувся: ну й міцно в'ївся в них страх. Він був більший за них.

— Кант казав: «Що в світі найвище — зоряне небо над нами і моральний закон всередині нас». Так от у наш час у нас цей моральний закон занепав зовсім, — задумливо мовив Зіновій. — Ти бачив на нашому курсу скільки кар'єристів, підляків, донощиків.

Тепер вже Павло стурбувався за Зіновія.

— Але ж багато й гарних. Які в щось вірять.

— Я давно перестав вірити. І живу отако двоїтим. Сповідую все, що велють.

Павло стурбувався, раніше Зіновій остерігав його, а тепер мусить він. Зіновій працює в газеті, їздить по селах, бачить життя нужденне, прибите. І це вступає в конфлікт з тим, про що мусить писати.

Вийшла Регіна, запросила їх до хати. Сиділи за невеликим столиком, чаркували. Павло бачив, як Зіновій пожадливо тягнеться до чарки і як осудливо на це дивиться Регіна. Вона змарніла, не-

має тих веселих іскорок в очах, усмішки. Павлові було шкода її, а те, колишнє, приспане в серці не ворухнулося.

Отримали дипломи, відгуляли випускний вечір. Павло працював у видавництві, робота подобалася, мав перед собою простір. Він таки склав екзамени в заочну аспірантуру при інституті літератури, часто бував там. Там працювало чимало цікавих людей, помірних вільнодумців, з ними було інтересно спілкуватись. А з Зіновієм справді все скінчилось погано. Настав період, коли після відлиги вдарили морози, проталини позамерзали, струмки взялися кригою. Посилило свою діяльність КДБ, виходили грізні постанови ЦК партії, лютувала цензура. Пильні люди появилися скрізь. У Зіновія в столі знайшли матеріали самвидаву, серед них і одну його власну працю про розгін, знищення літературних сил двадцятих років. Зіновія заарештували, почалося слідство. Викликали й Павла. Зіновій, щойно увійшов Павло, ледь помітно похитав головою. Павло зрозумів. На всі запитання слідчого відповідав: не знаю, не чув, не бачив. Разом училися, був зразковим студентом. Працівник міськкому комсомолу свідчив недобре. Протокол вів Федір Данько — дрібна кадебістська штаферка, все майже так, як у «Товаришах» Панаса Мирного.

Зіновію дали п'ять років.

Регіна лишилась сама. Але вона витримала. Влаштувала дитину в дитсадок і пішла на роботу в школу. Була хорошою вчителькою. Працювала на півтори ставки. Павло з Зіною спільно чим могли допомагали, не раз підміняли її біля дитини. Разом писали Зіновію листи.

Епілог

Павло сидів на старому окоренкові верби, яка ще раніше витрухла в середині. Вздовж шляху стояли інші старезні верби, здебільшого дуплясті, іноді ті дупла ще й випалені пастухами. Перед ним на високій обочині було дві могили. Одна давня, з громадянської війни, ніхто не знав, хто в ній похований, над нею стояв високий, пофарбований в червоне стовп — фарба вже побрызкала. І друга невелика могила, над нею скромний стандартний бетонний обеліск.

...Професор Павло Погорецький щойно зайшов у деканат, як йому передали конверт: замацаний, пом'ятий, обписаний з усіх

боків. З подивом розпечатав. З двох листів довідався, що у житомирському селі Гранове перехороняли загиблих солдатів, які до цього були поховані в кюветі, в який весною набігала вода. В одного солдата знайшли клейончатого блокнота, а в ньому пачечку напівзотлілих паперів, в основному це були квитанції на здачу зерна, молока, яєць в селі Лісова Гута. Шкільні слідопити по карті, по енциклопедії міст і сіл знайшли всі Гути, а їх багато, й в усі надіслали листи. І от з одного відповіли, що був у них у селі Данило Погорецький. Розкуркулений, але він виїхав, як стало відомо, в селище Нежатинського району. Там у школі пам'ятали учня Павла Погорецького, чували, що він у столиці, професор. Надіслали листа туди. І от тепер Павло сидів і дивився на широку дорогу в старих дупластих вербах. Останню дорогу його батька. Скільки він їх пройшов, рятуючи своїх дітей, скільки лиха, скільки злигоднів зазнав. Вивів цією дорогою його, Павла, до життя, а сам загинув. Сльози душили його. Він зірвав оденьку квітку ромашки і поклав на могилу.

м. Київ

Ігор ФАРИНА

ЧОРНЕ СОНЦЕ

Маленька повість

Пісня перша

I

Зненацька засніжило. В холодному повітрі, яке дихало передчуванням близької весни, сніжинки кружляли у дивному танку, повільно падаючи на замерзлу землю. Здавалося, що їх візьме у полон таловина. Але вона чомусь не спішила показуватися, бо, мабуть, налякалася приморозків після того, як наприкінці лютого несподівано почалося танення снігів, вказуючи на ранню весну. Ці переміни у природі, звичайно, не давали спокою хліборобам. Та більше мучило інше. Фронт відкотився на захід від Гніздищ. Бо саме звідти ще іноді долинала канонада. А в селі було неспокійно.

У цю сувору пору траплялося по-різному. Особлива небезпека чекала на нещасних вдень, коли межі хатами шастали облавники, вишукуючи парубків, які ховалися від насильницької мобілізації. А знайшовши таких, швидко і безжально гнали до райцентру, куди й самі зникали з настанням темряви. А в селі ставали господарями свої хлопці з найближчого лісу. Вони, не забуваючи про вартових, розбрідалися вуличками. Шукали хоч щось поїсти і просушити одягу. І засинали де попало.

Все це добре бачив Омелян Леськів. Його не взяли до армії, бо мав одну зриму ваду. Помітно накульгував після того, як ще в дитинстві його ліву ногу пошкодив падаючий стовбур розчахнутого блискавицею ясена. Не взяли його до себе й повстанці. І юнак розумів їх, бо не хотів нікому бути тягарем. Та ще зараз, коли ніхто не міг сказати нічого певного.

Командир «Клен», бачачи це, порадив хлопцеві не впадати у відчай, а легалізувавшись, допомагати їм. Омелькові така пропозиція не дуже сподобалася і він відверто сказав про це. Бо все ж сподівався, що і йому знайдеться місце серед повстанців. Ні, він розумів, що з його ногою не може бути мови про якусь участь у боях. Але знав і про те, що в таборі треба й інших людей. А він вважав себе непоганим чоботарем. Про це йому говорили всі, хто приносив лагодити свою взуванку. Знав про таке його вміння і «Клен», бо й сам не раз приходив до нього. І юнак сподівався, що його це може виручити. Пробирав переконати командира.

— Дивний ти, Омельку! — говорив той. — Ніхто й не заперечує, що ти майстровий. Та чоботи нам інші можуть поремонтувати. А своїх людей у кожному селі нам дуже треба мати. Та ще й таких, як ти...

Це врешті-решт переконало Леськіва.

— Можеш навіть оженитися, — продовжив «Клен». — Я ж знаю, що ти небайдужий до моєї сестри.

Хлопцеві дуже подобалася Марійка Ярмак. Невисока, ставна, з русою косою. А як співала вона! Аж всі заслуховувались! Та не лише це впадало йому у вічі. Омелько не раз переконувався у її доброті. Ніколи вона не образила каліку, який дивився на неї закоханими очима.

Дівчина це бачила. Й у глибині душі сподівалася, що той таки вголос скаже про свої почування. Бо Марійка, сама не знаючи коли, полюбила хлопця. Він заступався за неї, коли у школі хотіли образити юні бешкетники. Звичайно, вони побороли б мало-го, якби дійшло до бійки. Але у його погляді в такі моменти було щось таке, що їх відлякувало, і хлопчачки, знітившись, відступали.

Тоді ж сталася пригода, про яку довго говорили у селі. Наприкінці зими учні після уроків надумали погратися за селом біля річки. Спочатку бігали з веселим вереском і кидалися снігом на одному березі. Потім хтось сказав, що непогано було б перейти на інший. Усі погодилися. І діти, розбившись на групки, вервечками пішли по льоду. Може, все й завершилося б добре, але... Марійка йшла останньою у зграйці дітлахів. Коли подолали половину шляху, лід по-зрадницьки заскреготів під ногами дівчини. І вона опинилася в ополонці... Ті, що були попереду, побоялися вертатись назад і мерщій кинулися до берега. Застигли там, мов укопані, не знаючи, що робити. Хтось із хлопців, які тільки готувалися до переходу, побіг у село, щоб покликати на поміч старших. Омелько

теж ще не встиг оговтатись від несподіванки. Але це тривало недовго. Рішення прийшло само собою. Хлопець з усієї сили зламав стовбур молодій березі, яка росла на березі. Один кінець потягнув до дівчини. Але її руки не змогли дотягти його. Тоді Леськів зробив сам декілька кроків по кризі й знову кинув зламану палицю. Цього разу Марійка змогла схопити її. Рятівник спробував налягти на палицю і рвонув її до себе.

Але безрезультатно. Тоді йому кинулися допомагати хлопці, які були поруч. Гуртом вони зробили те, чого не зміг сам Омелько. Коли санням примчався старий Ярмак, його дочка була уже на березі...

...Минули роки. Але вони мало змінили хлопця. Правда, у його вигляді з'явилась якась вуглуватість. А ще стала більш помітною рішучість. Ніхто не робив дивини із того, що він залишився нижнім. Хоч, чесно кажучи, час зовсім нікого не заохочував до цього.

...Ця розмова юнака з повстанським командиром відбувалася у передвеликодній піст. А невдовзі й після нього Омелян заслав сватів до Ярмаків. І вони повернулися без гарбуза.

II

Після Великодня Леськів перейшов жити до молодій дружини, бо в обійсті батьків було затісно. Тут уже оселився його старший брат із жінкою, яка ось-ось мала народити. Ніхто, звісно, не знав, чи ота дитина побачить батька, якого забрали у солдати силоміць. Не міг нічого сказати і юнак, коли прощався з братовою, йдучи до Ярмаків. Але намагався заспокоїти її. Мовляв, усе буде добре. Хоч і сам мало вірив у це. Може, тому, що добре знав брата. Той, звичайно, буде обережним. Але на війні може трапитись по-всякому. А ще був переконаний, що його кривняк життя не пошкодує, аби виручити товариша.

...Життя з молодією дружиною не було таким безхмарним, як може здатися на перший погляд. Хтось таки доніс червонопоникам, що Марійка — рідна сестра повстанського командира, якого вони ніяк не могли упіймати. І тепер майже щоночі вривалися у хату зайди, перевертаючи все у ній догори дном.

Сподівалися, що «Клен» якось завітає до батьківської хати і вони його візьмуть без єдиного пострілу. Дуже вже мріяв про таке лейтенант Харченко, який командував солдатами. Він часто говорив про це Марійці та Омелькові. Й самовпевнено заявляв, що неодмінно це зробить. Не знав хвалькуватий офіцерик, що вже на-

ступного дня все ставало відомим «Кленові». Омелько приходив на обійстя Івасюка на іншому кінці села, де його чекав посланець від швагра. А іноді той навідувався сам, залишаючи охорону неподалік у густих хашах біля старого кар'єру. Зустрівшись із родичем, Омелько сам просився до повстанців, бо, мовляв, уже немає сили терпіти все. Коли ж «Клен» нагадував про сестру, Леськів намагався переконати його, що Марійка все правильно зрозуміє і не треба хвилюватися. Але той, спохмурнівши, припиняв ці розмови й неодмінно повелівав Леськіву повертатися до сестри...

III

Енкавеесівці, використавши стрілецьку дивізію, яка прямувала на фронт, вирішили вижити українських партизанів із навколишніх лісів. І це їм у той момент вдалося.

Боївкарям довелося тимчасово перейти на сусідній терен, де обстановка була більш сприятливою. «Клен» перед тим, як із бойовими побратимами на деякий час залишити облюбовану місцину, вирішив зустрітися із сестрою.

Марійка й Омелько саме були вдома, коли від Івасюків із грипсом прибiг хлопчина. Вручивши послання, він мерщій подався додому, бо дуже хотів бути там. Родичі теж не барилися, отримавши умовний сигнал. Вони демонстративно йшли селом. Омелько взяв дружину під руку й обоє про щось весело гомоніли. Ніхто навіть не звернув уваги, що сімейство завернуло до хати Івасюків. Може, тому, що вони були далекими родичами Леськіва. І ніхто, зрозуміло, не підозрював про причину несподіваного візиту посеред будня.

IV

Повернення позначилося тим, що під час останнього перебування повстанці несподівано потрапили в засідку і «Клена» у перестрілці поранили в ногу випадковою кулею. Він упав у густу зелену траву. І вже наготувався дорого віддати своє життя, як побачив червонопогонників, котрі підбігали до нього. Та повстанці декількома пострілами змусили їх залягти, а самі, пригинаючись, підбігли до командира. Піднявши його, мерщій гайнули до лісу, що виднівся за пагорбом.

Нарешті сосни заховали їх. Солдати не переслідували, бо червонопогонників було небагато. На засідку вони могли спромогтись, звісно. А тут можна було отримати кулю від супротивника. Але нікому не хотілося ставати живою мішенню.

А хлопці опустилися в криївку. І зраділи, що тут ніхто не встиг побувати, Очевидно, облавники ходили лісом, але так і не змогли помітити ляди біля сосон на березі річки.

«Кленові» пощастило. Ворожа куля пройшла навиліт. Правда, він втратив багато крові, поки його несли до лісу, де нарешті змогли перев'язати.

Але, що б там не було, а рана загоювалася. Командир уже ходив бункером, опираючись на букову палицю. Він не гаяв часу, посилаючи зв'язкових у різні кінці.

V

А вістки не тішили. З Гніздищ повідомили, що арештовано Івасюка. Ще через кілька днів його сім'ю посадили на підводу, «милостиво» дозволивши взяти лише деякі з найнеобхідніших речей. І повезли на залізницю, щоб звідти товарняком етапувати до Сибіру.

Але родина була неповною. Кудись, скориставшись хвилиною неувагою молодого солдата, втік хлопчина, який ще недавно приносив грипса Леськівим.

Через декілька днів «Клен» зустріне його на явці в сусідньому селі. Сюди його приведе станичний, зустрівши хлопчика у лісі, куди подався за хмизом. І не тільки подбав про нього, давши наїстися. Взявши стомлене дитинча за худі плечі, повів до чужої хати. А сам повідомив «Клена» про усе, що сталося.

Скоро той прийшов на явку, хоча нога ще поболувала. Хтось із хлопців запропонував, що сходить у село і все вирішить. Але командир був неблаганним. Він таки залишив бункер, накульгуючи, попрямував до села. Двоє повстанців супроводжували його усю дорогу і залягли у рові біля хати, де відбувалася зустріч.

Вони довгенько бесідували. Дивлячись на хлопця, він чомусь почав пригадувати своє дитинство, коли йому нерідко перепало на горіхи від батька за витівки. Якось він, ще будучи підлітком, насипав повно снігу у комин хати вїта і потім реготав, коли той з родиною бігав несамовито довкола хати. Хтось тоді таки помітив хлопчика. І все закінчилося тим, що батько добряче «пописав» його нижче спини широким ременем, не звертаючи ніякої уваги на плач сина. А як втирав сльози він, коли в перший день війни тато і мама загинули від вибуху бомби на сусідньому городі.

Йому тоді минуло 22. А він плакав, як малий хлопчисько, коли батьків хоронили на сільському цвинтарі. Навіть більше за свою

молодшу сестру, яка починала проливати сльози з будь-якого сумного приводу.

«Клен» подбав, щоб малого Івасюка переправили до Львова. а вже звідти його на Донеччину із підробленими документами, щоб там загубився межи різними людьми.

VI

У ті ж дні сталася ще одна подія, про яку не можна не згадати. Тим паче, що вона суттєво вплинула на життя багатьох учасників цієї історії.

Ранкової пори, коли хлопці відпочивали, а кілька стрільців були на стійці, один з них привів на галяву біля криївки двох чоловіків із зав'язаними очима.

Коли незнайомців поставили перед «Кленом» він упізнав одного. Це був знайомий юнак із сусіднього села. Вони раніше неодноразово зустрічалися, бо той теж мав зв'язки з окружним провідником. А другого він не знав. І це чомусь його занепокоїло.

Заклавши руки за спиною, він ходив бункером і слухав розповіді обох.

— Мене арештували вранці, — говорив знайомий. — І разом з іншими повели до Крем'янця у тюрму. Там нас били, ламали пальці, копали ногами. Ще й досі все тіло болить. Знали б ви, як нас мучили.

— А цей? — запитав «Клен» і показав на другого затриманого.

— То совітський солдат, — почув у відповідь. — Він допоміг мені вибратися. Я думаю, друже «Клене», що пришелець стане добрим стрільцем.

— Про це ще рано говорити, — похмуро мовив командир. — Ліпше детальніше розкажи, як все сталося.

— Вчора вночі він вивів мене з тюрми, — знову озвався той і подивився на свого рятівника, який продовжував стояти посеред бункера. — Вранці опинилися в якомусь селі. Там він нікого не знав.

— А тут як опинилися? — не вгавав «Клен».

— Він сам запропонував шукати партизанів, — зізнався земляк. — Ще й автомата дав, а в лісі нас зупинили.

— Тепер чуємо ще одну історію, — проговорив «Клен» і звернувся до незнайомця. — Бо годиться вислухати всіх.

— Та я нічого особливого не скажу, — почав той. — Звуть мене Олексій Чумаченко. Народився у Полтавській області. Мені було

вісім у той голодний рік. Батьків змусили записатися до колгоспу. А потім вони вийшли з нього, коли у газетах з'явилася стаття Сталіна.

«Клен» уважно слухав ці слова, а дочекавшись пори, коли оповідач змовкне, переводячи подих, мовив:

— І що?

— Скоро після того до нас прийшли комсомольці, — сказав той. — Вони шукали хліба. І залізними шупами знайшли кукурудзу, сховану глибоко під долівкою. Бачили ви б яку яму вигехкали оті шукачі, аби знайти сховок. А здоровань Онисим запхав татові до рота качана і вдарив його. Вітця кров'ю залило. Потім він помер. І вже не уздрів, як голод забрав мою маму і старшого брата. Він перед смертю дуже просив помститися за все комуні.

— І ви вирішили діяти за його заповітом? — командир був неблаганним у своєму суворому тоні. Хоч і намагався проявляти чемність, ведучи бесіду.

— А що тут такого? — продовжував той, нічого не помітивши у різкості «Клена». — Мені якось вдалося вижити. У село з Полтави приїхала машина. Мамина сестра забрала мене до себе. А потім я опинився у дитбудинку. Під час війни побував у рідному селі. І знов зустрів отого Онисима. Аж злякався від того, що він став поліцаєм.

— Дивно, дивно, — сказав «Клен». — І треба ж було діяти так.

— Ти в чомусь його підозрюєш? — поцікавився знайомиць.

— Босяки давно хочуть заслати свого вивідувача. І що їм життя якогось чекіста?

— Але не в даному випадку, — переконливо мовив його співбесідник. — Я за нього впевнений.

Так чужак став стрільцем у чоті «Клена». Хоч командир з якоюсь насторогою ставився до нього. І мав намір віддати його есбістам для детальнішої перевірки. Чомусь був впевнений, що отримає потрібний результат.

VII

Але так склалися обставини, що «Кленові» на деякий час довелося відмовитися від затії. Бо його чота знову втрапила в облаву і довелося терміново зриватися з насидженого місця. Під час цього відступу новачок вистрелив з кулемета кількох переслідувачів. Його самого поранило сліпою кулею. Ніхто, звичайно, не підозрював, що східняк веде підступну гру. Ще перед початком опера-

ції молодому лейтенантові — чекістові в одному кабінеті сказали: «Може статися так, що бандери захочуть перевірити тебе. Тоді дій за обставинами. І не зважай на вбитих чи поранених солдатів. Виконане тобою завдання виправдає все». І це він миттєво згадав, коли підхопив важезний скоростріл з рук падаючого кулеметника, лице якого миттєво залила кров з рани.

Вже тоді, коли відірвалися від переслідувачів, подумав, що трафунок з облавою добряче допоміг йому. Коли оклигав, «Клен» змінив своє рішення і навіть наблизив новачка до себе. Звісно, ця переміна не всім сподобалася. Хлопці не розуміли командира, але він швидко припиняв усі розмови, бо так хотів і чомусь не бажав нікого слухати.

VIII

А після цього вийшов ще один випадок. З рідного села «Кленові» надійшла звістка, що з хати його сестри знято посилений нагляд. Бо червонопогонники вже почали сумніватися, що він колись прийде сюди. І лейтенант Харченко серед ночі не вривається до оселі родичів із своїми поплічниками.

Чотовий подумав, що цим можна скористатися. Одного вечора, коли літо було у розпалі, «Клен» постукав у двері Марійчиної хати. Він не знав, що незадовго до того вона пішла до родичів у протилежний куток села і сказала Омелькові, що там і ночуватиме.

«Клен» встигнув помитися у теплій воді і одягнути свіжу білизну, коли до світлиці несподівано вдерся Харченко, зірвавши двері з петель і наставивши пістолет. Його супротивник у ту мить був беззбройним, бо «шмайсер» залишився на печі. Аби виграти момент, Омелян шосили кинувся на напасника і звалив його на підлогу, не даючи можливості вистрілити. «Клен» швидко оговтався і схопив автомат, спрямувавши дуло у груди Харченкові. Але вистрілити не встиг. До хати вдерлися червонопогонники, брязкаючи зброєю. Хлопці думали, що вже настає кінець, але трапилося несподіване. За дверима раптово пролунав короткий зойк. Двоє солдатів уже хотіли кинутися туди. Та враз крізь вікна, вибивши скло, з'явилися дула автоматів, а до світлиці вбіг повстанець і запропонував всім скласти зброю, якщо хочуть залишитися живими.

Першим це зробив Харченко, кинувши долілиць пістолета. Так вчинили і солдати. А після того повстанці увійшли до хати. Хлопці недовго думаючи, зв'язали нападників і роззброїли їх, забравши обойми.

Омелян подався з ними. А після бою з чекістами, коли йому дивом вдалося вирватися з оточення, Леськів, отримавши псевдо «Боян», таки став своїм у чоті «Клена».

Пісня друга

ІХ

Ніч.

Несподіваний стукіт у двері. Владний.

— Свої! — подумала Марійка і поспішила відчиняти.

І мимоволі відсахнулася, брязнувши клямкою. При місячному світлі уздріла на порозі Харченка. Він грубо відштовхнув її і безцеремонно увійшов до оселі, махнувши рукою солдатам, які стовбичили за ним. Ті розбіглися хатою, тримаючи перед собою автомати. Вони зазирали у кожен закуток.

— Ніде нікого немає! — доповідали усі лейтенантові.

Він і сам знав про це, бо його люди цілісінький день стежили за оселею Ярмаків і вже повідомили, що там нікого, крім господині, немає. Просто йому дуже хотілося помститися хоч їй за недавнє приниження. Бо після тієї історії він ледь «не заgrimів» на фронт. Але від цієї покари його врятував начальник районного відділення НКВС, заявивши, що не хоче таким чином позбуватися офіцерів. І Харченко був дуже вдячним йому за це. Його зовсім не бентежило те, що солдатів, які ходили з ним тієї ночі, кудись забрали. З'явилася чутка, що вони опинилися на передовій.

Молоденький лейтенантик боявся такої «перспективи» і з шкіри ліз, щоб її уникнути. Так було і зараз.

— Тим краще! — раптово проказав він, почувши останню доповідь солдата, — Повеселимося!

І в цю мить уважно подивився на молоду жінку.

— Чого застигла, як вкопана? — звернувся до неї. — Тебе маємо на увазі.

— Хочете мене обезчестити?

— Ти дивись! — вигукнув він, зручніше сідаючи у крісло. — Сестра і жінка бандитів заговорила про якусь честь. Чи не запізно?

Вона, почувши ці слова, ще більше закусила губи. А потім, стріпнувши густою косою, відважно ступила на середину кімнати.

— Що ж робить, що хочете, якщо нічого іншого не вмієте...

Її плечі затряслися у безсилі плачі.

Ця сценка остудила Харченка. І він наказав солдатам вийти надвір та чекати його там. Він не думав, що молода дружина Леськіва так вороже настроїться проти нічних візитерів. Бо гадав, що вона буде лояльнішою в такій обстановці. Адже знав, солдатам тільки дай наказ і вони все зроблять. Але Харченко вирішив тільки полякати молоду жінку і не вдаватися до крайнощів. Бо в глибині душі ще лелівав надію, що через Марійку таки вдасться упіймати обох бандерівців у їхній хаті.

X

А хлопці з чоти «Клена» теж не дримали.

Вони дістали завдання разом з іншими загонами розгромити більшовицький гарнізон у недалекій Бережанці. Бо тамтешні червонопогонники зовсім озвіріли, знущаючись з місцевих селян.

Якось дівчина-комсомолка, яку прислали вчителювати із Східної України, у сільраді несміливим голосом дорікнула командирів за негідні вчинки. Коли той стукнув кулаком по столу і звелів їй замовкнути, вона вперто пообіцяла розповісти про все у райкомі партії. І поплатилася за це, хоч і не думала про таку розв'язку.

Після опівночі у хату (а квартирувала вона у літньої жінки, сина якої забрали на фронт) глухо загупали. Господиня встала з печі, накинула на себе якусь одежину і, запаливши лампу, пішла до дверей.

— Хто там?

— Відчиняй скоріше! — почувся нетерплячий голос.

Стара забрязкотіла клямкою. Нарешті впоралася з нею. І відразу впала долілиць від сильного удару. Лампа вилетіла з її рук і покотилася долівкою.

— Що ви робите? — схопилася дівчина і накинулася маленькими кулачками на кривдника господині. Той байдуже відштовхнув її.

— Чого церемонитесь? — озвався чийсь голос. — Беріть її!

Селянка вже оклигала і звелася на ноги. Вона угледіла, як двоє здорованів заламують руки квартирантці. Та відбивалася, наче дика кішка, царапаючи їхні лиця. І кинулася на допомогу.

Та її зненацька звалив удар приклада у голову. Вона втратила свідомість. І вже не відчула, як в її серце увійшло лезо штика.

А вчительку повели у ніч. Наступного вечора пастухи випадково знайшли її розтерзане тіло на дні старого глиниська, до якого вже давно не було ніякої дороги.

... На хуторі за декілька кілометрів від села вони закатували господаря, випитуючи його про криївку, про яку той нічого не знав. А дружину і двох дочок згвалтували, а потім закололи штиками. Та цього їм здалося замало. І солдати підпалили садибу, кинувши у вогонь тіла нещасних. Цей останній акт трагедії бачив далекий родич господаря, йдучи на хутір. Угледівши біду, він причаївся за валунами. І побачив лише гарнізонців, які не раз зустрічав у селі, бо жив там.

Згодом від нього повстанці взнали про все. А солдати, повернувшись у старий постерунок, говорили, що не встигли на хутір, де бандерівці вбили безневинних людей. Вони, мовляв, переслідували їх до самісінького лісу, але ті зникли за деревами. Наче крізь землю провалилися.

XI

Було зрозуміло, що далі миритися з цим не можна. І окружний провідник повелів пришвидшити підготовку до акції. «Кленові» доручили негайно провести розвідку. Цей вибір не став для нього випадковістю. Адже серед його стрільців були вихідці з цього села. І з настанням ночі вони вирушили до знайомих місцин.

Гарнізонці виставивши вартових, відпочивали по-своєму. Спочатку декілька з них розбрелися селом, шукаючи сивуху. І скоро повернулися, несучи перед собою бутлі з мутною рідиною.

Після доброї п'ятики якийсь узбек, похитуючись, пішов до близької церкви. Він випорожнився біля кількох могил. А зробивши свою справу, несамовито почав згинати до землі хрести, які виднілися у темені.

Не бачив як у п'ятьмавиці з трави піднялася чиясь постать і в могутньому стрибку звалила п'яного варвара на землю. Вже, мабуть, обірвалося б життя солдата, бо в руці месника блиснув ніж. Але він вчасно згадав слова «Клена» про те, що не можна нічим виявляти себе у розвідці. І безсило опустив зброю.

Та наступної ночі він застосував її. Нічого дивного в тому не було, бо надійшла команда провести операцію і йому разом з іншими наказали знешкодити вартових. І разом з іншими прийшов до околиці села. А вже звідти короткими перебіжками наблизився до школи, яка розташовувалася на одній вулиці з постерунком. Він сам бачив, що вартовий там зупиняється. Коли той справді наблизився туди, в його горло впилося лезо ножа. Він беззвучно опустився на землю.

— Якось навіть нецікаво, — подумав він, витираючи від крові холодну зброю. Та недовго міркував над цим. Бо мусив поспішати. І вже через декілька миттєвостей плазував у траві біля церкви, де вчора мав сутичку. Скоро сюди приповзли «Клен» і його хлопці. Свої «шмайсери» вони спрямували на двері і на вікна постерунку, які чомусь ще світилися. Чекали на умовний сигнал.

І він пролунав. З протилежного від постерунку боку у небу полізла зелена ракета. Раптово застрочили автомати.

Гарнізонці подумали, що хтось наступає на них лише з одного боку. І, загасивши світло, зі зброєю кинулись до дверей. Але були змушені відкотитися від них, залишивши на сходах чийсь труп, бо сліпа куля попала в лоб солдата. А через декілька хвилин усе було закінчено. Свою справу зробили вибухи гранат, які зусібіч метнули стрільці.

Спочатку одна з них зірвалася у кімнаті, звідки чувся найбільший опір. Звідти найчастіше у бік повстанців сипалися автоматні черги і вилітав трасуючий вогонь. Вибух, очевидно, завдав чималої шкоди, бо там на якийсь момент примовкли, а потім почали озиватися ще лютіше, хоч дружних пострілів помітно поменшало. Це додало натхнення іншим солдатам. Але становища не змінило. Бо через мить інша граната здетонувала з боєприпасами, які були у приміщенні. І з вікон раптово вирвалося полум'я. А невдовзі його язики почали лизати усю будівлю, заглушуючи крики людей.

Пожежа освітила нічну темінь. І під її блиски повстанці залишили Бережанку.

XII

Розгром гарнізону у селі сполошив босяків. І вони посилили заходи безпеки. На прочісування навколишніх лісів було кинуте дивізію, яка мала відбутися на фронт. Але це не дало ніякого результату. Доблесні вояки зуміли знайти лише декілька криївок, в яких нікого не було. Як і колись, повстанці непомітно покинули терен.

Лише в одному гайку їх чекала удача, якщо можна так сказати. В покинутій лісничівці спало декілька п'яних хлопців.

Розбудивши їх прикладами, швидко дізналися, що ті не мають ніякого відношення до нападу на гарнізон. Просто в одному ватагу зібралися хлопці — втікачі від червоної армії і грабували селян. Солдати забрали їхню зброю і під конвоєм повели до начальства.

XIII

Стрілецька дивізія сіла у вагони на залізничній станції у Дубно і поїхала на фронт. Там вона потрапила у непросту ситуацію. Під час боїв на солдатів не тільки сипалися фашистські кулі. Відступати не було куди, бо позаду теж стояли комсомольці із загороджувальних загонів і нещадно сікли з автоматів. І кулі попадали в тих, хто хотів відійти.

А повстанці знову повернулися до свого лісу. Час від часу стрільці вирушали з різноманітними акціями до навколишніх сіл. А у хвилини перепочинку «Клен» подовгу розмовляв із своїм швагром. У такі хвилини Омелян часто звертався до нього, як до Миколи. Хіба можна щось погане говорити про це, коли бесідували родичі?

— Якось воно буде, Омельку, — говорив той. — Я вірю, що у вас з Марійкою все складеться добре. А те, що маємо тепер, схлине за водою.

— Хотілося б вірити, — похмуро відказав Леськів. — Але щось мені не дає спокою.

— Не треба сумувати, — чуючи це, мовив «Клен».

Обнявши його плечі, намагався заспокоїти. — Не годиться во-якові бути таким...

Швагро нічого не казав у відповідь. Може, тому, що думками був у Гніздищах біля Марійки.

XIV

Надійшла вказівка ліквідувати голову сільради і його секретаря в селі, де колись жив один із стрільців. Він розповідав, що колись обоє були членами КПЗУ. Та німецькі репресії оминули їх, бо вдалося переконати гітлерівців, що у їхньому селі немає комуністів та євреїв. Щодо останніх то було чистісінькою правдою. Свого часу тут мешкала одна жидівська родина, але перед війною вона кудись спішно виїхала. Проснулися люди, а в хаті нікого нема. Усі зникли в невідомому напрямку.

А комуністи таки були. Вони до приходу «перших совітів» щось там робили у своєму осередку. Правда, він існував аж у волосному селі, бо тут чомусь ніхто не хотів сприймати їх усерйоз. Це дуже злило обох, але вони нічого не могли діяти. І злість затаїли. Раділи, звичайно, що так повезло в німецьку окупацію. На фронт не попали. Одного дня в село приторохкотіла бричка з районним начальником, обвішаним зброєю. Він повідомив, що із сьогодніш-

нього дня старший стає головою сільради, а молодший — секретарем.

Не без їхньої допомоги невдовзі всіх дорослих чоловіків мобілізували на фронт. І в селі залишилися старенькі жінки, діти та каліки. Але біди тільки починалися. Бо голова сільради та секретар надумали по-своєму «подякувати» тим, хто порятував їх у скрутні хвилини. І саме їхні родини стали першими жертвами більшовицьких репресій. Ті сім'ї одна за одною опинялися серед вивезених. А посіпаки вдоволено потирали руки.

Якось сталася пригода. Із села вивозили рідних Сергія Зайця, який був комендантом поліції. На підводі був вже його молодший брат Степан, котрий і став стрільцем у «Клена». Йому вдалося втекти, коли почалася веремія.

А сталося ось що. Коли під наглядом червонопогонників Зайці закінчували приготування до далекої дороги, на подвір'я зайшов голова сільради. Дихаючи перегаром, він про щось почав говорити із старшим над солдатами. І в цей час до них підійшла стара Зайчиха. Вона кинулася в ноги тому, кого більше знала.

— Ти ж добре знав Сергія і ми нікому нічого поганого не зробили!

Старенька ще сильніше заплакала й схопила його за полу піджака. Це дуже розлютило голову сільради і він вирвався. Копнувши обцасом в живіт, Зайчиха впала на землю і вдарилася в якийсь камінь на подвір'ї, знепритомніла. В пору, коли її відливали криничною водою, на обійсті зчинився гамір. Ним скористався Степан і побіг вуличкою, скочивши з підводи. Солдати стріляли навздогін, але жодна куля не влучила у хлопця. Він зник у лісі. в якийсь побоялися поткнутися червонопогонники. А згодом Степан опинився у «Клена».

Заець тільки повернувся з варти, коли до нього підійшов командир.

— Підеш з нами! — сухо наказав він.

Сергій перед тим, як вирушити на завдання ретельно перевірив свій «шмайсер». А після того пішов до підводи, котра повезла чотирьох месників до села.

Неподалік околиці «Клен» звелів Омелянові і Сергієві ждати їх тут, сам ще з одним стрільцем почав переодягатися в офіцерську форму. Через хвилину перед ними стояли ставні капітани — «енкаведисти», поблискували медалями на грудях. І поправляли автомати та пістолети.

Ніхто не звернув уваги, що вони увійшли у село. Бо люди вже звикли до того, що приходять військові. Тож до сільради відвідувачі вступали без перешкод. Але застали там лише секретаря, а голови ще не було.

— То проведіть до нього! — розпорядився один з офіцерів.

Секретар мовчки встав за столу і став одягати кашкета на лисувату голову. Чесно кажучи, він не хотів плутанитися через усе село. Але що вдієш, коли не можна не виконати наказ офіцерів. Та й ще сказаний тоном, що не терпів заперечень.

Втрюх вийшли за поріг сільради. Але далеко зайти не встигли. Бо біля одної хати уздірили голову. Він щось говорив двом жінкам із серпами у руках.

— Ви за мною, товариші? — звернувся він, побачивши свого секретаря у супроводі двох офіцерів.

«Клен» у формі капітана згідливо кивнув головою і повелів піти до нього.

— Що тут таке? — поцікавився.

— Та нічого особливого, — мовив голова. — Просто уже завершується жнивна пора, а у нас ще не всі хліби зібрано.

— Чому ж не залишили для цього хоча б хворих чоловіків? — погрозово запитав капітан.

Не розуміючи, глянув на нього голова. Наче на чужака, який нічого не розуміє.

— Хіба на фронті вони зайві? — запитав.

І став чекати слів від офіцерів. В його серце почала заповзати якась ще незрозуміла тривога.

— Ми цього не кажемо, — перебили його. — Але цілком зрозуміло, що тут не буде потрібних хлібопоставок. І змушені арештувати обох.

— Нічого у районі з усім розберуться! — відчеканив голова.

— А ми вас повеземо туди, — сказав «Клен», поправляючи кобур, — Тільки, товаришочки, вам доведеться трішки прогулятися за село. Там стоїть наша підвода, а боець пасе коней.

Четверо рушили туди, хоч голова і секретар ніяк не могли зрозуміти причини свого арешту. Все стало зрозумілим, коли підійшли до підводи. З неї піднявся Степан. А Омелян порався біля коней.

Голова ще раз глянув на Зайця. І з нелюдською силою жбурнув хлопця на «Клена». Ті попадали на землю, а секретар встиг вибити автомата з рук другого капітана. І разом з товаришем кинувся навіткача.

Думали, мабуть, що в полі їх не наздоженуть навіть кулі. Але помилилися. Бо Омелян, полишивши коней, прицілився і вистрілив зі свого автомата декількома чергами. Обоє втікачів впали у густу траву.

XV

Того ж дня у селі таки побував начальник районного відділення НКВС. Бо те, що вбили голову сільради і секретаря не могло його не роздратувати. Він був упевнений, що це справа рук бандерівців. Ще більше переконався в цьому, коли почали допитувати селян, які бачили офіцерів.

Вони почали описувати їх. Один словесний портрет видався дуже знайомим. Портрет «Клена» начальник мав у районному відділенні. Якраз розглядав його, коли задзвонив телефон і його сповістили про пригоду. Налякані селяни говорили про вусатого офіцера. І цей опис чомусь нагадував Миколу Ярмаша.

«Це був він», — подумав начальник.

А в цей час до кімнати увійшов Харченко.

Глянувши на його заклопотане лице, сказав:

— Ти ось що зроби. Зніми нагляд з хати Ярмаків. І нічних нальотів туди не треба.

— Як це? — здивувався лейтенант.

— А не треба вже цього, — махнув рукою начальник. — Скоро заговорить таємна зброя. За розрахунками вона вже там.

І по-змовницьки підморгнув лейтенантові.

Харченко послухав начальника. І Марійці перестали надокучати нічними візитами. Молода жінка відчула себе по-іншому. На душі з'явилася полегкість, якої давно не було. Особливо після того, як її чоловік був змушений переховуватися від босяків. Та й брата вони дуже хотіли упіймати.

Звістка про те, що вороги зняли нагляд над оселею Ярмаків швидко долетіла у повстанський табір. Дехто радів цьому. І перш за все Микол та Омелян. Інші вважали, що це чекістська пастка і варто все ж бути обережними. Слухаючи їх, «Клен» вирішив все ж побувати у сестри. Підтримав його і швагро.

Але заходів безпеки все ж вжили. До Гніздища обоє пішли у супроводі декількох стрільців. Домовились, що вони підтримають вогнем командира і його родича, якщо виникне потреба. Тож темної ночі постукали у двері. Марійка подумала, що знову прийшли «нічні гості» і, накинувши на себе якусь одежину пішла до дверей.

— Це — я! — почула чоловіків голос і брязнула клямкою.

Через мить перед нею постало двоє. У тьмавому мерехтінні лампи вона упізнала ще й брата. Зраділо кинулася обіймати обох, коли ті увійшли до оселі.

— Досить, Марійко! Досить! — говорив брат, намагаючись вивратися з її обіймів. Але старався зробити це обережно, дивлячись на живіт сестри, який почав округлюватися.

— І як назвете дитину? — поцікавився він, глянувши на неї.

— Ще не знаю... — зашарілася вона.

— А що тут довго гадати? — втрутився в цей діалог Омелян. — Коли з'явиться дівчинка назвемо Марійкою, а хлопець — Миколою...

XVI

І далі потягнулися повстанські будні, сповнені небезпеки. Якось після атентату над більшовицькими посіпаками від зверхників надійшла команда полякати гарнізон, який з'явився замість розгромленого. Бо знову дуже вже розперезалися чужаки. Нікого не жаліли.

«Клен», почувши це, став думати як ліпше виконати наказ. Довго міркував, бо ж було над чим. А потім звернувся до Омеляна:

— Бери підводу і поїдемо.

— Удвох? — спантеличено поцікавився той, бо не думав, що так може бути.

— Не дрейф, — мовив до «Бояна». — Все буде добре.

Ця впевненість «Клена» передалася йому і він пішов запрягати коней. Коли все було закінчено, командир підійшов до підводи. Омелян клав зброю на днище, до якого колись було прибито кілька дощок. І в цю мить на його плече лягла чиясь рука. Він звів голову і відсахнувся. Перед ним стояв якийсь дідок у поношеній одежині. І хотів схопитися за пістолет. Але дідок раптом заговорив голосом Миколи:

— Кинь, Омельку, цю забавлянку. Нам треба їхати.

Він прудко скочив на віз. А Леськів, хоч і образився на швагра за його ще до кінця незрозумілий маскаррад, вмовився на місці візничого. Доки їхали до Бережанки. «Клен» пояснив затію. Він сказав, що підвода мусить чекати його коло млина, а коли вийде з будинку гарнізону, швидко під'їхати. Мовляв, до мельників завжди приїжджають звідусіль і ніхто не зверне уваги на чужака.

— І це все? — розчаровано перепитав «Боян».

— Так! — впевнено мовив «Клен».

...Зрештою, так і сталося. Омелян, стоячи у черзі біля млина, зауважив, що дідок повільно вийшов з будинку та попрошкував вулицею. Погнав коней й швидко порівнявся з ним. Впав на сіно і прохрипів до родича:

— А тепер гони!

— Омелян цьвохнув батіжком і коні побігли ще швидше. Зупинилися, коли на декілька кілометрів відїхали від села.

— Що ти зробив? — запитав візничий.

— А я написав їм листа: «Якщо ви не перестанете мучити наших людей, то ми вас знищимо так само непомітно, як я кладу цього листа». І підсунув його між паперами, коли говорив з начальником, — засміявся «Клен».

— Ох, і побігає босота!

XVIII

Енкаведисти все ж не вгавали. Хоч у терені вони не проводили ніяких масштабних операцій, селяни потерпали від них. І повстанці знову надумали вчинити напад на гарнізон.

Степана Зайця і Олексія Чумаченка послали розвідати обстановку у селі. І вони подалися туди. Правда, «Клен» чомусь не захотів, аби вони йшли лише двоє. І хлопці пішли у супроводі декількох стрільців.

Перед селом зупинилися.

— Чекайте нас тут, — сказав Степан і обернувшись до Олексія, прошепотів — Пішли!

Осінь пільмавиця поглинула дві постаті. А невдовзі тишу розпанахали постріли. Скоро вони наблизилися і туди, де на розвідників мали чекати повстанці.

Але їх там вже не було. Хлопці зникли і невдовзі повернулися у табір. Думали, що Степан та Олексій загинули, бо гарнізонці зчинили несусвітню стрілянину саме тоді, коли вони поткнулися у лігвисько босяків.

А там розігралася справжня трагедія. Почалася вона з того, що на розвідників випадково натрапив вартовий. Степан витягнув ножа, бо хотів ним прикончити того. і раптом на нього навалилося якесь тіло. І він став борюкатися з ним, упізнавши в нападникові Олексія. Не помітив тільки, як до сплетених на землі тіл підскачів вартовий і вдарив у голову прикладом автомата.

— Чого ти витріщився? — люто гаркнув Олексій. — Я — лейтенант держбезпеки Чумаченко. Буди усіх, бандери під селом...

Пісня третя

XIX

«Клен» і «Боян» нічого не знали. Бо після того, як розвідники рушили до Бережанки, вони подалися до Гніздища. Марійка мала народити дитину. Омелян дуже хотів побачити її. А швагер узявся супроводжувати його. Мабуть, тому, що й сам прагнув уздріти сестру.

До хати добралися без пригод. Марійка відчинила швидко. Але світла не запалювали. Так до ранку і проговорили у темряві. Перед світанком Микола, взявши автомата, мовив:

— Побудьте ще удвох, а я посторожую.

...Коли уранці вийшли з села, то крізь білий сніг побачили червонопагонників, які йшли на Гніздище розторгнутим строем.

— Потрапили в якусь облаву, — подумав «Клен».

І сказав до швагра, що треба десь заховатися, а там якось буде.

Та виявилося, що це запізно. Їх помітили. То ж червонопогонники залягли, час від часу пострілюючи в сторону двох невідомих. Ті теж почали відповідати короткими чергами.

«Клен», оцінивши ситуацію, зашепотів до «Бояна».

— Удвох нам не вибратися живими. Я залишуся затримати їх, а ти якось пробирайся до лісу. У тебе ж буде дитина. І ти ще маєш потурбуватися про Марійку...

Омелян хотів щось заперечити йому. Це, мабуть, помітив командир і продовжив суворим тоном:

— Нема часу для суперечок. Біжи! Це — мій останній наказ...

— Він висунувся з-за каменя, кидаючи гранату. І раптом Леськів побачив, як тіло швагра безсило впало на землю. Перевернув його і уздрів на чолі темну пляму, яку зробила сліпа куля, «Клен» не дихав. І «Боян», витираючи сльози на лиці, закрив Миколині очі.

XX

«Боян» повними смертельної туги зіницями дивився на мертве тіло побратима, розуміючи, що вже нема від кого чекати допомоги цю хвилину, коли до нього підповзали обережні нападники.

— Здавайтеся, бандери!

Почутий голос здавався знайомим і Омелян почав гарячково згадувати. Тут йому зненацька подумалося про східняка, який був у їхній хоті.

— Так ось який ти! — подумав Леськів і метнув гранату туди, звідки пролунало звернення. Почувся вибух, а за ним пролунали людські зойки. Очевидно, когось зачепили осколки.

Це на якийсь час відтягнуло останній акт трагедії. Поки «Боян» вистрілював різки зі свого і «Кленового» автоматів, солдати стали ще обережнішими. Побачивши, що вже немає ніяких боєприпасів до «шмайсерів», вихопив із-за пазухи пістолет, чекаючи, аби вони підступили ближче.

— От і все, Омеляне! Настав твій час! — сказав сам до себе.

Востаннє глянув на «Клена», на шматочок зимового неба. Приклав холодне дуло до скроні і натиснув на курок.

Відчув, як його тіло відірвалося від землі, а пострілу вже не почув. Бо не міг цього зробити.

І поранена земля гойднулася у німих корчах...

І ще більше почорніло, померкло сонце...

Чорне сонце.

XXI

А наступного дня в селі народився Омелянів син. І нарекли його Миколою. Як хотів батько.

м. Шумськ Тернопільської обл.

Андрій КОНДРАТЮК

РОЗМИСЛИ

ТОЛЕРАНТНІСТЬ, ЛІБЕРАЛІЗМ

Якось восени переходив я алейкою у парку. А дві літні жінки на лавочці сидять. Та й гуторку поміж собою ведуть. Й уривки мови їхньої до мого слуху долинають, торкаються:

— А тогді це іще було, коли ми з Росією не посварилися...

І оте «коли ми з Росією не посварилися» потому не раз доводилося чути і в тролейбусі, і в поліклініці, й в інших місцях, де до гурту люди зійшлися.

Справді дивно. Ніби це ми напавду посварилися з Росією, а не Росія напала на нас, забрала Крим і вбиває людей на Донбасі. Я говорив про це багатьом пастирям і прихильникам московської церкви в Україні. А вони, ніби змовились, ніби за намовою, в одностайне заперечують, кажуть, що то українські вояки вбивають людей. А Росія тут зовсім ні при чому. «А Крим то ж Україна добровільно, доброохотно віддала», — кажуть. Зовсім недавно у телефонній розмові оден мій знакомець, але ревний прихильник московської церкви в Україні також сказав, повторив:

— А Крим ми ж віддали...

Добре. Став розсуджати я. Якщо котрась людина, що має єдине помешкання, в емоційнім зворушенні і сказала вголос: «Я сьогодні виходжу зі свого помешкання. Хто хоче, нехай забирає». То чи порядна людина посягнеться на таке помешкання. А оден нахаба одразу туди вдерся. Законний мешканець переночував на вулиці. Холодно. Другого дня обдумався та й повернувся до свого помешкання. А нахаба зустрів його на порозі з сокирою: «Ти добровільно віддав».

Мій знакомець і не став дослуховувати сих розсуджань. А одразу перевів мову на інше.

Тоді я йому прочитав невеличку інформацію із газети:

«УПЦ МП воює проти України

Це визнають навіть російські журналісти».

Українська православна церква Московського патріархату «брала і бере участь у війні проти України», цей «агент впливу Москви» повинен бути заборонений у судовому порядку. Про це сказав російський незалежний журналіст, член Конгресу російської інтелігенції Валерій Отставних в інтерв'ю «Обозревателю».

Ця церква брала і бере участь у війні проти вашої країни. На рівні інформаційному, ідеологічному, розвідувальному і навіть військовому». У цьому контексті він навів кілька прикладів. «У Слов'янську, куди насамперед прийшов Гіркін, в першу добу 50 бійців відсиджувалися в місцевому православному храмі, потім підігнали ще 400 бійців. Місцевий батюшка, який давно виїхав до Росії, все це власне й організував», — зазначив журналіст.

Він нагадав і про те, як свого часу у Верховній Раді України делегація УПЦ МП на чолі з митрополитом Онуфрієм відмовилася вшановувати пам'ять загиблих бійців АТО, а також те, як московські попи допомагали під час Революції Гідності беркутівцям і тітушкам. «Під час Майдану Києво-Печерська лавра стала базою для тітушків, які потім вбивали людей в Маріїнському парку; протоіерей Ткачов у молитовній формі закликав беркутівців вбивати майданівців», — заявив Отставних». (газета «ВО Свобода», № 449 (8 у цьому році). 22–28 лютого 2018 року).

Мій давній знакомець уважно вислухав інформацію. І незагайно, раптово прокоментував коротко:

— Брехня. Суцільна брехня...

А що тут скажеш. Нема мови.

У моменті ізгодилося тільки. Як у селі мова зайшла про помісну українську церкву. А оден двадцятилітній наш родак аж заносився:

— Як є московська, так нехай і буде. Про українську говоритимете, то така поножовщина почнеться, що тут усім місця мало буде. Замоєвкніть про українське!..

Це тепера, у час війни, так модно стало і заклично комфортно бути толерантним у сучасному світі. І не тільки на рівні дипломатичному, а на усіх рівнях цілковито.

Молодики, що відкупилися від мобілізації, гуртом їдуть на заробітки у Московію. Кажуть, там їх тепер з України засіло кілька мільонів. Помагають розбудовувати державу агресора. Очевидно, їм байдуже до того, що від московської агресії упали тисячі їхніх

ровесників, тисячі скалічених. Покірно трудяться у толерантнім німуванні своїм. А оден юнак із сусіднього села обіззався був: «А нащо ви нас загарбуєте да убиваєте?!» Так його кісточки порубані у мішку привезли.

Розказують, дійшли чутки, що і в Польщі тепера, щоб одержати посвідку на проживання, то запитують українців про ставлення до Степана Бандери. Звісно, що воно має бути негативним. І відповідь має бути раптова. А оден наш неборак завагався з відповіддю, то його заяву відхилили.

А що казати. Толерантність, лібералізм аж надто популярні у сучасному світі. Особливо ж удатні і липкі до них наші люди. Але чи завжди толерантність, ліберальність виправдані. Чи завжди наближають, ведуть нас до істини. Але як часто затуманюють нашу свідомість і розтління заронюють, покладають у душу. Людська особистість зазнає розрухи.

Над цим почала кружеляти, обертатися моя думка. Аж то стрінулись мої розмисли із поглядом зі сторони. Ось що сказала латвійка, депутатка міської ради Риги Даце Кальніна:

«Шановні українці, брати і сестри націоналісти! Сьогодні Європа як центр Західної цивілізації має дві великі загрози. Одна з них — це спроба путінської Росії відновити імперію. І друга — це отруйні ліва та ліберальна ідеології, що поширюються в Європі та особливо на Заході. Україна перебуває на самому кордоні першої загрози, і тому просто зобов'язана гальмувати атаки на західний світ. За цю самотню боротьбу українська нація заслуговує великої дяки та пошани. Пожертва українського народу неоціненна. Від імені латвійських націоналістів бажаю українцям терпіння і віри від самого серця. З Божою поміччю ми врешті-решт здобудемо перемогу. На превеликий жаль, Європа не об'єднана в допомозі Україні. На превеликий жаль, навіть націоналісти роз'єднані. Націоналісти і навіть цілі організації стають на бік Росії. Але ліберальні медіа дуже перебільшують образ пропутінських націоналістів. Часом це просто перебільшення, а часом — відверта брехня. Ті самі ліберали настільки нерозумні, що не помічають, як стали на шлях марксизму, який так високо шанують у путінській Росії.

...Якби всі українці розмовляли виключно українською, то це було б шаленою втратою для російської пропаганди. Україна повинна творити єдину українську ідентичність, щоб об'єднати людей, і українська мова повинна стати її ядром. Вінстон Черчилль колись сказав: ніколи не втрачай доброго шансу, який трапляється-

ся під час кризи. Можливо, цю тактику слід Україні адаптувати. Україна повинна широко використовувати сучасний антипутінізм у західних медіа, і водночас намагатися обходити токсичний лібералізм і ліберальні ідеї, щоб вони не прижилися, як бур'ян, на українській землі». (газета «ВО Свобода», № 449 (8 у цьому році), 22—28 лютого 2018 року).

Згадуймо, думаймо, розмишляймо, учімося! Випростуймося!

БОЧКИ

Ці дві цистерни, такі, як ото на усіх залізничних станціях можна бачити, котрогось сонячного серпневого ранку із'явилися у селі на продовговатому господарчому дворі підприємливого чоловіка. Це через дві хати од моєї хатинки. А відтак кожного ранку почалося активне клепання коло цих бочок. Дзвінкі згуки сколихували увесь закуток раним-ранесенько. Що й півні треті, може, іще не співали. А котрі й довгосоньки пробуджувалися завчасно. До чого б це? І навіщо? Як запитувався хтось, то молодики, що коло бочок поралися, тільки загадково осміхалися:

— А воно вам треба...

Аж то по котромусь тижневі щоранкового дзвінкого клепання на вулиці нашій бочок не стало. Це потому чутка дійшла, долинула до вух наших. Що під сусіднє село молодик наш попровадив бочки. А там громада вийшла одностайно. Да й спровадили, нагнали з-під села тії бочки. Назад покотилися. Та й під нашим селом недалечко зупинилися. Умоцнювалися. Отам під ліском, де колись сироти Попики мешкали. До ближніх сільських домів з півверстви, не більше буде навпрошки.

Із чуток і роз'яснювання на нас зійшло. Що бочками тими ригує онук отого підприємливого чоловіка, також підприємець. Молодий та хвацький. І у бочках тих випалюватиметься деревний вугіль. Це уже зі сторінок газети вичитаємо ми. Що випалювання того вугілля деревного аж надто шкідливе для довкілля, для людини і кожного живого дихання. Тільки діоксину одна така бочка протягом року викидає півтонни. А ще ж інші отруйні речовини спільно з ним випурхують. Але, кажуть, що одна тільки бочка протягом місяця дає доходу аж 3600 американських доларів.

Прочитавши сеє, почувши, декотрі люди і стривожилися. Мовляв, від Чорнобиля затрути зазнали. Паї якомусь пройдисвіту за

обіцянки поздавали. Він щороку тільки кукурудзу на відведеній ділянці сіє. І поливає її таким смородом, що дихання нема. Навіть собаки і телята малі поблизу поздыхали. Ліси доокола вирубувать завершують. Наші вирубувальники найпередовіші. О чім і газета писала. А вирубувальники і на світлинах заясніли.

А тут іще така напасть. Звісно, люди стривожилися. А сміливці і до дії спрямувались. Петицію до управи написали. У магазині позоставили навидоці, хто заходить, той читає і підписа свого ставить. Як таких підписів за двісті назбиралося, поставлено на папері було, то сміливці упевнено і до районної управи спрямувались, рушили кроком обнадійливим. Але там їх одвіт зустрів заперечний. І пригасив їхню упевненість. Співчуваємо, але нічого зробити не можемо. Приватна власність.

На цьому одважливці не заспокоювалися, не зостановилися. Вони писали да написане спрямовувать у різні інстанції почали. Але результату від тої писанини, звісно, ніякого. Бочки під селом як стояли, поставлені, так і стоять.

Про ці бочки на все село тільки й мова розносилася. А найперше про молодика, якими він ригує. Одні у голос повний думки видавали, що «криша над його головою тверда й міцна». Інші тихіше, а то й пошепки до вуха твого притулялися, звістовуючи нажахуюче: «А він з бандою великою пов'язаний. Тому мовчїть...». Оден юнак то і таке мені виповів: «Зібрались одважливці котроїсь темної ночі ці бочки поперекидать. Підійшли вони до бочок, наблизилась. А з ліска на них шерега автоматників свої автомати націлила. Одважливці й відступили. Тому цитьте».

Іще чутка по селу рознеслася. Ніби сей молодик, приватний власник бочок, і таке сказав: «Хто проти бочок виступатиме, того хата із душами у попїл перетвориться». Інші любителі чуток іще страшніше рекли. Ніби власник той і таке прорік: «Якщо проти бочок виступите, то живцем усе село позакопую».

Схоже, що сі чутки на кожне живе дихання і діяли. Бо як я одному родакові сказав був: «А чо' ви сход не зберете да гуртом не заставите отого молодика з-під села бочки забрати?», то він остерігаюче прочавив:

— Бачиш, кожен боїться за свою хату. А ну ж на правду і запалить...

Сміливці ж зі стежки справедливості не зійшли. Вони пишуть в усі жонди не перестали. Мені оден із них розповідав, що у нього вже зібралася груба тека відписок. А результату ніякого. Щоправда, йому

і дружині його телефонні апаратики погрози звістовувать почали. Більше того, стало відомо, що поблизу села умоцювалося аж п'ять бочок, які справно і безперебійно деревний вугіль випалюють.

Якось я позустрів був коло молитовного дому діда отого володаря сих бочок і кажу:

— А нехай би сі бочки хоча з-під села да кудись за Ріку спровадили, покотили... Люди ж усього села нарікають на отруєння.

Він же мені роз'яснив, що ніби бочки уже од онука на когось гиншого одписані. Може быть. Це олігархи наші на горі так чинять. Що по п'ятих, десятих, може, руках свою маєтність поодписують. Схоже, що сей такий унормований звичай із гори на низи зійшов, опустився.

А між тим нарікання на отруту, що її випурхують на людей і на доквілля сі бочки селом розгулювали ушвидчено й зативовано. У когось коти й собаки нихвіти почали, декотрі і беркицьнулись в потойбіччя. У когось дівчинка задихатись стала, як під струмінь чаду бочкового потрапила. Й таке усілякове гинше. Мені племінниця ізгадувала, що у дитячому садочку, де вона працює, іще ніколи так діти не хворіли, як цієї зими.

До уваги треба взяти й ту очевидність, що ці бочки порозставлювані не оно під нашим селом, а й скрізь на теренах району. Й не злічити їх уже. Умоцювання їх триває. Навіть і управник оден публічно висловився, що це бізнес сумнівний. Бо отруєє доквілля і неконтрольовано знищує ліси. Себто донищує. Розуміть треба.

Мої власні переживання засвідчують. Вітряного пізноосіннього дня якось повертався я зі Старини до своєї хатинки. Вітер шпаркий західний ударяє в моє лице гнівно. Якраз зі сторони сумнозвісних бочок. І я відчув гострий запах чаду. Поряд ішла до молитовного дому одна жінка. І спитався я у неї:

— Чи ви не чуєте запаху чаду?

— Як то ні. Сильний запах чую, — відповіла, відказала вона.

— Від бочок, — роз'яснюю я.

— Мабуть, — ствердила жінка.

Ізгадалося. Схожий запах чаду отруював нас на хуторі. Коли у грубці не всі поліняки геть вигоріли, а дверці грубки і шибрика комина уже зачинили.

Потому від бочкового отруєння я місяць мав мороку. Відходив. І у нутрі моїм пекло, і задишка допікала.

А то уже навесні сталося. Як через сільський стадіон я на центр села прошкував. Ізнов шпаркий вітер ударив у лице. І уже спіз-

нанний запах донісся. Озирнувся я. А од ліска, де бочки умоцьовані, синій димок постелився.

Затим упродовж місяця тривали ті ж недомагання.

Може, на дужчого і молодшого сей чад не так діє. А діти і люди похилого віку відчують його гостріше. Як і кожну зовнішню дію і усіякове випромінювання.

Жаль. Але проти цієї напасті нема ради. Як і від кожної напасті у нашому сьогоднішньому земному перетриванні.

У СТИЛІ «РЕФОРМ»

Од сумнозвісних часів перебудови до чого тільки не доводиться нам звикати. Перебудову колись наші хуторяни визначили, окреслили отако. Стоїть стіл на певному місці, а його треба в інший куток переставити. От тобі і перебудова вже. Якби ж то воно тільки так. Було іще прискорення. Усього було.

А що вже під сучасну пору діється, то і словом того не передають. Усе робиться ніби у стилі реформ. Під гаслом «усе для людини». А кожна зміна проти людини і вигарцьовує. Іго а геть незручне для носіння, може, не для всіх і посильне.

Я не кажу уже про неочікувані зміни й переміни в дооколі. К приміру, ви спрямувались до знайомої аптеки. Рушили у путь неблизьку. До будинку ось наблизились. А двері давньої аптеки упізнавані не впізнати. Геть обляпані і вздовж, і впоперек. Першого позустрічного запиту:

— Де, куди аптека шезла, поділася?

Позустрічний відповідає миттєво:

— Аптеки уже тут нема. Її місце продане. Нові хазяї безкінечні ремонти проводять...

Я не кажу про змінені маршрути громадського транспорту. Є такі місця, до яких підвозив колись тільки один вид транспорту, а тепера далеченько до них треба тьопати своїми ніжками і ще довше добиратися кількома видами транспорту. Спогад тільки зостався. Що раніше до цього місця можна було доїхати, добутися легко тільки на одній тачці. Усе змінено. Усе для людини. Усе проти людини.

Я не кажу про сучасні станки для гоління шерсті на твоєму обличчі, на твоєму твару. Про це добре знають усі бородобрії, хто тим пристроєм користувався і користується. Річ у тім, що з метою еко-

номії металу там основу настільки ущільнили, що вставлене лезо найостріше шерсті на вашому твару не знімає. Усе для людини.

Не будемо говорити о тім, як роздовбують благословенні старокіївські пагорби, а по схилах дерева вирубують, які ці схили скріплювали, укріплювали. Се річ якби узаконена. Хоча сказав хтось, спостерігаючи тую картину: «Дурням закон не писаний, але горе, коли дурень злий».

І про те нема мови, що асфальт на тротуарах слизькою плиткою замінюють. Плитка і викришується, а люди падають. Як оньо два роки тому Десятинний музейний пагорб усунуць розтребушили, грунт перевернули, то спитався я був ув одного робітника таке:

— Асфальт умоцнює тут?

Він позирнув на мене подивовано:

— Асфальт — це уже старомодно. Плитка буде по-європейському. Закарпатська.

На свіжорозрихлений грунт широку плитку поклали. Але крізь проріхи між окремими плитками трава скрізь проростає. І музейні робітники її ножиками, буває, цілоденно видовбують. Труд не тяжкий, але марудний. Більше того. Одні плитки і повикришувались уже, а котрі й угору на сантиметрів кілька попіднімались. Я двічі уже падав, зачепившись ногою за крайці плиток. Здогадуватись можна, що й усі люди будуть падати. А може, уже й падали. А надто немічні. Тільки думка у незбуте повертається. Що добре було би тут прогулюватись гладенькою заасфальтованою доріжкою...

Я уже не кажу про взуття. У мене широка стопа. Таким мене Мати уродили. А тепера права нога ще й фальчива. Од перейдених літ і від діабету. Доводиться час од часу тільки до спогадів повертатися. Як давно колись я міг серед магазинного взуття і для себе відшукати восьму повноту. Черевики широкі. Тепер удень з вогнем знайти собі домірну обувку не можу. Усе вузеньке да вузеньке в цілях економії ременю, звісно. Я не кажу про модників. Улітку, коли ступаки напоказ люде виставляють, не в одних модників позір мій мимовільно завважував, як пальці один з одним іскрутились. Це жертви моди. Мені вже не до того. Мені аби ногу взуття не чавило.

А що тут казать про шкарпетки. Іще років кілька тому я у знакомої продавчині шкарпетки укупив більш-менш широкі. Затим широкі ізникли. Усе вузькі виставлені. Я замовлення продавчині zostавив. Тільки як широкі з'являться, то для мене щоби прибегла. Спершу коли я переходив тее місце, то продавчиня після

привітання миттєво казала «Нема». А тепера і не каже вже. Оно вітаємося. Звісно і так, що нема. Для чого зайве слово у простір спрямовувати.

Ай, навіщо про те і згадувати. Ліпше промовчати також. Що іще недавно комунальні платежі уписувались в одному листочкові. Коханота була. Вистояв чергу до каси і сплатив. Тепер їх, тих папірців, уже багацько. Усе окреме. Газ, світло, вода холодна і вода гаряча. І кожний у вашу поштову скриньку покладається як котрий коли. Інколи і 26-го числа, а у ньому написано, що сплатити треба до 20-го числа. Кажуть, що уже буде уводиться і пеня за несвоечасну сплату. Пеня, виходить, за нізашо. Але це ще півбіди. Біда у показниках лічильників на воду холоду і воду гарячу. Їх обов'язково треба передати до відомства у кінці кожного місяця. Удень телефон узагалі не відповідав. Зайнято. А уночі треба слухавку коло вуха тримати інколи 45 хвилин, поки тебе почують. Так було раніше. А тепера і за телефоном ніхто не відгукується. Нема оператора. Економія. А у платіжці вписують цифру довільно. Наприклад, показник лічильника реальний гарячої води 5 м³, а вписали 8,5 м³. Заробіток ні на чому. Що тут скажеш.

Я про таке не кажу. Ось зима гряде, насувається. Ковзькість нечищеними тротуарами постелилась. Не дійти мені до ринку за капустою й гиншою городиною. Років кілька тому за телефоном одним можна було замовити а будь-який харч, і тобі привезуть. За оплату, звісно. Телефоную і зараз ось. А мені у відповідь сказали, що замовлення приймають тільки за інтернетом.

— Та я ж інтернету не маю, а помочі вашої у блокаді потребую.

Поклали слухавку.

Хтось нараяв мені, що льняні олії знижують цукор у діабетиків.

На ринку запитую, по чім пляшечка льняних олій. По п'ятдесят гривень. Виймаю гроші, а продавчиня каже, роз'яснює:

— Тільки як пляшечку відкриєте, то ставте тільки в холодильник.

— Та у мене зараз холодильник не діє, — кажу.

Продавчиня:

— Можна на балькончик виставить.

— У мене балькончика нема, — ізнов відповідаю.

Ховаю свої спрямовані до продавчині гроші. Ізгадую запах льняних олій, що їх Батько наші на олійниці посеред хати били. І ніхто й гадки не мав, що їх у холодильник треба ставити. Й поняття на хуторі іще тоді про холодильник не було, не існувало.

Усе для людини. Усе супротив людини. Казав колись отой «Ви-слухаю кожну людину». А жодної людини серед мільонів не почув. Тільки стрільби у них усіх спрямував.

Не кажу я про все те. Я про багато чого не кажу. Але наразі хочу про сміття сказати. Раніше у дворі нашого будинку стояли великі скриньки, у які люди своє сміття виносили. Як скринька наповнювалася ущерт, то й сміттєзбиральна машина під'їжджала. Та цього літа повидовбували підземні ніші для сміття. По-європейському ніби буде. Зрадливі декотрі простодорогі.

Але що ж сталося. Ніші переповнюються, у час зазначені і доступу до них нема. Люди відходи на асфальт викидають. Налітають птахи, усе розтребушують. Збираються бродячі собаки й коти. Майданчиком пройти не можна.

Усе для людини. Це гасельно. Усе проти людини. Це така реальність. У стилі реформ.

ПОСЛАНЦІ ГОСПОДНІ

Давненько уже теє було. Як ясного передвеликоднього квітня позустрів я на сиво втоптаній стежці, а в небі жайворонки безкі-нечну пісню виводив, нашого хутірського сусіда Семена Лапку. Він із кийочком до сусіднього села на сповідь до храму ішов. Посміхнувся приязно. Да й зізнався мені:

— А я уже в десятий клас перейшов...

Тобто, що дев'яносто років йому уже минуло.

Звісно, десятого класу скінчити Семенові Лапці не судилося. Такого на хутора у нас іще не бувало, щоби хтось десятий клас закінчив. Але ж і дев'ятий клас скінчити рідким людям судилося.

Я ж лелію із немалими трудами у самотині і з Божою поміччю тільки восьмий клас скінчити. І за те слава Господу. Що сподобив мене дожити до цих днів. Написано ж. Життя людського — сімдесят літ, при великій міцності — вісімдесят літ. А я ж від дитячої пори міцності не мав, але Господь сподобив аж дотепер цей світ перейти. Що людині неможливе, то Господові можливе.

Назад озираючись, оглядаючи перейдений путь, не можу не завважити виразного Господнього заступництва у критичні митте-вості мого земного перетривання. Ангел Господній не покидав мене, а посланці Господні завжди з'являлися вчасно у порятунок сієї грішної душі.

Зі стіп злежаності пам'яти часто повстає дуже давнє.

Мені шість років. Я іще гусячий тільки постушок. Як звичне, пасу гусей на Балітці. Поряд ячмінь чи овес посіяний. За гусьми незмигно наглядай, патрикуй, з ока їх не випускай. Умить у шкоду вскочать. Щоби вола свої ущерть хутенько наповнити.

Надумав, намислив я одного разу. Зграйку білих гусей понад садком на Грудок перегнати. Там простір ширший. І до шкоди далеченько. Так і зробив.

Посеред Грудка гуси пощипують травицю, а я вирішив за вільшиновим кушем усістися. З нальоту, з розбігу і усівся. У коров'ячий корж. Не роздивився. Ова! Штанці мої полотняні геть закаляні. Мати сваритимуть. Перша думка ізійшла. З тривоги що собі намислив. Нехай гуси на Грудку поки що пасуться. А я на Балітце вертаюсь потайки. Там є місцина, де до річки, до води упритул підійти можна. Виперу штанці. Хмарка із сонечка зійде. На вільшиновому куці мої штанці удух висушаться. Мати і не здогадаються. Якби ні в чім і не бувало.

Та не так сталося, як гадалося. Щойно я штанці замірився полоскати, як об глеюватий берег і посковзнувся. А там — глибина. Плавати тоді я іще не вмів. У свідомості zostався відбиток. Холодність річкового дна. Темінь. Десь є сонячне світло. Але мені до нього уже виходу нема.

Аж тут посланець Господній із'явився. Мати наші. Із граблями на город вийшли. Забачили на березі мої полотняні штанці. Про все догадалися. Да й кинулися у воду. Мене витягувать. І витягнули. Невимовна радість, а геть пригасила мої провини.

Із гусячого пастушка я скоро підріс, виробився у справжнього худоб'ячого пастуха. У школу пішов. І сталося.

Старша наша сестра заміж виходила. Невеличке весілля справляли морозяного снігового лютого. Сергій Сисой на скрипочці грав, ніжно притуливши її, скрипочку, до свого плеча. А Параска Більчанючка хвацько у баранячий бубон вибивала.

Іще не довгий лютнево морозяний день проминув скоро. А увечері весільний гармидер продовжувався, у хаті тривав. Під цей гармидер я згорнувся калачиком у дрімоті на тапчані під грубою. Іще чув. Як крізь зативовану сп'янілу гуторку вихоплювався, проривався задьористий голос хутірської кравчині Ганни:

А ти мене не послухав.
Коло мене вклався.

А тепера не питай,
Де Гаврило взявся.

Да й заснув. Прокинувся уже, як у хату зійшла, зайшла тиша. Й бліде світло гасової лампи сторожувало її. Якийсь чоловік улігся на тапчані майже просто на мене. Спросоння я вивільнився од його ваготи. Але міцний сон іще чітко тримав мене у своїх обіймах. І я улігся унизу під тапчаном на холодній глиняній долівці.

Уже після обіду мене охопила, скувала гарячка. Лежав на печі. У маренні огортали мене сп'янілі вигуки рідких гостей. Їх перекивав все той же задьористий голос кравчині Ганни «А ти мене не послухав...».

Батько упрягли нашого Гнідого у сани і привезли із села фельдшерку Ольгу. Вона оглянула мене і визначила гостре двобічне запалення легенів. Ще й сказала Батькові й Матері. Ради на те нема. Якщо протягом тижня не умре, то житиме. Батько й Мати, і усі хатні стривожилися. Бо ж саме від гострого двостороннього запалення легенів умер був наш дядько Гандрій. Старший брат Батька.

Я усе у маренні перебував, а надворі хурделиця розгулювала. Але посеред тижня у білу хуртовину пішки від села за п'ять кілометрів до нашої хати прийшла фельдшерка Ольга і принесла якісь гіркі ліки. Як посланиця Господня.

Чи від тих ліків, а чи просто за означеним часом я почав одужувати. Фельдшерка Ольга потому мені і довідку виписала. Коли через два тижні, у місяці теплішим березні, я пішов до шкли, то й показав цю довідку учительці. Учителька прочитала її пильно, і подивилася на мене зі співчуттям і повагою. Але відтоді відчуття пробудилося і зростало у моїм куцім естві. Що людина потребує співчуття і поваги. На жаль, у розхристанім нашім житті ми забуваємо про те.

Але пощо згадувати мій час переходу у доросління. Я над прірвою тоді стояв — і прірва зяяла перед зором моїм своєю незглибинністю. Що навіть Мати теє бачучи, сказали були якось: «А нехай би лучче він...» Та Янголи, напевне, Господні стояли наді мною. Й утримали мене од прірви. Як же тут не визнати таку виразну очевидність.

Я не кажу уже про світоглядні хитання, що стало наслідком фальшивої системи виховання. Але Сили Небесні вивели мій розсудок на тихі води. І розуміння й уявлювання світу у його реальних з'явах відкрилося і мені.

Тієї осені я у незвичнім бадьорінні духа і рожевім сянні перебував. Що ось п'ятилітній термін мого многотрудного, а часто і марудного долання науки завершується. І раптом посеред холодної снігової зими сталося. Мене скосив, подолав, збив з ніг якийсь лютий грип. І не простий, а з ускладненням.

Позаяк вільних ліжок у міських лікарнях не було, не виявилось, увечері «Швидка» повезла мене аж у Брюховицький ліс. Там посеред ліса, поміж сосон зелених у літньому піонерському таборі облаштували тимчасову лікарню. І я став, був першим її пацієнтом. Нахололе приміщення іще не отоплювалося. Уранці прийшов сякий-такий лікар. А у мене уже температура зашкалює, ізнов запалення легенів з обох боків. Ускладнення на серце і на голову. Минає день, другий, а надія на одужання слабне. У моїй і у лікаревій безпомічності в моїй молодій сутності могутньо запульсував поклик життя. Крізь вікно дивилися зелені сосни посеред білого-білого глибокого снігу. Прощатися зі світом було над мої молоді сили.

І раптом у позір мій охлялий, над очі мої станули однокурсники. Група ціла. Як посланці Господні. Побачивши, переконавшись, що справи мої кепські, вони хуленько й віддалилися. І того ж таки дня уже групою стояли у начальника міськздороввідділу. Настійно переконуючи його, що мене треба рятувати негайно.

Тієї ж ночі до мене приїхав доцент з медінституту. Мене почали рятувати. І врятували.

Інколи внутрішній голос, Ангельське заступництво підказували мені, як діяти, яким чином кроки свої спрямовувати. І я спрямовував, може, неусвідомлено. Таїна потому заясніє, відкриється. Для чого має бути так, а не інакше.

Як ото у Владивостоці було, сталося. Муза дальніх мандрів і у море покликала молоду сутність мою. І сказав тоді Сеня Арсенькін: «Смелість города берет». За його сприянням я уже обійшов усіх лікарів, пройшов медичну комісію. І видали мені санітарну книжку. Я готувався робітником на риболовецьке судно. На «Скрипльов» я не встиг. Воно уже відійшло. Покотилося на хвилях до Брістольської затоки. «Зубр» відходить через тиждень. У ньому місце мені зафрахтоване. І я уже прописаний там у каюті. Вісім місяців ноги мої не відчуватимуть земної тверді. І ціле єство моє тужитиме за землею твердою.

І от сталося. Уже зима зійшла на приморське узбережжя. Падав, пролітав невеликий сніжок. Запорошував, білим укривав приморські вулиці. Місто неохоче, поволеньки пробуджувалося зі

сну. Розвидняння сутінково поволі увиходило між доми. Я на приморській вулиці прошкую поки що в однині.

Й раптом у свідомість мою увійшло, через думання перейшло. Як місцина ця усе-таки далеко од нашої коханої сторони. І якби довелося тут бути похованим... То не хотілося б.

А Бристоцьська затока іще далекіше. І там земної тверді нема. Завертілося у моїй голові. Й куди ураз поділися мої молоді мандрівні поривання. Далека кохана сторона поманила раптом невтримно. І рішенець змінився. У західному напрямку спрямувались мої стопи.

Уже у кінці снігової зими котрогось вечора на хуторі я приклав до вуха транзистора. І крізь глушіння виразно з «того берега» прозвучало. Що у Бристоцьській затоці затонуло два риболовецьких радянських судна. І здогад одразу побіг. Що на одному з них імовірно містилася каюта, у якій і я був прописаний. І якщо і не «Зубр» то був, то все одно у тій ризикованій мандрівці могло щось зі мною статися. Продиктований ізвищ внутрішній голос остеріг мене від того.

І таке бувало. Й то не раз. Коли молоде розбуювання пристрастів, у моїм естві призводило, заводило мене у дражливо критичні ситуації. Терпеливість зраджувала мене. Ось-ось могла статись, спалахнути катастрофа. Але Небесні Сили виявляли до мене грішного поблажливість, і милосердя. Й тоді оберігали мене.

Минав час. Заспокоювались, улягалися пристрасті. На тихі води випростувалась моя зболена душа. І тоді ширшав простір для покаяння. Бо ж між прощенням і покаянням рухається, пульсує істина.

Наші провини перед Батьком-Матір'ю особливо увиразнюються і докором повстають перед нашим сумлінням, коли втрачаємо і Матір, і Батька. І могутне земне опертя вислизає з-під наших ніг. Колись слово не те й не так сказав супроти них, в іншому моменті елементарна увага утекла від нас. І поміч наша забарилася. І розгонистий сміх наш не на часі спалахнув, зірвався. Промовчати б нам годилося. На жаль, запізнило усе те спізнаємо ми у покаянні.

Опіка ж нас їхня була жертовною. Коли тяжко покутували наші паралізовані Мати, то казали не раз: «А нехай би, діточки, я і за вас уже відмучилась». Хоча кожному свій хрест призначено, визначено нести.

Й коли сусідка хутірська Мар'я була сказала нашому хворому Батькові: «Добре, Йване, що хоча хлопець сьой коло тебе плута-

ється». На увазі мене маючи. То Батько незагайно, ураз і відповіли: «Але і він недужий».

Од того високого сонячного літа отруена свідомість моя не зберегла, не втратила споминів. Власне се вже не був фізичний біль, а над силу проіснування моєї сутності поза межами реальності. Одна хвилина видавалась мені вічністю нескінченних мук. Цілком безсонні ночі й дні. Тепер і спогадати, переповісти усе те чи й можливо. І чи треба. Нехай Господь оберігає кожне живе дихання од таких мук. І з'явився посланець Господній. Євген Сверстюк. Це потому уже, коли я готовий був од невтримної непосидючості одміряти кроки у довгому коридорі сорок літ, за сприяння Євгена Сверстюка іще один посланець Господній постав на моїм путі. Професор Поліщук. Він поміг мені вийти із силоміць зацикленого стану.

Це уже було життя ураженої до основ людини. Але все-таки життя. І крізь нелегкі десятиліття, у критичні моменти з'явилися нові посланці Господні.

Коли у людини раптом виявиться щось таке, що йому й лікування ніби нема і звучанням своїм нагадує про приреченість. А що казати. Розгублюється, у паніку увиходить а найтвердіший стоїк і життєлюб.

Щось подібне діялося понад шістнадцять років тому і зо мною. Коли я переступив поріг лікарні, де мала відбутися складна операція.

При оформленні усіякових направлень, спрямувань мене відштовхнув якийсь нардеп. Спершу, звісно, я обурився зухвалим учинком нардепа. Але, очевидно, так треба було, як потому з'ясувалося. Бо за своєю чергою я не потрапив би до лікаря Андрія Михайловича. І це вже була б інакша операція. З наслідками також відмінними. Принаймні непередбачуваними.

Нова думка зайшла. А хто ж доглядатиме мене в післяопераційний час. Хоча би кілька днів. Коли треба починати із печеного яблука, мінеральної води, кефіру тощо. Хто ж принесе. А притьмом нема кому. Горє позоставленому.

Але у палаті доглядала свого а геть німічного чоловіка одна жінка. Тетяна Олександрівна. Вона і до мене спочуття безкорисливо виявила. Як посланниця Господня. Це надзвичайно спочутлива і мужня людина. Вона протягом дванадцяти років терпляче доглядала свого у край німічного паралізованого чоловіка.

Її молитва її повсякчас стояла. Щоби Господь влекши в страждання паралізованого, і дні його продовжились. Бо як же і її самотній бути, без великого опертя благовірного.

Зайшла якомсь мова, річ повелась о тім. Що ж спонукає Тетяну Олександрівну повсякчас виявляти увагу і турботу про ближніх. І її спогад повстав, заснувався із часів давніх.

Війна уже відкотилась на захід, позоставивши любий Київ у руїнах. З неабиякими трудами допленталися вони зі сходу, з евакуації, мати із семирічною дівчинкою, до свого дому. А на місці дому одні розвалини стирчать. Усілися безпритульні на вокзалі. День сидять, ніч сидять. Кілька день минає. Думи голову обсідають. А рішенець не з'являється, не надходить. Як же далі бути. І що його робити, діяти як.

І от сталося. Коли якомсь стояла мати над руїнами їхнього дому, то одна перехожа жінка обернулася, запитала їх:

— А чо' ви кожного дня приходите сюди стояти? Певно, оселя тут ваша була.

— Авжеж... — відповіла мати. — А тепера наше місце на вокзалі.

Незнайомиця замислилась на хвилину. Затим і промовила запрошувально:

— У нас невеличка кімната. І четверо душ. Але йдіть зо мною до нас...

Отак перебули вони в тісноті у тих благодійників аж цілих три роки. Поки ситуація не вияснилася.

— Це Бог послав нам тих благодійників у важкий час, — спогадує Тетяна Олександрівна. — То чи ж можу бути я байдужою до страждущих ближніх, що оточують нас...

Після складної операції постала потреба в дорогих ліках. І знову Господь не полишає мене в немощах і безпомічності. З'являються посланці Господні, безкорисливі добродійці, спочутливі душі як моїх земляків, так і добродіїв зі світа.

Гай-гай, да хіба усіх посланців Господніх, що рятували мене у критичні моменти життя, ізгадати та злічити.

Щоправда, і таке траплялося, бувало. Що хтось невелику послугу учинив чи обідом у скрутний час почастивав, а потому цей свій чин у мій неспокутний обов'язок виставив. Інші ізнов, бачучи мою безвихідь, поміч запропонували. А на думці у них підступ вертівся. І я спокусився необачний на тее. Потому ще й відплату за свій чин затребували. І не маленьку. Відплату власною душею.

Відчуття після того, звісно, осідає на душу некомфортне. Але у вимірах прощення і покаяння нехай і їм проститься усе. Тільки б врозуміння ісходило на їхні душі.

Та усе те винятки. Як і отой недавній випадок. Коли я стояв із палицею біля передніх дверей тролейбуса, а подійшов молодик із торбою на жезлзних ланцюгах, ударив мене убк торбою, вiдштовхнув, і сам перший зайшов у тролейбус. І усiвсь. А я, зіпершись на свою чорну палицю, стояв поряд нього.

Частiше ж трапляється, коли при виході із тролейбуса мене немічного підтримують люди. А зовсім незнайомі. Але посланці Господні. А оден водій, коли я викарабкувався зі своєю торбою на високі сходи трамвая, сказав:

— Не дай, Боже, такої старості.

Інколи посланець Господній постає, з'являється перед нами завчасу, а зовсім ніби випадково. Що ми навіть о тiм і не здогадуємося.

Як і того травневого вечора сталося. У вагоні потяга, що розгонисто простував у західному прямованні до коханої рiдної сторони. Я розкішно улiгсь собі на нижній полиці і потавав уже у дрімоту. Але високорослий білявий молодик навпроти обiзвався до мене. Слово за слово, й гутірка заснувалася, потекла. Куди і чого я мандрую у похилих літах своїх. А раним-рано, iще розвидняння тiльки сходило на перон, помiг мені із вагона вийти. Й візитку свою зоставив. На всяк випадок.

Не здогадувалось, і думку тоді не iшло, що оцей високорослий світлий добродій стане мені потому у незамінну помiч. Як завiрюха, хурделиця мiсто снігом загорошить, замете, нечищені тротуари затим ковзкiстю укритуються, і я у блокаді без харчу на шостому поверсі у конурі своїй зостануся. На ринок по ковзкості не доплентаюсь уже. І саме оцей випадковий знайомец за моїм замовленням принесе мені харчі, порятує у скруту.

А затим і сталося. Якийсь гострий вірус на три тижні звалив мене з нiг. І тоді сей випадковий знайомец підключив до мого порятунку і свою матір лікарку Тетяну Миколаївну. Вона уважно стежила за моїм здоров'ям, періодично приносила і потрібні ліки, і харчі. А коли теплотрасу прорвало і у лютий мороз понад 150 будиноків без тепла зосталися, і наш також, то вона єдина сказала:

— Якщо холод у квартирі триватиме, то заберемо вас до себе.

Коли ж цілковито у самотині зостаюся. І на помiч ніхто не з'являється. А такі моменти бувають. То тоді кожного разу iзгаду-

ється американський астронавт полковник Джеймс Ірвінг. Я бачив його під час зустрічі у Києві у кінці, здається, вісімдесятих років минулого століття.

Джеймс Ірвінг побував на Місяці 1972 року. Й показував маленьку зелену культу. Такою бачилася йому наша Земля із космічного віддалення. Але не це подивувало його. І не те подивувало його, що на цій малій кульці уміщувалося тоді аж чотири мільярди людських душ. А те подивувало його, що кожна із цих чотирьох мільярдів душ різна.

І таке сталося, було з астронавтом. Коли вже виконав своє завдання він на Місяці і наблизився до східців зорельюта, то піднятися не зміг. Щаблинки у східцях були розміщені зашироко для його невисокого зросту. Да ще й у скафандрі. Раз спробував, удруге. Не виходить. Зупинився у розмислах. Запитальне через думання перейшло: «Якщо доведеться залишитись посеред цієї пустельності, то з ким?». І відповідь зійшла миттєво: «З Богом».

Утретє ступив на східці. І піднявся.

ДЖОН СТЕЙНБЕК І УКРАЇНА

Джон Стейнбек. Ізгадую. Це ім'я, як й імена Хемінгуея, Фолкнера, було дуже популярне і у нас у шістдесяті роки минулого століття. Гуманістичні мотиви їхньої творчості зворушували серця читачів, чий сутності тоді були спрямовані до добра і правди.

Пам'ятаю. Мова велася, заходила і про симпатію Джона Стейнбека до України. Хтось і в публікації ізгадував, що бачив він, як американський письменник Джон Стейнбек стояв біля пам'ятника Тарасові Шевченку і плакав.

А ось тепер я із цікавістю прочитав статтю Тетяни Маккой, журналістки українського роду із США «Шоу для Стейнбека в сталінській Україні», надруковану у газеті «Наша віра» (№ 8 (353), № 9–10 (354–355), № 11 (356) 2017 року).

Публікація і збудила цей розмисел.

Авторка статті ґрунтовно і виразно коментує «Російський записник» Джона Стейнбека, виданий 1948 року. Із фотокореспондентом Робертом Капою американський письменник здійснив мандрівку до Совецького Союзу у серпні 1947 року. Тоді й побував в Україні. Звісно, американським гостям усе було виставлено напоказ. Як і предше велося у Московії, коли засмажену курку

крадькома переносили від хати до хати, створюючи для заграничних гостей потрібну запрограмовану видимість достатку.

На київській пекарні, де випікався запахущий хліб для всього Києва, було все автоматизоване. А завідувач пекарні навіть запитав гостей, чи й в Америці є щось подібне.

Звісно, руїни міста після війни вражали позір видимо, неприховано. А й рани українських також сіл уже не приховати.

Але і розтерзана Україна випромінювала для світу симпатію. І ясний проникливий позір великого художника завважує це, фіксує.

Уже коло літака у Києві гостей зустрічали люди веселіші й не такі скуті, як у Москві. Вони сміялися. Стейнбек спостерігає, завважує, що мова їхня близька радше до південнослов'янських мов, аніж до російської. У серці неординарного мандрівця зроджувалося, бриніло співчуття до народу, який повсякчас зазнавав руйнації тільки через те, що земля тут багата й родюча, і цим приваблювала завойовників. Але як би болюче не ятріли рани фізичні й душевні, а людина дивилася на світ життєствердно і життєтворчо. Повна стоїцизму, віри й готовності ці рани заліковувати. І тут Стейнбек доходить висновування про вікову християнську філософію народу і людини, що передається з покоління в покоління, від роду до роду, триматися за життя чітко, долаючи усі перешкоди. Одрозумівається есеї Євгена Сверстюка «Іван Котляревський сміється», де цей мотив звучить також дуже виразно.

Коментуючи «Російський записник» Джона Стейнбека, Тетяна Маккой наводить багато виразних картин, що їх виокремив проникливий позір видатного письменника і поклав на світліни Роберт Капа.

Ось у сільському клубі дівчата після роботи у полі витанцьовують парами одна з одною. А війна ж забрала у них наречених і братів.

Ось у полі натомлені жінки розреготалися дружно, в одностайне. Якийсь хлопчина, спотикаючись на бігу, криком сповіщає матері дивовижну новину: «Так ці ж американці такі самі, як і ми-и...».

Справді, велике відкриття. Устами дитини промовляє істина. Ізгадалося ураз. Що і ми у своїм шкільнім повоєнні привчені, були до уявлення, що і мені бачилися американці також невідь і якими нелюдами, убивцями. Потвори із рогами.

Зворушує спостереження і над іншим сільським хлопчиком, який від війни зростав у землянці. А коли родина увійшла у нову

хату, то найбільше подивування у хлопчика викликали вікна. Що се за оселя така, що із неї можна проглядувати, видивляти мало не цілий світ.

Пильний позір Джона Стейнбека завважує гостинність, працьовитість, гуртовість сільських трударів. Не оминає письменник увагою і ознаки побуту українців, як прості люди тримаються традиційної звичаєвості: у хаті вишиті рушники й ікони іще у вишитих рушниках.

Українська гостинність викликала зворушення американських мандрівців. До обіднього столу діти з інших дворів приносили склянки, тарілки, ложки. З усього села збирали пляшки з самогоном. А оден чоловік пожертвував збережену на випадок пляшку грузинського шампанського. Так і велося споконвіку в нашому народі, що на стіл гостеві виставлялось усе бережене у хаті про свято. І сей звичай наших людей завважив проникливий позір видатного письменника.

Тетяна Маккой у статті «Шоу для Стейнбека в сталінській Україні» ґрунтовно і виразно переповідає, коментує спостереження американського мандрівця у повоєнній Україні. Аж враження складається, ніби перечитуєш давній «Російський записник» Джона Стейнбека. І бажання манливе ізроджується перечитувати цю книгу ще й ще.

Зворушує доля світлини Роберта Капі, на якій ясніє українська жінка, в'язальниця снопів. Річ у тім, що видатний фотохудожник був угорського походження. І коли в Угорщині 2013 року відзначали 100-річчя від дня народження свого видатного співвітчизника, то випустили ювілейну поштову марку, на якій уміщено відбиток саме цієї світлини.

Ота давня мить у полі ізродила і такі зворушливі рядки Стейнбека:

«Капа крутився тут і там, фотографуючи, і вони поверталися до нього обличчям, усміхалися, і знов до роботи.

Ці люди працювали так тисячоліттями».

А розмисел мій нагортається, біжить. Й о тім також, чого не бачив Джон Стейнбек, чого йому не показали. Але про що він міг знати. Адже і в Америці знали про повстанський рух в Україні. Й мистецькі роботи з цієї теми нашого видатного художника Ніла Хасевича, що перебував у кріївці, показували, висвітлювали і на засіданнях ООН.

Моя старіюча пам'ять відкриває давні відбитки.

1947-ий рік. Батькові брати молодші Ляш (Ілля), Василь, Никон, сестра їхня Оксеня мешкали на хуторі Ріг, на ґрунті, успадкованому від наділу нашому прапрадідові Міні від реформи 1861 року. Вони пішли за покликом серця — боронити рідну землю. Вони стали, були повстанцями.

І ось одного дня хтось новину сумну передав. Плакали Батько, плакали Мати. Що ж сталося, що скоїлось. Нема уже дядька Никона і тітки Оксені. Там у Розі вранці сьогодні таке учинилося.

Спершу криївка була уможовнена під коморою Василевої хати на пагорбі. Але непевне око завважило її. І це посяло тривогу. Вирішили уможовнити криївку в іншому місці. Під ліском протягом однієї глибокої пізноосінньої ночі нова криївка і була облаштована. Але недремне донощицьке око вислідило. Коли троє братів увійшли в захищене підземелля, а їхня сестра Оксена плужком переорала нивку, місце дококола, й уже заскороджувала його, щоби зайвого й сліду зовні не зосталося, то неочікувано, несподівано нагрянула акція. Енкаведисти. Її наперед до криївки поставили, виставили Оксеню. Брати спершу відстрілювались. І куля від брата випадково уцілила у сестру. Упала Оксеня. Затим в перестрілці загинув і наймолодший брат Батька Никон. Василя і Ляша ухопили живими. Уявити тільки, яких лютих катувань зазнали вони. Після катувань за два тижні упокоївся дядько Ляш. Василеві іще строк дали. Відправили у Караганду, да невдовзі і він упокоївся.

І не сходитиме, не покладатиметься на моє мале серце таке зворушливе подивування, що ось дядьки Ляш, Василь і Никон вітаються, осміхаючись, зо мною за руку, як і з усіма дорослими. Її не погладить мене більше по голівці тітка Оксеня. Що відчуття її лагідної руки довго бринітиме у моїй сутності.

Про подальший життєвий путь дядин-удовиць й осиротілих моїх стринешніх то уявити тільки можна.

Отак із десяти душ насліддя нашого діда Романа за одним махом відійшло аж четверо.

Моя мала свідомість фіксувала тоді й інші подібні випадки. Як наприклад, оньо у сусідньому лісовому селі однієї ночі вирізали цілу велику родину. І діткам малим голови постинали. Ще й чутка доокруги розійшлася, рознеслася, пустив хтось, що це учинили бандерівці. І тільки у новітньому часі з'ясувалося, що то робота енкаведистів, які накинuli на себе подобу бандерівців.

Про це явище спостережливі наші люди і тоді знали, догадувались. Як прийшов, повернувся із Уралу, із трудової совєцької армії син старого Гарячого, то увечері у хату завітали ніби свої хлопці. Усе розпитують Ілька, як там на Уралі, і чи нема у нього зайвої шинелі, або хочай би своєцьких погонів.

— А де вони у мене могли взятися? Я ж у трудовій армії був. Видавали тільки цивільну одіж...

Потому гостей частували вечерею. Що Бог послав. А після вечері гутірка продовжувалася, тривала. Коли ж гості відійшли, то питається Ілько батька:

— А чо' ви, тату, увесь час мені оком моргали?

— Щоби ти не сказав, не ляпнув чогось лишнього. Бо то були не наші. Вони після вечері забулися перехреститися. Наші ніколи після їжі перехреститися не забувають.

І така от картина поклалась у мій позір тієї осені. День похмурий. Ми сидимо за чорними партами у маленькій сільській школі.

Раптом кризь вікна донеслися плачі, голосіння. Ми кинулися до вікон. Оддалік на майдані коло церкви стояло багато підвід, упакованих різними клумаками. Коло возів стояли люди, старші, молодші. Здебільшого жінки. Котрі на руках тримали малих дітей. Витирали сльози. Людей вивозили до Сибіру.

— Діти! Не дивіться у вікно, — сказала учителька.

А сама дивиться.

Звісно, не в розкошах проминало наше повоєнне проіснування. Та усі хutorяни тримались унаслідуюваної звичаєвості. Життя було простим і невибагливим. Один до одного у святкові дні ходили на посиденьки. І яких тільки речей не начулося моє мале вухо на таких посиденьках у нашій хаті. А яких тільки пісень не увиходило у мій слух на пізньоосінніх і зимових вечорницях, коли сестри і сусідські дівчата сиділи за гребенями і снували на веретено тонку льонову нитку. У хату ізнадвору з клубком прохолоди заходили, увиходили парубки. Отоді й починалося закивоване. Жарти і пісні.

Усі люди у нас тоді були перейняті, об'єднані чуттям спільного співпереживання. Горе чи радість однієї особини увиходили невидимо в серце кожного. Але найвиразніше це відчувалося у родинному колі. Як оньо люто катували енкаведисти нашого старшого брата Миколу, а й Мати, Батько і усі хатні тим горем перейняті були. Або як те саме, як схопили, забрали на війну нашого малолітнього Сашу, у бійню кинули. І надійшла вістка про його пора-

нення, то так само на усіх зійшло переживання. І те чуття й мені передавалось. Якось несли мене Мати за своїми плечима у село із хутора. А я усе зідхаю і зідхаю. Мати й питаються:

— А чо' ти, Гандрійку, так тяжко зітхаєш?

Я ж відповідаю:

— Лучче би сто більшовиків убили, а наш Саша вернувся...

А коли арештували нашого стринешного брата Стаська, то Мати наші аж до обласного міста возили йому передачу. Співпереживання відчутно бриніло, пульсувало тоді у людських серцях.

У тріскучий сухий мороз, у дорогу до школи я обмотував густо ноги волосінню (довгою сухою осокою), міцно обверчував доброю Материною онучею і узував Батьком доладно сплетені із в'язового лика постоли. Тріщи — не тріщи, а ногам моїм тепло.

Були іще дрепи. Замість підошви філігранно вимайструвана дерев'яна колодка, а дококола неї щільно умоцьований верх зі старого ременю. Унизу до колодки ми прибивали проволоку, і дрепи одночасно слугували нам і ковзанами. Се взуття виготовляв хутірський швець Гандрій Манчжурія. Він був забраний у совєцьку армію, переходив Манчжурію, увесь час про той перехід оповідав, то й прозвали його Манчжурією.

З малолітства не призвичаювалися ми до солодоців і лакоминок, але хліб насушний у нас тоді майже не вибував. Хіба у Петрівку на кілька тижнів до нових затверділих колосків увиходило безхліб'я. І то у нашу родину воно заглядало рідко. Іще недавно уже покійна тепер старша сестра ізгадувала. Що як пійдуть жінки по чорниці у ліс, а ні в кого хліба нема на обід, то й скажуть тоді: «Хліб може бути хіба у Ярини». Тобто у нашої Матері. І Мати уділять по скибочці кожній.

Але співчуття ізроджувалося у моїм малім серці до калуженців. Калуженці — це прибутні люди, які товпами переходили тоді наш край. Вони були зовсім голодні. Обірвані. Подерті кальоші на їхніх ногах позв'язувані шнурками і дротами. Як запитували Мати «Одкуля ви?», то вони відповідали:

— Калужскія ми. Толькі в калхоз, родненькіє, не приставайте. А то по міру пойдьоте, как ми...

У нас усіх цих приходьків називали калуженцями. Хоч були зголоджені і з Брянської області, й зі східної України. Випадали дні, що двері за ними не зачинялися. Одне відійде, друге заходить. І кожному треба щось дати. Тому картоплину, другому — окрайчик хліба. Майже кожної ночі у нас на хуторі ці приходьки і ночували.

Інколи аж чотири душі. У холодну пору то на глиняній долівці для них розстеляли солому, а за теплої пори то і в клуні ночували.

Котрі приходьки із Калужської і Брянської областей, то нічого із собою не привозили. Зголоджені зі східних областей України декотрі привозили матерію і обмінювали її на хліб. Інші наймалися до хазяїв у поміч. Були навіть і майстровиті люди. Кравці, шевці, наприклад. Що нашим хуторянам навіть і кожухи шили. А коли згоріла у Кориті Гарасимова хата, і він притулювся до брата Йвана на наш хутір нову оселю зводити, то дерев'яну хату йому ставили також майстри-приходьки. Один майстер привіз із собою гарненьку дівчинку Валентину. Я задивлявся віддалеки на неї, але підступитись ближче не насмільювався.

А уславлений на усі хутори конолюб Матвійко і за дружину собі узяв білоруску Ніну Нужну, що рятувалася від голоду зі своєю дівчинкою Марусею. Тут вони і звікували. Але до останніх своїх днів Ніна Нужна розмовляла тільки білоруською мовою. І це для нашого хутора звучало так дивно.

Якось літнього дня наші Мати повернулися надвечір із села. Да й зі зворушливим співчуттям переповідали, малювали картину, яку забачили вони над Рікою у дорозі на Старину до баби Лександри. Над стежкою якісь калуженці розклали вогнище і у черепку варили жаби. Але раптом відкрилося небо, почалась злива. Коли випогодилося, і Мати поверталися тією ж стежкою на хутір додому, то черепок був уже перевернутий. Й доокола серед затверділого попелу валялися недоварені жаби. Чомусь для Матері, а й для мене їсти жаб вважалося поза межами усілякової нужденності. Ми тоді ще не знали, що для французів жаби були он яким делікатесом.

Щоправда, калуженці, як і усі люди, бували не однакові, різні.

Пригадую. Пізньоосінній вітряний похмурий день. Я іду у сусіднє село із хутора до школи. Й у хустинці несучи обід учительці. Горщик пшоняної каші, пляшку молока, окраєць хліба. Що Мати наріхтували. Учителі у нас тоді були зі східної України. Вони також потерпали від голоду. І учні по черзі приносили їм обід.

Ось уже зі стежки на дорогу вийшов. Наближаюся до села. І раптом із рова вийшло троє. Дві жінки і один чоловік.

- Куди ідеш? — питають.
- До школи, — кажу.
- А що несеш?
- Обід учительці, — не втаюю.
- Віддай нам! — наказують.

Да й забрали хустинку з усім її вмістом. Понесли у рів.

Я у плач. І зрушити з місця уже несила.

Через кілька хвилин виносять із рова, повертають мені хустинку із порожнім горнятком і порожньою пляшкою.

У клас я уступив, коли уже почався урок. Да й розридався:

— Я узавтра обід принесу. Мати іще нарихтують.

Вчителька заспокоююче гладить своєю рукою мене по голові:

— Не плач. Тим людям також треба. Твоя черга виконана...

А покійна добра сусідка Мар'я мені і таку історію переповідала.

Як однієї літньої ночі до них у хлів на вишки, на сіно попросився переночувати один не старий іще калуженець. Аж то посеред ночі хазяї у хаті почули дзвінкий посвист. Раз, іще раз. Один за одним затим. До шибки вікна Мар'я з Іваном притулилися. Направду посвисти відлунюють із вишок хліва. Здогад ураз ушвидчено запульсував. Це ж калуженець свою братію скликає, щоб з хазяями наругу учинить. А то і розходувать. Коротка літня ніч аж надто довгою виявилася. Уже не до сну було. Тільки як сутінкове розвидняння ясніючою світлістю входило у хату, заспокоєння покладалось на стривожені серця.

Коли ж ранок процвітав усіма своїми барвами, зійшов із вишок, прочумлюючись, і калуженець.

— А чо' то ти, шлеку, посеред ночі так свистав? — Мар'я до нього з нальоту.

— Бо вовк у хлів лапами дерся. І я його відлякував, — відказав, роз'яснив калуженець.

Подивилися вони. А й справді з тильного боку чималанора вирита. А там за стіною у хліві стояла молоденька теличка.

Мар'я заходилася готувати сніданок, і калуженець сидів за столом, як шанований доброзичливець.

А от ця дія снувалася, розгорталася уже зимової пори. Кризь малі вікна зі світа через сивіючі злежані сніги увіходив світовий сум і синіми тінями загусав по вуглях хати. У хаті тоді були тільки Мати і я. Раптом у дворі прогупотіло, рипнули й одчинилися двері, у хату увійшов високорослий прошак. Да й із нальоту до нас:

— Вас всех надо расстреливать, потому што вы бендеровцы...

Я знітився.

— Откуля ви будете? — запитали спокійно Мати.

— Из Запорожья... — станула грізна відповідь.

— Ви людина голодна, і я вам дам скибку хліба. Але ви не повинні таке казати, — зі спокою наче не виходять наші Мати.

А на мене перестрашіння зійшло.

Прошак хліб бере, прямує до дверей. Але із порога обертається і каже те саме:

— А все равно вас всех нада расстрелявать, потому што вы бендеровцы...

Ізгадалося, написалось. А розмисел і о тім побіг, заструменів. Що це ж брати, сини, може, й чоловіки оцих нужденних, голодних прошаків, як енкаведисти, виловлювали, кували й убивали наших повстанців, вивозили нас до Сибіру. Але повстанці їх не чіпали. Бо це були люди голодні. То тільки фальшива пропаганда об одним трубадурила. Які наші повстанці усі нелюди були. Що катують і убивають усіх без винятку. Насправді це було не так. І давній відбиток у моїй старіючій пам'яті — переконливий на те доказ і свідчення.

І пам'ять серця котрих уцілілих калуженців й через десятиліття про те нагадує.

Ця подія сталася, дія відбувалася у місті Калінінграді (Східна Прусія). Восени, у жовтні 1991 року. Я увійшов ув міський автобус і уже увісся там. Автобус стояв, вичікував час свого відправлення. Випадком водій запитав, ізвідки я. Я відповів, як є. Із Рівненської області. Водій аж заносився:

— Да там все бендеровцы. Все бандиты. Вас всех расстрелявать надо...

Я знітився. Але тут із сидіння моментально схоплюється літня жінка і торбинкою лупцює водія по голові:

— Ах, ты, стервец, ах, наглец. Зачем обижаешь честной народ...

Уміст торбинки — яблука, сливи, пряники і таке інше — усе повилітало долі.

Я вийшов із автобуса. Вийшла й моя заступниця. Із пагорба ми разом зійшли у видолинок. Усілися на лавочці біля могили Іммануїла Канта. І жінка розповіла мені.

Що родом вона з Брянщини. Малолітньою разом із матір'ю 1947 року, рятуючись од голоду, вони прибули, прибилися у Західну Україну. Спочутливі хазяї біля Дубно узяли її за пастушку. Їй наперед видали матері пуд гречки. Мати повезла пожиточне на Брянщину рятувати братика і сестричку. А вона літувала у добрих хазяїв. Мати іще приїжджала за пожиточним, і хазяї не відмовляли. Отак врятувалась їхня ціла родина.

Се, звісно, що та реальність, яка входила у моє око і у моє мале серце, не входила у 1947 році в позір Джона Стейнбека, не по-

казували її американському гостеві. Хоча про те він міг і знати, і здогадуватись. Але здогад той не увійшов у «Російський записник». Проникливий позір і чутливе серце видатного письменника і в зорганізованому сталінським режимом шоу завважували зблиски симпатії, яку випромінював наш край, а в характері українців митець вловлював безнастанне пульсування сили життєутвердження і життєтворчості.

Та хіба не щось подібне відбивалося у моїй малій сутності під ту пору на хуторі серед поліських пуш. Поза усіма втратами, переслідуваннями та незгодами повсякчас безнастанно бриніла, пульсувала надія. Що ось минуть холодні тріскучі морози, сонце піде горою, повіє полуденний вітер («повіяв вітер степовий»), і сподівання на весну наблизяться. А коли вже зйдуть з доколу ноздрюваті злежані сніги, побіжать струмками і Річкою весняні води, у дворі розпросторяться п'янкі пахощі викинутого із хліва гною, а у полі запахне ріллею, і теплою стежкою я бігатиму босоніж до школи, вона ж не тільки на город співає, із піднебесся жайворонк безкінечну пісню виводить, а куди би ти не йшов, — о, це вже розкіш для твого серця несказанна.

Як бувало. Перед Великоднем пошлють мене Мати із відром на згірок проти Гарасимової хати білого піску набрати. А я стану. Да й із пагорба усі хутірські хати докоला роззираю. Вони ж ясно побілені крізь чорне гілля садів, що зеленого очікують, до мене осміхаються. Стою. Милуюся. Про пісок забув. Благість невимовна зійшла і поклалась на моє серце. Дивина несказанна.

А як зазеленіють, заколосяться, заквітують потому дооклажита, й пилок над ними струменітиме преливами тоненької намітки, що її барву твій позір заледве і вловлює. Та як навпроти клуні до Болітця різнокольорово зацвіте наш город, і пчоли тонко, а джелі поважно загудуть над ним — це уже буде радість літня.

А свято. Недільний ранок. Коли світ барвний увесь застигає у щедротах ясного Сонця. Душу зворушує, злагіднює не тільки благісне празникове переживання, а і саме очікування свята напередодні. Кожної суботи, а й перед кожним роковим святом Мати чи сестра підмазували, білили у хаті на припічку й докола печі. Долівку у хаті вимазували жовтою глиною. Вона випромінювала незрівнянні пахощі. Перед великим роковим святом то білили хату усередині й ізнадвору. Докола хати призьба була висипана жовтим пісочком ізверху. Із неї дивилися на світ висаджені квіти. Перед кожним святковим днем і я мав роботу. Віником замітати гла-

денько втоптаного двора. Мені здавалося, що і худоба наша, і гуси, й кури завважували мій труд. І переходили заметеного двора обережненько, щоби не насмітити, й сліду свого не позоставити.

Цікаво мені було спостерігати, як переживання свята кожною особиною єднало, гуртувало людей. А й слово, а й пісня також об'єднували нас. Люди співали тоді і за працею у будень, і у свято. Лунали пісні сумні, але дзвеніли і пісні веселі. Співали дорослі, співали старі, співали й малі, діти. То тільки я не співав, бо голосу свого соромився. Але я любив слухати, як співають інші люди.

У празникові дні то з одного, то з другого хутірського двора долинала гра гармонії. То збиралася забава. І я ішов на поклик забави. Притулявся десь ізбоку. Й наслуховував чарівні мельодії. А й спостерігав, як дівчата і навіть підлітки парами йшли в танок. Дивно так. Звучить мельодія, а й ноги її слухаються.

Часто увечері у нас за хатою над Річкою коло вільх збиралися дівчата і хлопці. Співали. Я також ставав десь неподалік і слухав. Співали пісні різні, а й стрілецькі, повстанські також. Изгадую: «Там вітер колише зелену діброву», «Очерет мені був за колиску...», «Я сьогодні від вас від'їжджаю. Боронити ріднесенький край. Може, вернусь, а може, загину. Ти, дівчино, про мене згадай», «Унеділю вранці, ще сонце не сходить, Шугай молоденький по долині ходить». Співали уголос, але ніби й украдьки. Якби більшовики той спів зачули, то усіх співунів до арешту повели б. Та пісня із людського голосу і страх розвіює. Ї, як і думки, не спинити.

Аж то котрогось такого літнього вечора за Річкою, за кущами а ніби щось заманячило. Пісня ураз обірвалася. Голоси одностайні умовкли. Може, привиділось. А ні. Людська подоба. І рухається наче. Невже більшовик. Висліджує. Хлопці за хату відійшли. Дівчата не розходяться. До кладки людська подоба простує. Із чемойданом. Наближається. Господи! Та це ж Петро Ковалишин. Його німці на роботи у Німеччину забрали іще підлітком. Звідомлення потому до Ковалихи надійшло. Що поради його у бій на передову кинули. І був поранений. Але живий зостався. У совєцькій армії іще службу ніс.

Усі до гурту ізнов зійшлися. Петра кільцем обступили.

— Ну ж, розкажуй, Петре, як там тобі в Німечції було, і на фронті як?

— А що казать? — Петро на чемойданові присів. — Ось уявіть собі. Ось долина. Ми у долині залягли. А із пагорба на нас прями-сінько танки із хрестами сунуть...

Давно нема на світі Ковалишиного Петра. Й дівчата, і парубки усі оті також зі світа цього відійшли. А мить ота свій відбиток у пам'яті залишила. Що й по сей день він не зітерся.

Гай-гай, рівно сімдесят років минуло ізвідтоді. Мало це чи багато. Як для котрих зіставлень. Але розмисел мій і о тім нагортається, біжить. Як усевладний час походив, потоптався по ландшафтові нашого краю, не тільки по людських лицях, а й невидимо по людських душах. Тільки поодинокі хати позосталися, біліють іще на наших колись цвітучих хуторах. Як сироти, ік землі поприпадали. І пишні садки докола не зеленіють, не звеселяють їх. Повикорчовувані. Але о тім можна було здогадуватись і у початку збільшовиченої ери. Більшовицький наступ на хутори пульсував закитивовано завжди.

Але і у селі колишня біла оселя вигулькне тільки там-там, як випадає пройти чи, проїхати сільською улицею. Тільки й ізгадується. Як із Матір'ю колись ми ішли на Старину до баби Лександри. І мій позір подивування не мале покладав на серце. Що і у селі усі хати так само біленькі, як і у нас на хуторі. І з призьби квіточки посміхаються. І плотики у біле помальовані. Й штахети де-де ясністю сіяють.

Нема тепера того. Натомісць червоно цегляні і ковані чорно желізні загорожі і ворота повстали. Й доми усе похмурі. Поверхи угору подались. Відособленість і агресію випромінюють. Одне на одного дивиться. Ще й наввипередки одне перед одним випендрюється. У кілька поверхів доми на наших сільських улицах усе заробітчани зводять, вимуровують. Вони у Московії, куди невтримно і у час війни їздять багачам хороми зводить, вимуровувать, подібних архітектурних взірців надивились. І собі мавпують. А найменшого нагадування про українську традиційну хату в таких оселях нема.

Коли я одному такому заробітчанові зауваження висловив, чи подобає у тил загарбника і убивці доброохотно їхати і помагать доми зводить, коли наші молоді люди на сході України щодня гинуть, то він аж обурився:

— А мені шо. Мені аби гроші. То дайте ви мені гроші. А вони дають. Ще й добре до мене ставляться. Бо я мовчу, коли вони на Україну щось там зле кажуть. Оньо один із наших висловився був: «А чо' ви проти нас воюєте!», так його скоро і розходували. Не знайшли, де і подівся. І кісточок не зібрали. Я мовчу...

Коли заробітчанин із Московії чи й гинших царств у село повертається, то він уже на усіх гречкосіїв спогорда, ніби з висоти дивиться. Й безпомічному самотньому інвалідові до нього за найменшою поміччю, кілька телешів дров перерубати, наприклад, ліпше не підступатися. Він і оплатою твоєю погордує. Йому уже чужа оплата у стократ миліша.

А що казати? У нових віяннях і у нових поколіннях а геть зневажена традиційна українська хата. У похмурі сучасні споруди навіть окремі елементи од неї не увійшли. Як іззовні, так і усередині, в інтер'єрі.

Заробітчани приклад подають. За ними й інші селяни тягнуться.

Бездітний далекий родак у літах уже зі своєю дружиною тільки удвох мешкають в одноповерхівці на чотири кімнати. Якось я запитав його матір:

— Чи ви своєму Митрові також двоповерхівку ставитимете, зводитимете?

— Аякже, — одразу відповіла вона. — Але зараз усе таке дороге.

І рідко ходять одне до одного. І слово «посиденьки» випало з ужитку. І не збираються хлопці й дівчата до гурту співати пісень, як колись бувало. Вони тепера в рестораціях увечері сидять. А потому бійки учиняють. То з одного, то з другого села новина донесеться. Що у час бійки біля ресторації чи клубу котрогось небораку усмерть забили.

І слово «забава», як ми його уявляли по світовій війні, також з ужитку випало. І про весілля українське традиційне також треба уявляти. Чи про барвистість із книжок вичитувати. Його уже й по хатах та по дворах ніби й не справляють. А тільки в рестораціях.

А що казати? Страчає наш край булу ясну властивість випромінювати симпатію для світу. Подумалось. Чи тепера зголодженому приходькові кусень хліба у нас подали б. Як оньо родаки ближчі, а й родаки дальші од немічного старця відмовилися, відказалися. Тільки через те, що він думку висловив про помісну українську православну церкву в Україні, про молитву своєю мовою. Так твердо вони стоять за церкву московську в Україні.

Іще розмисел побіг. Уявімо. А чи Джон Стейнбек, забачивши нашу теперішню реальність, з тією ж приязню сприйняв би наш край і наших людей, як це проникливо забачив він і крізь сталінське шоу.

Подумаймо про те.

ЛІТЕРАТУРА ЧИ КЛОУНАДА

А що казати? Офіційна література соціалістичного реалізму за совєцького режиму — це була література фальші і відповідно література низької художньої якості. Література у певних рамках, література зашорена. Зрідка щось справжнє прохопиться, засвітиться. Так на нього одразу і нападуть, затюкають. Як на вірш Володимира Сосюри «Любіть Україну».

Література життєвої і мистецької правди була під заборноюю. І творців її очікували люті катування, розстріли чи концетраційні табори. Це сотні і сотні вирізюваних талантів, уславлених імен.

Але і в ті похмурі лихі часи вибірково нашу літературну класику видавали. Щоправда, неповно і цензуровано. У томах виходили твори Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Степана Васильченка. Це були невибагливі, просто оформлені книги. Але випромінювали манливість, кликали до себе і захочували до читання.

Зі старіючої пам'яті не раз повстає, зринає картина. Сонячний літній день. Я пасу худобу, товар на Наталії. І читаю Михайла Коцюбинського. «Дорогою ціною», «Фата моргана», «Тіні забутих предків», «Intermezzo». Усе таке дивне, незвичне і чарівне. У павзах озираюсь доокруги. Зіставляю описи природи із картинами світу, що мене оточує. І не знаходжу відповідності. У книзі ніби усе яскравіше і чарівніше. Святкове, а доокола у нас буденне. «Ах, це десь там в інших розкішніших краях, але не у нашій низинній убогій закутку...» — снується у голові моє куце висновування. Це далеко потому розшифруватиму я, що у тім моменті у свідомість мою входили і перепліталися дві стихії, дві дивини, які і супроводжуватимуть мене крізь ціле життя. Це дивина довколишнього світу і дивина мистецької штуки.

Пригадую. Я тоді уже закінчував сьомий клас. А тієї весни минало сорок років від дня смерті Михайла Коцюбинського. І наша вчителька української мови і літератури Ніна Петрівна з цієї нагоди вирішила організувати ніби вечір вшанування пам'яті нашого класика. А мені доручила сказати слово про письменника. Зібралися усі учителі і школярі. Я переборов у собі несмілість і почав розповідати, як я на пасовиську читав Михайла Коцюбинського, і яку дію на мою душу випромінювали знамениті твори. Я за пам'яттю, а пам'ять моя тоді іще ясна, не поруйнована була, цілі уривки із творів письменника цитував. І слова Меланчині «Пішли

літа марно з світа, як лист за водою». І яскравість з «Intermezzo»: «Он зірвався один яскравий згук, упав межи жита і процвів червоним куколем». Й іще й іще. Не тримає усього тепер старіюча поруйнована пам'ять. Усі, учителі, і школярі слухали причаєно, із подивуванням. Бо це не входило у шкільну програму, але звучало поза її межами. Ніна Петрівна укінці сказала:

— Отак, дітки, учіться, щоби і ваші літа не пішли марно зі світа, як лист за водою...

Ах, дорога світлої пам'яті учителько, та же і мої літа скоро підуть марно зі світа, як лист за водою. Але тільки як кара за мою схильність до науки. Ізнов. Журяться, тужать сини України, що так марно минають літа.

Звісно, учителі для позакласного читання тоді рекомендували мені книги «Далеко від Москви» В. Ажаєва, «Кавалер золотої зірки» С. Бабаєвського й інші із цього ряду. Я і те читав, але ці писання не діяли на мою душу так, як твори Михайла Коцюбинського. І думка моя схилилась до того, що це мій куций розсудок не спроможний іще досягнути тієї високої премудрості рекомендованих книг.

У свої студентські літа у затишній читальні Львівської бібліотеки імені Василя Стефаника я із зачудуванням перечитував прозу Івана Буніна. А коли прибився до Київа, то в залі Академічної бібліотеки довгі пізноосінні вечори просиджував над дореволюційним виданням Кнута Гамсуна. Тут позір мій манливо поклався і на сторінки «Будденброків» і «Доктора Фаустуса» Томаса Манна. І упевненість утверджувалася, що природа художньої творчості — у замірах Творця. Що твори мистецтва покликані злагоднювати, вдосконалювати людську душу і світ. У похмурі часи гоніння крізь глушіння я інколи на самотнім хуторі ловив правдиве художнє слово «із того берега».

Уже у новітнім часі відкрилися, засяяли Улас Самчук, Валеріян Підмогильний, і багато, багато інших із розстріляних, закатованих і замовчуваних.

Розкутішою стала людська думка, вільніше дихання, і здавалося, що література посяде у суспільному житті он яке вагоме місце. Але що ж сталося насправді. Висока мистецька штука ураз знецінилась, втратила свого читача. І навіть вирізняювана класична художність не може достукатися до серця сучасної людини.

Схоже, що літературний процес змінив свої виміри. Але яким чином. Ті, що стояли на позиціях соцреалізму, і біля керма Спіль-

ки, в одночасся засвоїли нову риторику, аж ніби зінакшилися, в одночасся стали демократами, пішли в демократи і дипломати, але керма від літератури не випускали.

А тут нове покоління де й узялося, гряде. Сі молодики наввипередки ніби увігналися у літературний процес. Але, схоже, вони не так любили літературу у собі, як себе у літературі. І окрім себе, вони у літературі нікого не визнавали. Ані класиків, ані сучасників. Хоч, може, й читали вони їх. Он оден із таких то навіть став утискувати твори наших клясиків, ані сучасників. Хоч, може, й читали вони їх. Он оден із таких то навіть став утискувати твори наших клясиків у малу книжечку. Конспект ізробив. А ніби для зручності читачеві. Мовляв, так на заході уже давно роблять. Щоправда, потому сей літерат на холодноряську тематику переметнувся. Аяк. Вони й упівську тематику обходжують. Вони і про клясиків наших пишуть. Та річ не в тім, про що писати, а питання — як писати. Для них звичним стає топтатись по наших видатних. Яюсь на вітрині однієї книгарні забачив я книжку із портретом Михайла Коцюбинського на обкладинці. І назва книжки «Безумці». А що тут говорити.

Не сприймають часто сі новітні письмаки і нашої літератури із-за грат. Пригадую. Як один дебелий молодик пародіював популярні рядки поета-політкаторжанина.

У писання, публічну гутірку і лексику новітніх письмаків густо входили слова замашні лайливі. Яюсь років п'ятнадцять тому я був присутній на одній прес-конференції. Приїхали молодики зі Львова. У президії сиділи молоді хлопці й дівчата. Сміялися, реготали і на всю витяжку видавали із себе слова лайливі і вульгарні. Я не стримався і попросив слова.

— Молоде побратимство! Чи не здається вам, що за вашою спиною стоять Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Гете, Томас Манн і багато інших з цього ряду. І вони все чують...

Хлопці і дівчата засміялися іще голосніше, розгонистіше і продовжували свою гутірку усе тими ж словами.

Колись один розсудливий уже покійний чоловік, оглядаючи поточний літературний процес, сказав був: «А вони на цьому далеко не пойдуть. Хіба, хіба, то, може, література такою стане...».

Минає час. Не хотілося б, але, схоже, що на правду тиражування згадуваних книжок у тім прямуюванні рухається. Декотрі із колишніх письмаків уже зійшли з кололітературної орбіти, політологами й іншими функціонерами поставали. Інші ж отакі свої

писання й у світ широкий проштовхують. Ніби і нема у нас чогось виразнішого, яскравішого, достойнішого. Такі бідні ми.

Хтось розказував мені. Як один діаспорний благодійник, наївну надію у наше молоде покоління покладаючи, відібрав групу з тих, що починали вірші писати, і за власний кошт влаштував для них місячну прогулянку по Канаді. Малоімовірно, що хтось із них засвітився в царині художньої справжності. Але одна дівка із тих ніби он які афери у літератури й поза літературою вичворяє.

Про іншу дівку, що стала очільницею місцевого письменницького осередку, до могого слуху бувальщини дійшли. У свої студентські літа, розповідав хтось, вона «під монашку косила». А з тим співала у церковному хорі і ніби була регентом хору у церкві Московського патріархату.

Якось дівка принесла і вірші одному редакторові. Вірші були слабенькі, напівграмотні. А спочутливий редактор відредагував. І вийшла, засвітилася маленька книжечка. Дівка стала із нею по всіх усюдах носитись. І пробила собі шлях до «зірок». Висунула себе в очільниці. Тільки спочутливий редактор її книжки висловився: «Не той вибір». Так дівка публічно на нього сказала: «Собака гавкає, а караван іде». Й обізвала «старим мерзотником».

У ширших масштабах дівка сягнула і нових «висот». Кажуть, постійні презентації із неодмінною випивкою укінці. Вона підступилась до вищих чинів. До всіх, від кого можна мати сприяння, і щоби її ім'я світилося. Кажуть, чиновниця дуже високого рівня сказала про неї: «Це наша восходящая звезда». Й ніби сама про себе вона промовила, що уже пододала всеукраїнський рівень, і виходить на рівень світовий.

Однотумці надіслали мені рекламний листочок, де на кількох сторінках розповідається про висхідну «зірку». Тут уміщено вісім кольорових світлин, на яких дівка фігурує в різних позах. Про рівень публікації і рівень культури дівки свідчать ось ці рядки:

«Взагалі ж поетка вважає, що в сучасному суспільстві мають право на існування не тільки речі класичні, але й неостиль має посісти свою достойну нішу.

Крім того, незвичайний формат книги, де нумерація сторінок починається з кінця, а зміст розміщено на початку...». І це сама авторка пояснює суто практичними мотивами. «Мовляв, за її спостереженнями, з десятка людей, в яких авторка цікавилася, майже всі сказали, що починають читати книги ззаду наперед. Тож для сучасного читача поезії це доволі актуальний підхід».

Звісно, за В. Маяковським, поезія — це завжди «езда в незнає-мое». Але щось виростає на основі чогось. І з нічого не з'являється щось. Якщо нема поезії, то при чім тут «неостиль».

Читаємо далі: «...ця книжка певною мірою відкриває нову епоху в сучасному літературному житті... Вона є своєрідною рекламою, банером... І її не соромно представити будь-де у світі».

Про рівень культури авторки свідчить і її зізнання, що вона розривається між двома світами — десь на межі літератури і суспільства, сподіваючись, що колись вони таки порозуміються. Важко второпати і допетрати, про що ідеться і що має на увазі діва.

Або ж іще. Як презентувала ця діва свій «неостиль» у столиці. Місцева адміністрація для поїздки кошти виділила. А діва і розмірковує, чим би то здивувати столичну публіку. І приїхала на презентацію в колоритному образі «поліщучки» — у чорно-червоному вишиваному «мішку», пов'язавши голову хустиною.

«Ну, думаю, якимись літературними фішечками я ту публіку аж ніяк не здивую, тут он і І. Д. сидить, а це авангардист ще той... Якусь еротичну лірику читати...».

Справді. То при чому тут література і «неостиль». Це ж елементарна клоунада. І її спостерігали, мабуть, вітаючи, і керманічі від літератури, академіки. Котрі і героїзовані уже, а котрі іще тільки очікують героїзації. Принаймні поряд із дівою вони станули на світлинах у пресі.

Реклама є реклама. Піар є піар. Але подумаймо, яку шкоду, коли ідеться про виховання молоді, наносить отаке шумовиння. Ті, що далекі від осягання художньої справжності, і захоплюються отаким «неостилем». А десь то, у глибині української душі, і пульсує мистецька справжність. Але вона не може пробитись крізь отаке шумовиння. Й керманічі не підтримують її. А навіщо. Адже вирізнявана правдива художня справжність може зрушити їхній «п'єдестал на олімпі». А перед шумовинням їм комфортно. Шумовиння, як піна, завжди переходить і зникає. Справжність зостається, і витісняє фальш.

Розмисел і о тім біжить. Чи не впливає з усіх боків підтримувана схема із замірів повсюдної поруйнації, в першу чергу коли ідеться про нашу душу і нашу культуру.

грудень 2016 р. — лютий 2018 р.

ПРОТИСТОЯННЯ ЧИ ОКУПАЦІЯ?

Се від початку 90-х років минулого століття московська церква в Україні не так сприяла наведенню, наверненню людської душі до спасіння, до Христових істин, як своїм виключно антиукраїнським спрямуванням, розбрат поміж нашими людьми сіяла, віддаляючи їх од високих Господніх істин, на манівці зводячи.

Ізгадую. Як тоді серед наших поселян гасло розгулювало «Господь не приймає молитви українською мовою». А й тепера розгулює. Недавно одна ревна прихожанка московської церкви сказала, прорекла: «Хто говорить українською мовою — сатані служить». А що казати? Ніби й не існувало настанов Апостола Павла. Що молитися треба своєю мовою:

«14. Бо коли я молюся чужою мовою, то молитесь дух мій, а мій розум без плоду!

15. Ну, то що ж? Буду молитися духом, і буду молитися й розумом, співатиму духом, і співатиму й розумом». (Перше послання Св. Ап. Павла до коринтян. Глава 14, вірші 14, 15)».

Як правило, в останні десятиліття за сприяння влади скрізь розбудували московські церкви. По селах, по містах, у лікарнях, у парках, біля музеїв навіть. А скрізь. І людей до них укоськували. «Чого ходить до української церкви далеко, як оньо московська близько», «А яка різниця? Бог один», І люди наші покірно спрямовувались до московських церков. З амвона, може, це там й не виголошували, але настанови антиукраїнські у мізки прихожан яким то трибом вставляли. Що московити, білоруси, українці — це народ один, різниці нема. Це народ дружній, і спаяність його непохитна на віки.

Антиукраїнське протистояння московської церкви у нас відверто посилилось, запульсувало у початках російсько-української війни. А найменший натяк на вбивчі і загарбницькі дії агресора викликає шалений спротив. Ізнов ізгадалася ота близька сільська родичка, ревна прихильниця і захисниця тільки московської православної церкви в Україні. Як навесні 2014 року сказав я був їй: «Війна почалася. Агресор напав на нас. Людей убивають». Вона тицьнула пальцем мені у груди і вигукнула: «Ви — агресор! Ви — фашист!». Хвилини п'ять стояла наді мною і все вигукувала: «Фашист! Фашист!». Так, за її розумінням, я кривно образив убивцю, назвавши його «агресором».

Звідтоді, ось уже майже чотири роки ні вона, ні її двоє дорослих синів не спілкуються зо мною. Як із відступником, еретиком.

Благословенні Старокиївські пагорби. І найсвітліший із них отут. Де фундамент Десятинної церкви князя Володимира. Початки Київа і початки християнства в Україні. Серце Київа і серце України. Ось навпроти і схил, на який зійшов Апостол Андрій Первозванний і благословив ці пагорби. І напис на камені нагадує, що ізвідси є і пішли земля руська, українська. Енергетичне місце. Як засвідчують спостережливці. Заповідна зона.

І от у місці благословеннім отім понад десять років тому, а точніше 2006 року, гупої темної ночі служителі московської церкви поблизу Національного музею історії України установили шатро, нагадуючи, що тут буде їхній монастир. Кажуть, колишній заступник директора Музею дозволив їм.

Шатро розросталося, видовжувалося. Спершу на дерев'янім фундаменті, а затім і на кам'янім умоцнювалося. У час керунку Януковича під наглядом міліції сюди завезли і установили на схилі пагорба вагончики. На службу до московської каплички почали з'їжджатися на дорогих іномарках олігархи. Самий Арбузов, кажуть, приїжджав зі свитою сюди. Може, і Янукович також. Та річ, звісно, не в молитві. Якою би не була їхня молитва, а про дії їхні увесь світ знає. Річ не в молитві. А річ у тім, щоби цей благословенний пагорб од Москви не одійшов. А хіба не так і усі московські імперські заміри у світі втілюються. Спершу висадити десант. Дай захопити трошки. А вже потому іде наступ. І звільнитися од них — це проблема важка. Претензія ніби узаконюється. Хоча ізбоку агресивно наступальний чин видимий. Од віри й істинної церкви Христової чи є щось тут. Це тільки ритуал, а ціль переслідується підступна упливу на людську душу, щоби схилити її до «русского мира». Заміри їхні нам не відомі.

У час Майдану я бачив, як на пагорбі біля цієї шатристої каплички збиралися тітушки (кілька десятків дужих молодиків). Мабуть, благословення на розбій одержували.

Крізь гучномовці служба голосно виводиться в доокіл. У час російсько-української війни я випадком чув, як крізь нерозбірливе усе вирізнявалось «российские», «российские». Здогад побіг. Чи ж не молитва це за війська російські.

Замір їхній снувався на місці Десятинної церкви свою московську умістити, умоцнювати. Тут вони і з хоругвами уже ходили. Але коли минулого літа генеральний ремонт пагорба учинили, фундамент первісної Десятинної церкви повстав, то і сподівання угорі носилося, що шатристу каплицю ізвідси приберуть.

Аж ні. Її тільки доокола упорядкували. І зараз музейні служби прибирають доокола. Пастирі московської каплички тут походжають упевнено, як хазяї цього благословенного пагорба. Тут що не день збільшується, помножується охоронців і наглядачів.

Якось під час митрополичої відправи я був поспитав одного прихожанина:

— Адже тут начатки Київа і християнства в Україні, а чому московська церква і тут засновується?

Він відповів виключно:

— Испокон веков это была, есть и будет земля русская (вважай — московська. — *А. К.*). А вашей Украине всего двадцать четыре года. Понял. Прочитай, што на камне написано.

А що тут говорить? Слів нема. А й без слів усе ясно.

Й між Національним музеєм історії України і московським монастирем тут протистояння запульсувало. Я сам якось бачив щільно умоцьований на стовпі біля музею напис «Дворец царя Лиходея». Це узимку якось. Здогад мимовільно побіг, що це робота супротивної сторони. Я своїми руками зірвав того написа. Поки що буде.

І про інше здогад біжить. Чия то може бути робота. Щодо фундаменту Десятинної церкви. Там-там хтось цеглини виважує. А де вітвар був, дві таблички гарно умоцьовані. Дак край одної уже одбитий, і з усіх боків понадкушувано. Звісно, що ломиком. А на місці вітваря стійбище для бродячих собак заснувалося. М'ясо для них підкидають, підгодовують, приваблюють. Святотатство.

Сі бродячі собаки і на людей кидаються. На мене кілька разів кидалися. Ціла згряя (особин великих сім) доокола мене з гавкотом і вищиреними зубами гарцюють. А я з палицею стою. А одного разу, бачив я віддалеки, і на маленьку дитину кинулися, що на зелений пагорб коло каплички саменька була спрямувалася. Мати біжить до неї. Дитина перелякана репетує.

Кому я тільки про це не нагадував, одну відповідь чую: «То ж тварини. Вони у нас під захистом». А дитина — ні?!.

Не пійманий — не злодій. Але здогад також біжить. Що призначувати на лігвисько у святе місце собак може також супротивна сторона.

А котрогось дня і свідком такої картини був. Я стояв біля знаменитої старої липи. А сходами із вулиці на пагорб зійшла жінка із чималою торбою. Станула навпроти вітваря. Озирнулася доокруги. Чи ніхто не дивиться. Миттево вийняла із торби чималий шматок м'яса. Да й попрямувала до каплички. «А що ви робите?!», —

погукую я у сторону жінки. Але вона не звертає на те уваги. Коли я підійшов до вітара і палицею почав викидати той шматок м'яса убік, жінка вже входила у капличку. Озирнулася. І з репетом «А що ви робите?!», іде прямисінько на мене через фундамент. Агресія її пульсувалася зактивовано. Але вона підняла шматок добірного свинячого м'яса і укинула до своєї торбини.

А ось такі акційні спрямування увесь час уже видимі виразніше.

Із каплички назовні виведені потужні гучномовці. І транслювання із них розпросторюється на увесь осяжний доокіл. Не кажучи вже про кімнати за вікном Музею, що поряд. А дзвони установлені такі могутні, що не мелодійне благісне, а довільні довгі потужні удари розносяться далеко-далеко. За кілометр у себе в кімнаті мені чути добре за моєї уже глухуватості. Сей дзвін не благісне у душі пробуджує, а про чиєсь утвердження в означенім місці нагадати має. Звісно, чиє. Пастирі ці по-московському тільки розмовляють. Ізвідки вони? Один то випадком і зізнався. Що родом він із Курської губернії.

Щоби знаки подати і свого, у Національному Музеї історії України також гучномовця встановили. Й інколи, починаючи з 10-ї години, на кілька хвилин умикається, звучить українська пісня. Як нагадування, що і ми іще є. Але як часто цю пісню заглушують потужні московські дзвони і гучномовці. Чи ж не протистояння. Чия можуть озьме гору?!.

Одного сонячного святкового дня я прогулювався біля Музею. Лине українська мелодійна пісня. Із каплички вийшов пастир. Зачувши пісню, він повернувся у капличку. І гучномовець ураз заглушив у дооколі цю пісню. Я підійшов ближче до каплички. Вслухуюся. І чую: «Многая. многая лета патриарху московскому і всея Руси...».

Поруч московської каплички там капище унизу умоцювалося, як свідчення нашої давнини. Тут язичники інколи збираються на молитву. О недільнім полудні тут і таку дражливу картину можна спостерігати. Тільки-но язичники починають свою молитву, як московські пастирі на всю витяжку у дзвони б'ють. Щоби заглушити, перекрити. І таке триває з півгодини чи й довше. І оті від молитви своєї не відступаються, і ті дзвонів із рук не випускають. Ще й посміхаються. Хто кого перекриє. Задьористе протистояння. Тут уже не про віру ідеться. Аяк. Справді, хто кого. Так і до поножовщини наблизитись можна. Як сказав був отой наш сільський молодик, коли мова про помісну українську церкву зайшла:

«Як є московська, то нехай так і буде, бо українська стане, то така поножовщина почнеться, що усім тут місця мало буде».

Біля входу у Музей установили виставку про УПА. Експонати умацьовані на залізних стояках. Але від супротивної сторони не прості ножі пішли, а сильніша, досконаліша техніка. Кілька залізних таблиць було вирізано. Постраждала і таблиця про дії отамана «Поліської Січі» Тараса Бульби-Боровця. Проштрикнули і світліну вояків дивізії «Галичина».

До теми розсуджання і заміточку у газеті вичитую:

«УПЦ МП далі виконує кремлівські завдання».

У Тячівському районі Закарпатської області поширюють листи від московської церкви про «розкольників», ознакою яких є... богослужіння українською мовою.

Про це на своїй сторінці у Facebook написав архієпископ Чернігівський і Ніжинський, секретар Священного Синоду Української православної церкви Київського Патріархату Євстратій (Зоря) й опублікував фото на підтвердження. У листівці попереджають про розкольницьке націоналістичне угруповання УПЦ КП. Також там недолуго українською мовою написано: «Характерним признаком розкольників є вживання ними у богослужінні української мови».

Зазначимо, що це вже не перший випадок відвертої українофобської діяльності московських батюшок протягом останніх тижнів. 15 липня у місті Жовква на Львівщині прощалися із загиблим воїном АТО. УПЦ МП Степан Хомич демонстративно зачинив ворота храму перед процесією, не пустив людей і навіть не вдарив у поминальний дзвін. Згодом з'ясувалося, що скандальний служитель московської церкви — це батько Любомири Мандзій, яка очолює департамент освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації. Як то кажуть, без слів» (газета «ВО Свобода», № 420 (31 у цьому році, 27 липня — 2 серпня 2017 р.).

Ще у цій газеті я і таке вичитав. Вінницька обласна Рада виділила 10 гектарів землі під чоловічий монастир Української православної церкви московського патріархату в Шаргородському районі. За голосували депутати «Самопоміч», «Радикальної партії», «Опозиційного боку», а депутати від БПП задля цього навіть вдалися до кнопочадавства.

Але пощо газетні публікації, як оньо і мої спостереження хіба не про те саме виразно свідчать.

На Володимирській гірці ця зустріч відбулася, сталася. Прогулююсь якомсь у сонячнім тихім надвечір'ї. Аж бачу. Біля схилу до

пам'ятника Володимирові товпа зібралася. Кілька десятків чоловік. А серед них і в підрясниках двоє чи троє.

Підходжу, вітаюся. Запитую у крайнього. Які то церкви зібралися. А він, посміхаючись, відповідає: «Канонической вселенной». Що тут скажеш? Я і відійшов. Затим у думку мені штрикнуло: «Підійду-но я іще до пастиря у підряснику. Підходжу. Про те саме запитую. Сей відповідає конкретніше:

— Ми із Печерської лаври...

Треба мені сказати, прохопилось якомсь:

— Тобто московської церкви...

Духовний співрозмовець мало не на цапки супротив мене станув:

— Ми є українська православна церква...

— Але ж підпорядковані до Москви, до Московського патріархату,.. — не встиг я слово своє завершити, як співрозмовець одразу ж наступально і перебив мене:

— Ми ніколи до Московського патріархату не належали...

— Щось не те, отче, кажете, — ізнову я.

Співрозмовець запитаннячко мені навстріч:

— Чи може церква будуватись на крові?

— Да де ж Христова церква може будуватись на крові, — кажу я.

— А ваш раскольник Філарет убиває людей і захоплює храми. І це ви, Україна, почали війну і убиваєте людей на Сході. А Москва тут ні при чому.

Тут уже не до розмови, звісно.

Я і віддаляюся. Уже у віддаленні од того схилу через думання моє переходить. Щось подібне я був чув недавно від колишнього нашого хуторянина, а тепера ревного прихильника московської церкви:

— Тягнибок як почує російське слово, то одразу і убиває...

— Друже, ти щось не те говориш. У Києві на вулиці переважно розгулює російська мова. І я не бачив і не чув, щоби хтось когось за це убивав, — кажу, отороняюся. — Може, ти щось переплутав. Це, кажуть, полковник Муравйов, коли увійшов понад сто років тому у Київ, а як почує на вулиці українське слово, то одразу і відстрілював. Вояки його відстрілювали. І таких трупів на вулицях Києва ніби були виявили аж п'ять тисяч.

— А що ти мені мелеш. Це Тягнибок убиває людину за почуте від неї російське слово, — наполягає на своєму колишній наш хуторянин, а тепера ревний прихильник московської церкви в Україні.

А що казати? Де Київ. а де наш хутір серед поліських пуш, а режисер, схоже, той самий.

Я то на вісімдесятому році життя чоловік уже навчений, і мене, мої густі, затверділі мізки голими руками не озьмеш. Але ж є простодорогі і легковірні, що на таку режисуру і попадаються. Науку нову засвоюють твердо, і, схоже, корекції уже не піддаються.

На Десятинному пагорбі біля старої липи у похмурому надвечір'ї, якось навстріч мені жінка уже в літах ішла, простувала. Наші погляди перетнулися. О чім то запитала вона мене. Да й річ заснувалася, потекла. О сім, о тім. Галичанка із Прикарпаття. І про церкву слово зав'язалося.

— Ви, мабуть, прихожанка греко-католицької церкви, — запитав я.

А жінка аж заносилася:

— Що ви. У світі є тільки одна правильна церква московська каноніческа. І молитись треба тільки церковнослов'янською.

— Стривайте, — кажу. — Але, здається, Апостол Павло у своїх посланнях зазначав, що молитись треба своєю мовою...

У цім моменті на лице жінки ніби тінь думки зійшла. Але якийсь внутрішній порух цю тінь думки тут же і зіштовхує:

— Да ви що! Тільки каноніческа...

— Пані, але ж кожного дня на Сході убивають наших людей. І це Москва почала цю війну.

Тут жінка аж заходилася, аж стрепенулася:

— О, не кажіть такого! Це Порошенко почав війну. Росіяни, білоруси, українці — це один народ. Це вічні брати...

Затим жінка перехрещує мене. Посміхається:

— Ви добра людина. Я з лица бачу. Увіруйте тільки в каноніческу...

— Нехай Господь врозумляє вас, — кажу.

— І вас... — навстріч жінка.

На тім і розминаємось.

А то якось іще у дворіку Золотоверхого Свято-Михайлівського монастиря стріча сталася, відбулася.

Іду я алейкою, а на лавочці молодик сидить і грубу книжку розглядує.

— Біблія, — кажу.

— Біблія, — відповідає він.

— А якою мовою? — запитую.

— Російською, — відповідає молодик.

— Рік видання? — моє запитання.

Розглядує:

— Тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятий.

— Де видано?

— У Москві.

Уже ніби річ зав'язалася. Молодик пропонує мені присісти поряд з ним. Присідаю. Кажу, що і в мене є Біблія російською мовою, але 1976 року видання. Але є і українською мовою.

— У перекладі Огієнка? — запитує співрозмовець.

— От не могу сказати, — відповідаю. — «Новий завіт» у перекладі Огієнка я читав у 1969 році. А ця Біблія українською мовою 1988 року видання. Але іще Московського патріархату.

Молодик зізнається, що є прихожанином московської церкви. Мова повертається про потребу помісної православної української церкви. Я переповідаю співрозмовцеві про мої попередні розмови на цю тему. Молодик ніби значення тому не надає. Але каже:

— Я охрещений у московській церкві, то мушу неї триматися. Але тоді й української іще не було.

Посміхається:

— Я думаю, що із цього місця, де сидимо, мене не проженуть.

— Добре, — каже далі молодик. — Допускаємо, що Росія є агресор, але і кожна держава є агресор.

Забринів натяк, що і Україна — агресор.

Й переводить співрозмовець мову на щось інше, несутнє до теми. Схоже, може, чоловік у глибині душі і відчуває істину, але сказати щось супроти Росії не може, як прихожанин, за настановами їхньої церкви.

— За ворога, за вбивцю треба молитись, щоби Господь врозумив його, і меч випав із його руки. Але співником убивці бути не можна, — кажу. І насамкінець.

— Нехай простить мені Господь, якщо я сказав щось не те чи не так...

Уже у ході розмисел снується. Протистояння чи окупація. Схоже, що останнє.

(Закінчення в наступному числі)

м. Київ

Збірку віршів Миколи Славинського «Магічний кристал», яка 2017 року побачила світ у харківському видавництві «Майдан», відзначено Всеукраїнською літературною премією ім. Павла Тичини. Подаємо поезії автора з його майбутньої книжки «Магічний кристал-2».

Микола СЛАВИНСЬКИЙ

ПОСОЛ НЕБЕС

* * *

У слові шукаю свободу,
та слово про неї мовчить.
Гукаю до степу: «Ти вільний!» —
не чує, бо ницьма лежить.
Птахів накликаю до себе,
та кожен додому летить.
А небо? Сміється: «Так треба».
І лиш золотіє блакить.

* * *

Ще з тобою на «ви», ще волосся
темний вітер цілує більше, ніж я.
Ще не знаю: збулося чи не збулося
ворожіння циганське, що будеш моя.

«Я твоя», — не сказала й ніколи не
скажеш.
Вип'ю каву до дна, не забуду й вина.
Ми самотні удвох на вселенському
пляжі.
Змій із раю повзе. Ти для нього —
одна.

* * *

Уранці світлу тишу наполохав
чи думкою, чи поглядом легким,
ще й розтривожив кроком до порога —
мені таким потрібним першим кроком:
із нього виростають довгі мандри
й живуть у лагідній, ясній душі,
яка — єдина — тиші не лякає.

* * *

Горобчик зерно золоте
шукає для нашого саду.
Укине у землю — хвостом замете,
двокриллям прикриє від граду.
І знов до людей полетить
крізь кривду і зло — на пораду.

* * *

Я — з того часу,
який тече, тече...
Я — з того часу,
який від мене
ніколи не втече.

* * *

Наше милосердя — Всесвіту осердя.
Добрі душі — наче промені зірок.
Безмір небоплинну до моєї тверді
прихиляє миті коло чи зеро.

* * *

Хто молиться, той не боїться долі.
Іде на прощу для важких спокут,

несе крайчик хліба й дрібку солі
для себе і світів — без меж і пут.

* * *

Вузечка роздоріжжя — для вітрів.
Десь народилися, летіли, стали,
гривасті, наче коні з рідних днів,
отих, дитячих, що мене впізнали.

* * *

Навшиньках час іде
за юною красунею.
Почує кроки, озирнеться —
назавше побереться з ним.

* * *

Летить у небеса — до сонця чи зірок —
блакитний дим, який Вітчизну пам'ятає
і той ясний вогонь, що у душі горить.

* * *

Яку мелодію дзвінка струна
для мене знову береже?
Це знає лиш скрипачка юна.

* * *

Ніхто не йшов дорогою до раю:
над нею — впоперек — від долину до долину
сріблиться вічна павутинка.

* * *

Янголи не їдять?
То кого ж тоді з ложечок
годують українські діти?

* * *

Щасливий плач старої ночі:
таки ж від сонця народився ранок.

* * *

Надія живе і живе, хоч маленька,
як хитре зозулине око.

* * *

Ніхто хреста нести не допоможе.
Та і навіщо допомога ця ?

* * *

Заплаче самотня ікона —
хто витре сльозинку Господню?

* * *

Порожня торба казкаря —
ні золота, ні хліба.

* * *

Яке це щастя — говорити із травою!
Яка це радість — чути голоси дерев!

* * *

Лелек у вирій проводжає хлопчик,
якого принесли вони весною.

* * *

Мовчання самоти чи самота мовчання —
що ближче і дорожче для душі?

* * *

Усміхнені барви дитячих малюнків
рятують буття від печалі думок.

* * *

Книга жадань і спокус нескінченна.
Захалавні думки і ножі незнищенні.

* * *

Пір'іною писав Шевченко.

* * *

Веснію серцем до людей шляхетних.

* * *

Легіт плямкає шовковими губами.

* * *

Небесні сльози не солоні.

* * *

У мушлі страху тісно й темно.

* * *

Бояться звірі усмішок людських.

* * *

На сонці висохла сльоза дитяча —
світлішим став Господній світ.

* * *

Лелію лелітку любові,
дарую краплинку добра.

* * *

Посол небес — українське слово —
мене тримає на землі.

* * *

Голубка ластівці сказала:
«А ти лети у золоті світи».

* * *

Хто чує крик метелика,
той брат мені.

* * *

Не хочу жити в сьогодні,
Але не вмю — в майбутті.

* * *

Старими вірші не бувають.
Є давні, призабуті чи нові.

* * *

Мої надійні друзі
у дні сумні й самотні:
веселий горобець і сонях.

* * *

Не втечеш нікуди
від того дзеркала,
що дивиться на тебе.

* * *

Бджола бринить, біліє павутинка,
веслує літо вздовж ріки,
а течія несе дві соломинки
повз тінь від Божої руки.

* * *

Кавове зернятко пахне тобою,
згадає ліжку, простирадло тонке.
Юною золою після двобою
відлітає ніч, що пила з нами sake.

* * *

Сумне лице в малого щастя
іще сумніше — у великого,

а ось найбільше щастя —
веселий сміх дитячий —
то сонця золота печаль.

* * *

Побачив несподівано тебе.
Устиг зрадіти. Озирнувся —
Бузок до тебе квітував.
Ти вмить розтанула в імлі.
Лиш тінь світилася тонка.
Від тебе чи від зірки.

* * *

Пунктирний час: учора — ні, сьогодні — так.
Принади й зваби — тут, а мрія десь далеко.
Все осоружне зникне в повені світань,
а чистий вечір принесуть чужі лелеки.
Свої в заплаві знов шукають жабенят,
штанці червоні акуратно закасавши.
І по-селянськи твердо йдуть уздовж загат —
збирають мирно все, що інші не забрали.

* * *

Здійняв до неба руки вихор —
і полетіли біло-чорні птиці,
а з їхніх крил майнули у світи
пір'їнки речень, слів і ком.
Упала крапка. Вихор згас.
Не знав той вітер молодий,
що легко змів з лица землі
й поніс до зір архів поета.

м. Київ

Сергій ШЕЛКОВИЙ

ПАМ'ЯТЬ

І ось, коли ізнов настане червень,
гойднись на південь, мов Дніпро та Волга,
немов стрімка ватага козаків
з таврованими крицею чолами,
з пурпурними чубами бунчуків...
Що кров моя? — Увібрана по краплі
з криниць солодких та гірких лиманів,
із батьківських освячених річок...
І ось тому, коли приходить червень,
гуде у спраглих жилах струмом пам'ять —
і доля на коня мене жбурляє,
підпруги ремінь міцно затягнув.

І в руки мені шаблю Сагайдачний
вкладає, мовчазний та непохитний,
і поглядом, мов списом, в груди б'є.
І ось, уздовж дуги меридіану,
у величезнім сні, все швидше й швидше,
лечу на магнетичний поклик крові —
Чумацьким Шляхом,
зіллям шовковистим,
із тугою на південь поспішаю,
п'янкою, мов на солі та меду.
Все пам'ятаю, все.
І справді йду.

* * *

Живий вогонь настурцій в палісаді
і соняшників сяйво у городі.
І дівчина, мов сонце, в білій хаті —
при чистій вроді, при Господній згоді.

Чом би й тобі отак, моя Україно,
не квітнути — від альфи до омеги?
Молю я Духа і Вітця, і Сина,
і прашурів дубові обереги

за тебе, наречена і кохана,
за тебе, сивокоса люба мати...
Надходить осінь, квіт останній в'яне,
жовтіє листя і чекає страти...

2017

* * *

Олександрі Ковальовій

Зернятко Шуро, любая Лугандо!
Спасибі, що читаєш ти того,
кого не полишає смак бельканто —
не без додатку присмаку арго...
Все сяють наші мрії над Айдаром
зеленим світлом, синім й золотим.
І ненаситним бісовим примарам
не мерехтіти у світанку тім,

де чути спів твій вранці серед віття,
де — юнаком чи фавном молодим —
вдивляюсь я в літа, не в лихоліття,
у райдужний пливу, не в чорний, дим.
Спасибі, Олександро, за відвагу,
за нездоланність віри у очах,
за доброти і розуму наснагу.

Ще б незабутню юну нашу сагу
знести мені на писарських плечах!

СПОГАД

Я пам'ятаю, пам'ятаю
ті, вранці березня, сніги,
хмільні від сонця. Водограї
з дахів, дзеркальні ті дахи.
Я бачу й досі: швидконогий,
по злій околиці брудній
біжить хлопчак і сніг з дороги
змітає поглядом з-під вії.

Шляхи розм'якли, небо сяє,
шаліють зграї горобців,
а сірий люд, в сльозах, ховає
лютішого з усіх отців.
Ще й досі вовчу ту тварюку
плекають вівці у душі...
Чому б і не хрипіти круку
на мокрій даховій іржі?

Та я не карк той відчуваю,
а водоспадів спів-блакить,
мажорні горобцеві зграї —
відродження і щастя мить!
Далекий рік п'ятдесят третій —
дарма, що стільки не живуть...
Я — з Томом Сойєром в кашкеті —
не зраджу золотій прикметі:
псалом снігів — надії суть.

2015

* * *

Ось чого хочу я в найтяжчі дні,
в часи навали, зради і наруги:
жадаю, щоб наснилась Ти мені,
Твої, у давніх зморшках, рідні руки.

І щоб Твоїх очей свята блакить —
серед надій, натхнень, смертей та згуби —
торкнулась мого серця ледь на мить,
аби одвічність правди відродить:
«Живи! Бо я з тобов, дитино люба...»

2014

* * *

Степанові Сапеляку

Степане, ясноокий пане,
чому ж так незбагненно рано
твоя сопілка, Сапеляк,
повітрям захлинулась, змовкла?
Немовби відчаєм Дамокла
дихнув із січня березняк.

Носив гуцульські файні вуса,
Тараса привітав і Стуса,
неначе названих братів.
Заради України-нені
перетерпів роки скажені,
нічні. І бачити хотів

нарешті ранок... Та не дуже
світанок поспішає, друже,
до териконів, до ланів,
до бань дніпровської Софії.
Вже вкотре шахраї лихії
гнуть нас, женуть до лихварів.

І з сумом дивлячись на неню,
рукописи затисну в жменю,
щоб стерти бруд з очей, з лица.
Молюсь за тебе, сива Мати.
Дай собі сили не приспати
архангела, сопілки брата,
митця — від Господа бійця!

* * *

Шануймося, брате мій сивий,
бо ми того варті, їй Богу,
долаючи в спеку і в зливу
життя кам'янисту дорогу!

Щотижня, щодня, щохвилини
тримаймо прозорими очі.
А час незбагнений хай плине
крізь дні, крізь натхненні ті ночі,

де світлі, мов янголи, діти
зачаті...
І смуток прощання,
мій брате, вже не розділити
із передчуттям сподівання.

2017

* * *

Ти гойдай мою люлю, загибель, моя наречена!
Бо, хоч інших жінок я — чи перший, чи другий — забув,
крізь уривчастий сон плине спогад і тихо, і чемно,
що насправді я був.

Ти гойдай сивий кокон, де гусінь в бавовну завита,
де в п'їтьмі-напівсмерті вже сяє метелик живий...
І за те воскресіння дві краплі солоного мита
ти візьми в мене з вій.

Тож гойдай рівно-широ соснову труну чи колиску
з білотілої липи. Хто був, той насправді вже є!
Затремтів махаон. І тягар атмосферного тиску
ані смужки крила, ані згадки про літеру-рисуку
на лету не псує.

* * *

Тоді ти вийшов на Майдан.
І ось сьогодні, рік потому,
і полум'ям, і димом лан
повзе до вікон твого дому.
Здається, ось вже спалахне,
і мариться — нема спасіння.
Але ж назустріч вітром тхне
відвага й гіркота коріння.

І тут, де прадіди лягли,
щоб залишитися собою,
дай Бог, аби і ми змогли
жертвовного дістатись бою.
Примари хижої орди
ще топчуть Крим і схили Сходу,
але вже ти — не просто ти.
Ні — крізь усі земні суди,
крізь всі затьмарені світи —
ти рух,
невпинний рух свободи.

2014

* * *

Замріяний, на мить завмерлий,
ти прислухаєшся, чи справді
ховає Марс живії перли
занурених прадавніх стадій,
чи ще під помаранчем шкіри

забутих марсіанських хронік
 пульсує-грає спогад ширий —
 стрибучий золотавий коник,

той, що ми з ним перестрибнули
 в земне ковилля кіммерійське,
 все ще тримаючи минуле
 до серця безпорадно близько.
 То ж навіть вірші молодії
 летять до нас насправді звідти,
 де віяли нам сном надії
 ласкаві вії Аеліти...

* * *

Пам'яті Василя Борового

Вже сорок днів, як на землі немає
 кайданника й поета Василя,
 вже янгол у руці кермо тримає
 летючого, мов хмара, корабля,
 що мав би з Василевою душею
 Господньої дістатись висоти,
 але ще плине над Дінцем і Мжею,
 повз слобожанські храмові хрести.

Все плине, мов вдивляється востаннє
 в жебрацький грудень на гріховнім тлі,
 у яснотілі монастирські бані,
 у грона гайвороння чорно-злі.
 Там кривда, унизу, там зради й грати,
 але чомусь вітрила корабля
 білють, сяють, як величнішати,
 і м'ятою крізь грудень віє Мати —
 омріяна поетова земля...

2014

* * *

Срібло мандрів, золото жаги —
все лягає у невтомну душу.
А як обмаль стане їй снаги,
на вокзал Південний вкотре рушу.
Щоб на ліжку, куце та тісне,
зроблене під розмір карли Канта,
знов плацкарта затигла мене,
вихованця студії бельканто.

Не засну, бо чути в тісноті,
як силаби та незграбні рими
знов в п'їтьмі лунають на хресті
понад схилами Єрусалиму.
Ні, не сплю, бо тхнуть примари зрад,
юних і у віці Паркінсона,
бо пильнує ворон, Каїн-брат,
родичання патогенну зону.

Молодці — лункої ноти дні,
та примхлива миті партитура.
Тужно грає вітер на струні,
що на ній повісився Стахура...
Срібло сліз і щастя золоте:
сплав електри — еллін славнозвісний.
Все співаєш крадькома про те,
про неопалиме та просте,
що душі наснилось ненавмисне...

* * *

Циганські сонця, квіти жовто-чорні,
агатові палають й золоті.
І мов яскраві тигри необорні, —
бенгальські пелюстки... У забутті,

в нїрвані, в медитації, у кармі,
що райдужні всмоктала кольори,

достиглий серпень лине до броварні,
до п'яльні, до медів, до свята-гри...

І чи гуде Шаро-Баро весілля,
чи ще дзвенить червоний скарб моніст,
чи вже посохло квітів-сонць бадилля?
І — вітру свист. І безпритульний лист...

ФЛАМАНДСЬКІ ПРОГУЛЯНКИ

Де той Брюссель? Що я тому Брюсселю?
На п'ять він обладнав свою оселю,
Мережки з льону лагідні наплів.
Вже весняна хрумтить його капуста,
А на Русі — ще холодно та пусто.
Така зима, що не віднайдеши слів.

Дивлюсь на світ з любов'ю. — Невблаганно
Вітчизна з льоду, глини і титану
Прямує бездоріжжям крізь часи.
І скільки б всі письменні мудрагелі
Не тратили чорнильної шрапнелі,
Новин не чути... — Правди не проси...

Та ось маленька правда — місто Ахен,
Там чемно продає квиток мамахен
За тридцять марок. Вирушай у світ,
До самого, наприклад, до Брюсселя,
Де ти у найдешевшому готелі
Не жив, здається, сорок вісім літ.

Де після ночі злиднів при вокзалі
Малює ранок березня емалі,
І на Гран Пляс, — з бруківкою довкруг, —
Базар пташиний кольором весілля
Фламандську розмальовує неділю,
Милує око і втішає слух.

Понад дахами Фландрії, Брабанту
 Пташиних голосів звучить бельканто,
 Велика Площа квіти продає,
 І примули, яскраво-простуваті,
 Немов чекають Рубенса при святі
 Та й Брейгелю шепочуть про своє.

Атлантикою віє в лона вулиць,
 І дивні мушлі різнорідних устриць,
 Ще свіжі, золотіють на лотках.
 Але ж не ти — брюссельський той хлопчисько,
 Той, з бронзи, що, мов символ волі, бризка,
 Тримаючи добро своє в руках...

То що Брюссель? Шкатулка, повна дива,
 Прогулянка коротка і щаслива...
 Не гріх — і закохатись навесні.
 Та годі. Келих к'янті у долоні,
 Вокзал і знов вокзал... І на пероні
 Твереза згадка, що своїй іконі
 Судилося хреститися мені.

* * *

Тут, на одвічних скелях Тарханкуту,
 на здіблених стрімчастих вапняках,
 я відчуваю час, немов цикуту
 на сонцем перепалених губах.

Тут еллінського веслування сплески
 у хвилях-римах зберігає Понт,
 і не забув османські маки-фески
 крутої арки скельний мастодонт.

І тут ченці-баклани на уступі
 та дикий голуб в капищі печер
 плекають спогад
 про ту суміш в ступі,
 про всі століття, товчені укупі,

що вже за ними
дихає шумер...

ТРИ КВІТКИ

На Городоцькій вулиці
у Львові,
в будинку 50, гніздечку тітки,
Антонича-поета промайнуло
стрімке, — Богдана-Ігоря, — життя.
І в двадцять сім Господь узяв до себе
на небо того лемка чарівного,
співочого карпатського Орфея,
немов від куль близького вже нашестя
дитину прикриваючи грудьми,
напередодні другої навали
найзлішого, здається, зі століть...
На Городоцькій,
що веде зі Львова
до міста Городка повз гострі вежі
помпезного святилища Ельжбети
та повз вокзал, високий, мов вокал...

У тому ж місті Гродек —
ще поета,
мов у хвилину відчаю та болю
у серце поцілованого Богом,
я знав колись.
Також у двадцять сім
скінчилося життя Георга Тракля, —
що з моцартова Зальцбургу походив,
вмістивши чеха, німця та мадяра
у кіновар отруєної крові, —
скінчилося при санітарній роті
від білого, мов янгол, кокаїну
і трупів чотирнадцятого року
у найчорнішим, певне, зі століть...

Отут, у Городку, на себе руки
він і наклав, і карком круків Краків
його зустрів, аби уже постфактум
чорнилом записати у мерці.
Ні осінь не змінилася в лиці,
ні копачі могили, змерзлі й грубі...
О, знову тричі трійка, три у кубі! —
Як мовлять зараз, знакове число,
яке і Лермонтова повело
з'ясовувать з Мартиновим стосунки,
ще за часів царя-панька Миколи,
попід горою синьою Машук...

А тут, де палісад на Городоцькій,
вино з троянди п'є яскравий жук,
тут, де плекає літо свої квіти.
Дивлюсь на незбагненне це створіння
а він, смарагд-прибулець, ще й злітає
в липневе і таке безкрає небо!
Дивлюсь і відчуваю, що напевне
живуть іще дива на цій землі.
Отож три свіжозрізані троянди
у кришталеve скло, в холодну воду
поставлю я сьогодні — три червоні,
тривожні, мов метафори у Тракля,
три запашні, як Ігоря пісні.
Хай дихають три досконалі квітки,
три невагомих потойбічних серця
ще день чи два — приречені й живі...

м. Харків

Римма КАТАЄВА

У перекладах Петра ПЕРЕБИЙНОСА:

* * *

Я сама. Серед стін, серед книг.
Душно. Тиша і темінь печалі.
Не згадаю часів я таких,
За яких би і книги мовчали.
Десь там доня, онука і зять.
Гомонить океанська арена.
З неба янголи сумно ячать —
Ось і брата немає у мене.
Я сама. Вже й сльозини нема.
Вже не знаю, куди себе діти.
Та шукаю, шукаю в димах
Сиву нитку між мною і світом.
Хай завія сліди заміта,
Але смужка на сході не гасне.
Ніч минає. Прощай, самота,
І добридень, життя! Ти прекрасне!

* * *

Збудеться — не збудеться?
Явиться — не явиться?
Ось яка прибудниця.
Ось яка обраниця...
Віченьком засвітиться,
Втішна, несподівана —

Мрієчка-замрійниця,
Пісня недоспівана!

ФАНТАЗІЯ

Ось лечу і лечу я туди,
До живої морської води.
Там листва благородних дерев
Погамує розшарпаний нерв.
Там гортензія ніжно кивне
І ясою накриє мене.
Там поезії мова жива
Повертає забуті слова.
Не торгують життям за гроші
В тій країні моєї душі.
В ній не чути людського плачу...
Але я все лечу і лечу!

ГОЛОС

Я люблю я цей рідний голос,
Неповторний і милий просто...
Чую ніжно, співуче соло
За відлунням гіркої прози.
Він обвітрений, та не кволий,
Голос істинно мужній, власний.
Баритоновий тембр ніколи
Не допустить якогось фальшу.
Наша дружба сувора й гідна,
А мовчання важке, як совість...
Засинаю. І сплю погідно.
Я сьогодні почула голос.

МОЄ ЛІТО

Я люблю ласкаве літо,
Коли спека відплива,

Коли в ямбах медосвіту
 Передзвонює трава.
 Коли чахне попелище
 У веселій чаші дня,
 І щебече вище, вище
 В ритмі серця пташеня.

САД

Марині

А десь отам, у тихому містечку,
 Щодень у росах ти плекаєш сад.
 Невтомна серед білої хуртечі,
 Вдихаєш ти квітучий аромат.
 Дизайнере небаченого щастя,
 Ти барви зберігала до пори.
 І сосни — сині, чорні, червонясті —
 Голками розсипають кольори.
 Гойдаються конвалії і мальви,
 Петунії колишуть фіолет.
 У затінку вербиченьки і пальми
 Квітує твій усміхнений портрет.
 І соками видзвонює малина,
 Мов ягода суниці у траві.
 В руках твоїх — малинова книжина,
 Малиновий берет на голові.
 Душа моя знеможено курличе,
 Благає, щоб отой духмяний лад
 Прилинув із Парижа щонайближче.
 І поруч зашумів, як білий сад.

* * *

Нехай забудеться тривога.
 Та слово все тобі розкаже.
 Воно крізь небо неосяжне
 Уже веде тебе до Бога.

* * *

Тремтить над спекою рука —
І ледь повзе змія рядка.

* * *

Вереснівки,
Квітки мої дивні —
Лиш у жовтні
Цвітуть на зорі.
Не здаються лихий холодині —
І гойдаються профілем синім
На вікні,
Під вікном,
У дворі.

У перекладах Володимира БАЗИЛЕВСЬКОГО:

* * *

Ти пропав. І я пропала.
Ні листа, ані дзвінка.
Сірим почерком опала
пише туга сторожка.
Зіштовхнулись дві причини,
в результаті — нічия.
А чи ти у тому винен,
а чи в тому винна я.

* * *

Я не люблю тебе. І все ж, і все ж...
Єднає нас якесь невловне диво.
Чийсь голос, що лунає з позамеж,
відчужує й тривожить трепетливо.

Я не люблю тебе. Та довго бути
 Самій несила, мовби не сама.
 Хоч розуміння, болю, а чи скрути —
 У колі зачарованім нема.
 Книжки ковтаєш, слухаєш псалми,
 Я десь там збоку, вірний твій кортеж.
 Як осінь із ознаками зими,
 Я не люблю тебе. І все ж, і все ж...

* * *

Він спішить і звістує — спішу.
 Ти спішиш десь там за океаном.
 Я спішу, хоч насправді лежу.
 Світ спішить, затулившись туманом.
 Доль вершитель кепкує: те й маєте.
 І куди це ви всі поспішаєте?!

* * *

В голові є свій телеекран,
 Видає мені маленьку тайну.
 Чітко бачу: через океан —
 Моя донька
 витинає танго.

м. Харків

Ольга Яворська —

лауреат Всеукраїнських літературних премій: ім. Ірини Вільде та ім. Леся Мартовича, обласної літературної премії ім. Богдана Лепкого, літературної премії ім. Івана Франка, педагогічної премії ім. Стефана Дубравського та «Коронації слова — 2014». Загалом її перу належить вісімнадцять книг поезій і прози. Друкується у всеукраїнських та міжнародних літературних альманахах, часописах «Дзвін», «Дніпро», «Березіль», «Літературна Україна», «Золота пектораль», «Літературний Тернопіль», «Жінка», «Українська літературна газета», «Слово Просвіти», є співавтором декількох книг, десяти антологій.

У львівському видавництві «Сполом» побачила світ книга спогадів про Івана Гнатюка, твори якого неодноразово видавалися в Харкові. Ольга Яворська є співавтором цієї книги.

Член Національної спілки письменників України та Всеукраїнського об'єднання «Письменники Бойківщини».

Ольга ЯВОРСЬКА

НАДІЯ ВІРШЕМ ГОРНЕТЬСЯ ДО МЕНЕ...

БЛАГОСЛОВЕННИЙ БУДЬ...

Благословенний будь, надії дивний
цвіте,
В бурхливім морі вічних протиріч,
І голосом духовної трембіти
Нас наверни до покайних свіч.

Високе дихання замріяного неба
Тремтить далеким відблиском зорі.
О, скільки серцю наболітись треба,
Щоб пролетіти птахом угорі.

ДИХАЄ ВСЕСВІТ ВЕСНОЮ

Незвичайної сили вітер
Почерлений далекий обрій,
В пурпурово-рожевім світлі
Розчинився примарний спокій.
Самоцвіти небес грайливо
Розганяють кошлаті думи.
Завесніло. Стозвуке диво.
Сонцеспів... Сонцеграй безумний...

Хмар молодих перегони
 В дикому герці,
 Небо високе, бездонне
 Обширом серця.
 Натхненна його красою,
 Пишу променем вірша,
 Дихає Всесвіт весною,
 Тиша...

Солодко й трепетно... Скроплена росами,
 Врунється, квітне земля,
 Звихрений вітер милується косами
 Верб-чарівниць звіддала.
 З безміру простору струменем-ласкою
 Сонце зсилає тепло,
 Хлюпає золотом, світиться казкою
 Травня ясне джерело.

ОЙ СИНУ, СИНУ...

Так сонячно, так зелено, так тихо...
 Хмаринка пам'яттю у небесах пливе.
 Так хочеться на мить забути лихо,
 Коли все прокидається, живе.

Та це лишень ілюзія, омана
 Чарує душу кольором трави,
 Бо вчора зранку у труні Івана
 Додому побратими привезли.

«Ой сину, сину, за яку провину? —
 Стікає болем в душі матерів.
 — Ти в двадцять років білий світ покинув,
 Який тобі надією зорів».

«За Україну, за її волю...», —
 А серце плавиться від болю.

НАДІЯ

Епоха зла помилувань не знає,
До кланів у вождів — свої мости,
Пекучий дим із зони гіркоти
Сердець черствих давно не роз'їдає.

А день болить від не почутих слів,
Зійшлись на прю ненависть і терпіння.
В багнищі злоби ера Воскресіння
Несе ганьбу за збочених синів.

Кружляє в часі втомлена душа,
Над нею світ у хаосі скаженим,
Надія ж віршем горнеться до мене
І простягає руки в небеса.

* * *

Незакінчений вірш у душі заболів передчасно,
А вистигла кава безсонням щоночі лякає.
Піднятися в гори й сьогодні забракло часу,
То вітер лютує, то побут нудний заважає.

Так важко «Новини» криваві до серця впускати,
Де смерть і каліцтво й незмінна печать домовини,
Де час безсердечний скорботу поставив на чати,
Забувши про свято, розваги і мрію дитини.

Невистиглий біль ненастанно підсилює втому,
Хоч гори карпатські заманюють спокоєм райським,
Бо сотні синів із війни не вернулись додому,
Здійнялися в небо птахами над Іловайськом.

РОЗСТРІЛЯНА МИТЬ

Перламутром зірок нахиляється небо до тих,
 Хто спочив невпізнаний у безіменних могилах.
 Таємнице жаклива, ти неспокоєм стала для них.
 Обернись перемогою, вірою, правдою, дивом.

Хай вітри, що крильми доторкаються свіжих могил,
 Їм у сни закидають пахучо-вишневого цвіту,
 І нехай їхнім рідним добавиться мужності й сил,
 Не зірватись в безодню криваво-жорстокого світу.

Святі янголи в небі шепочуть молитви слова,
 Щоб замовкли гармати і зникли вогні перехресні.
 Невпокорений день... Посивіла чиясь голова...
 І у тиші вечірній — зажурений спів піднебесний.

Недоспівана пісня... Жорстоко розстріляна мить...
 Загратовані душі в обіймах камінної ночі.
 У пекельному вирі мелодія пісні звучить,
 І стихає, як схлип, бо загибель їй хтось напроочив.

СВЯТА ЛІТУРГІЯ

З підхмар'я сонце... Сохнуть полини...
 Тремтять вогнем перед престолом свічі.
 Жага спасіння, почуття вини...
 Господь суворо дивиться у вічі.

Вгортає душу вічна таїна,
 Смиренні всі під тягарем провини,
 Христос під видом хліба і вина...
 Полегшення — сльозиною дитини.

Перед престолом догоряють свічі,
 Господь з любов'ю дивиться у вічі.

МОЛИТВА БЕЗ ТЕПЛА

Чом твої устонька — тиха молитва,
А твоє слово остре, як бритва?

Іван Франко

Молитва тиха, але без тепла,
Відлунювала болем і сльозою.
Він світ не раз схиляв перед тобою,
А ти його погордою пекла.

Немов холодна, дика заметіль,
Ніч огортала шалом невгамов'я,
Вповзала в душу, володіла кров'ю,
Пронизувала болем звідусіль.

Така любов, мов чаша гіркоти,
Мов доля, безоглядна і зрадлива,
Його провадила підступно і примхливо
Через ріку, яку не перейти.

У КРУГОВЕРТІ ДНІВ

Розкремсана душа скалічена журбою,
В ній закарбовано небесні імена.
А скільки юних мрій вже поросло травною,
Бо їх спалив вогонь, поглинула війна.

У круговерті днів поразки й перемоги,
Молитвою за мир рятуюся від зла.
І гріє руки кат на вогнищі тривоги,
І знемагає день у пошуку тепла.

ОСІННЄ

Ці дні осінні, ці густі тумани...
Багряне листя поміж хризантем.
Красуня осінь, жовтокоса панна
Ховає сум під золотим плащем.

Вбираю в душу непорочність тиші,
 Далекий обрій, смерековий спів.
 Старезний дуб мені диктує вірші
 Під тихий схлип печальних журавлів.

Навпочіпки дими в прив'ялих травах блудять,
 Задимлена зоря вросла в небесне тло,
 І шастають вітри й сумні дерева будять,
 Зціловуючи з нив згасаюче тепло.
 Палахкотять ліси, вгорнувшись у мовчання,
 Задумливо сумні на протягах смеркань.
 Хмільніша від вина ця музика прощальна
 На берегах журби, на островах чекань.

ПРО СЛОВО

Словотворці, словолови, словослави...
 Хто для Бога, хто для люду, хто для слави,
 Хто для серця, хто для зиску, хто для драми...
 Хто жонглує, хто рятується словами.

Словолюби, словоблуди, словодари...
 Огорнули серце щемом чорні хмари.
 Слово ніжне, слово люте, слово грішне,
 Слово честі, слово лживе, слово вічне.

Когось слово порятує, приголубить,
 Чиюсь душу возвеличить, чиюсь згубить.

* * *

Живу собі між маєвом лісів,
 Ловлю промінчик сонця на світанку,
 Предивний спів пташиний спозаранку
 Мене в саду й сьогодні перестрів.

Поміж «Новин» хоч небові всміхнусь,
 Поміж тривог вклонюся низько дневі,

Щоби чарівно-ніжно-яблуневий
Про люту смерть не сповістив комусь.

Сміється сад до сонця, бо ж весна.
Сусід коня похмуро запрягає,
Вже рік хустину чорну не знімає
Його кохана, віддана жона.

Погідний день засумував ураз,
Сховавши ясне сонце за хмарину.
Сусідський син із усміхом дитини
Листком любистку заяснів до нас.

ТРАГІЧНІСТЬ ЧАСУ

Ну як вам тут, мої бездомні вірші,
В шухляді зимувалося німій,
Де не було ні світла, ані мрій,
Лиш олівець «простий», який не пише?

Чи ви відчули в зубожілім дні
Трагічність часу, холоди січневі?
Чи може ця шухляда ясенева
Могилою вам марилась у сні?

*с. Тур'є Старосамбірського району
на Львівщині*

НЕДОСПІВАНА ПІСНЯ

«Коли помирають друзі...» Я написав цю фразу й зупинився. Невже поет Анатолій Перерва — помер? Ось я читаю його вірші — щемливі уривки з щоденника його душі. У них живий пульс думки й серця, переоцінка цінностей, світлий жаль за юними мріями, гнітючий страх неприкаяної душі й іронічний усміх вічного мандрівника просторами Слобожанщини.

Так, друзі відлітають за обрій, як перелітні досвітні птахи. Десь там,

за обрієм, їхні земні діла, сподівання й розчарування. Але ж слова — вони теж перелітні птахи, посередники між небом і землею, вічні поштарі з потойбіччя до нас. Саме вони мають магічну властивість оживати й оживлювати, плакати й сміятись, залишаючи нам ту незглибиму «небесну ясність», до якої так прагнув мій вірний товариш і незабутній поет Анатолій Перерва.

Леонід ТОМА

Анатолій ПЕРЕРВА

* * *

В потойбіччі — мої читачі,
Рідні душі мої, побратими...
Сам собі почитаю вночі
Видатні свої строфи і рими.

Наче віко, чорніє вікно.
Хто віддав і кому на поталу
Наші зорі?
Таке от кіно —
Не п'янить саморобне вино,
Не смішать Тарапуньки з «Кварталу».

Тільки груша скрипить, мов перо,
За вікном, і вогонь догорає...
Не пустили менти у метро?
Не журися даремно —
Петро
Нас чека на воротах до раю.

* * *

Дні соняшні — давно на дні,
У глибині глухого моря.
Я за тобою зголоднів,
Зчорніли спогади від горя.

Ані шелесне. Тиша тиш.
Ну, де ж ви, почуття трикляті?
Скажи мені, чого мовчиш,
Мов зжовклі віршики в шухляді?

А ніжність запеклась навік
В моїй іще гарячій крові.
Такий от, дивний чоловік —
В мороз шепчу:
— Ви ще живі,
Наївні котики вербові?

* * *

Ставна жінка безпідставно
Вже мене не помічає.
Ну і добре, ну і славно —
Завтра все одно в Почаїв.

Наше літо відмолила...
А сім зим і два вівторка?
Слава Богу, вже щаслива
Ставна жінка-недоторка.

Жаль. Оскіл уже не зможе
 Розливатись до крайнеба.
 А життя минає, схоже.
 Стримувать його не треба.

Час рушати, жінко ставна.
 Вслід лише сорока скрикне.
 Мабуть, ви не Ярославна,
 Я — не Ігор, як не прикро...

* * *

Так страшно, неначе дитині в грозу —
 Чекати удару небесного грому.
 Зігру тебе з пам'яті, наче сльозу,
 А згадки нав'язливі вижену з дому.

Усе відступило — небесне й земне.
 Холодна постеля, на стінах — пастелі.
 Нікого немає тут, навіть мене,
 Лише павучок опустився зі стелі.

Свою павутинку пряде і пряде,
 І я їй чомусь безпідставно радію.
 Немає нікого, нічого й ніде...
 Але ж павутинка кудись нас веде!
 Дає нам, можливо, останню надію.

19.09.09

* * *

У лещатах пам'ять затисну нещадно,
 Аби не пищала, ще й хвіст прищемлю.
 Розчуленій правді — немає поради!
 Яка там різниця — Сумська чи Хрещатик,
 Кав'ярня на розі чи каса ощадна?
 Тебе я вже тисячу зим не люблю!

Було це у віці, якого навічно
За обрій ріка небуття віднесла.
І жоден нотаріус вже не засвідчить
Щасливих очей,
та й — навіщо, навіщо?
Бо свідків нема і не знаєм числа.

А ти ж була поруч — край віку, край серця.
Куди гайнемо — в Балаклію чи в Хуст?
Ніхто відповісти не зможе, здається...
Лиш зрідка,
мов рибка на плесі,
стріпнеться
Усмішка в куточках відчужених вуст.

2009

* * *

Їдемо. Куди — не знаю,
І навіщо нам туди?
Умивається сльозами.
Ранок.
Боже, одведи!

Брешуть — вкотре! — світлофори.
Кольорами зокрема...
Неможливо падать — вгору,
Поворотів вниз — нема!

Моросить — туманна мжичка.
— Збавте швидкість на шосе! —
...Пам'ятаю все, це — звичка.
Вибачте, це — звичка. Все!

ЖАЛЬ

Жаль, те не сталося, а це не збулося
Ані в житті, ані навіть вві сні.

Ти ж мене, жаленьку, жалиш і досі,
Мов кропива молода навесні.

Доки ж нам жалітись, Боже наш милий!
Поки не вмерли? Ото ж бо... Авжеж...
Скільки століть ми співали-тужили
На попелищах всесвітніх пожеж.

Оси і бджоли нас жалять стожало.
Вітром північним гаситься шал.
Прапор держави — сиві Стожари,
Шляхом Чумацьким — пам'ять учвал...

Туга — у пісні... А душі — у п'ятах?
Зойк записали у вічну скрижаль.

Смокче, мов гадина, жаль нас триклятий
Може — на щастя, а може — на жаль...

* * *

Перше травня ненароком
Настає, а я — не годен...
З кожним віком, з кожним роком
Сподіваюсь я на орден.

Від начальства? Та нізашо!
Від природи, від цибулі
Непоправному ледащо
Дайте орден...
Але ж — дулі...

Та, можливо, і не треба,
Я ж не торгувався болем...
Дайте мені Орден Неба
За заслуги перед Полем.

ДОДОМУ

Леонідові Талалаю

Передостання — «Площа Повстання»,
Далі «Левада» й «Холодна гора».
Далі пишiть нам «до запитання».
Скоро зупинка. Виходить пора.

А пасажири збились, як вiвцi.
Не поспiшайте — вийдете всi!
Спершу — Вербiвка, потiм — Савинцi...
Брате, а мо' на небеснiм таксi?

Не помічають нас ревізори.
Десь у Крючках зачекався П'янов.
Будем дорогу звiряти по зорях,
Тiльки захмарене небонько знов.

Ну, i погодка в цьому сторiччi!
Часу зосталось — не для забав.
Лиш не проскочити б станцiю
Вiчнiсть ...
Друже, стрибаймо, — пан чи пропав!

* * *

Все важче мовчати — така мене туга бере.
Як докiр, як присуд, минуле стає наперед.
Воно переймає, воно менi душу жере.
А ваша свобода, мов дьогтем розбавлений мед.

Гi входить у моду ходити на платний парад.
Гуртуйтесь, як вiвцi — в загони, у зграй! Ура!

В Италii зливи, в Италii — син i жона.
Ти вдома? Можливо... Але ж i в тобi — чужина!
Ти — вiдчай, ти — острiв у морi, якщо не анклав.
Вуста вже холонуть, та все ще шепочуть: — I love...

* * *

Золото шукаю, залатавши
 У заставу придбані штани.
 Втім у мене злота вдосталь завше —
 Знади, зради, дзвін озимини.

Гривня девальвується і корона,
 Космос розсипається, мов рій.
 Над тобою — золота корона...
 Зірньоко, не гасни, а зорій!

Замість золотої середини
 Залишилась клітка золота.
 Досі присмак золотої дині
 Згадують обпечені вуста.

Не спитав, а як тебе хоч звати —
 Марієта? Прозерпіна? Злата?
 Тільки сон зостався навзамін.
 У моїй скарбниці замість злата
 Золотіють кількоро пір'їн.

Я ж за наші зорі і знамена
 Чистою сльозою заплатив.
 ...А пісок, що сиплеться із мене,
 Перемию — може, золотий?

* * *

А любить — як жито жати...
 Вжалив серп долоню? Жаль.
 Нас рятують тільки жарти
 І надія на врожай.

А любить — то ніби човен
 Править проти течії.
 Відкладаєм все — на вчора,
 Адже весла — нічії.

А любить — як віддавати
Всі аванси без жалю,
Щоб ні шеляга не мати,
Крім останнього: люблю!

СИНИЦЯ В НЕБІ

Недавно помер мій друг. Не «обрав кращий із світів», не «пішов з життя», як про це повідомляли численні некрологи, а просто-таки помер. Ніхто на це не сподівався, а особливо він, плануючи написати спогади про своє земне життя з дуже земними пригодами, де сміх сусідив із чорною журбою, а гротескне завивання саксофонів з урочистими симфоніями.

І ось тепер, перебираючи стоси його блокнотів, записних книжок, я натрапив на чималенький зшиток пожовклих від часу аркушів, скріплених просмоленою дратвою. Треба сказати: мій друг був відомим письменником, але при цьому дуже любив майструвати. Він постійно вдосконалював своє житло — поробив різьблені віконниці, обвішав дім численними картинами знайомих художників, зробив дерев'яну етажерку, на вершину якої припасував стилізовану бандуру.

Я тримаю в руках цей зшиток, він пахне смолою, злежаним папером, а пожовклі аркуші всіяні дрібним кучерявим почерком. Почав читати й не помітив, як стало сідати сонце, осяваючи тремким багрянцем підсинене весною небо. Синиця лунко обізвалась за вікном, і я подумав: душа прилетіла. Але що їй робити в нашому провінційному містечку, де люди давно забули про свої душі, не в силі забезпечити навіть власні тіла?

Синиця за вікном косує на мене оком і наче запитує: а ти хіба не такий? Я стрепенувся й подумав: ні, я нікому не розкажу про уривки думок, емоцій, переживань, що були сховані в зшитку й скріплені просмоленою дратвою. Навіщо? Полоскотати нерви пенсіонерам у проміжку між турецькими серіалами й поглинанням пігулок від нервових стресів? Чи розважити якогось молодика, який давно віддав перевагу смартфоні перед дівчиною. Тією самою, яка

заглядає йому в очі, намагаючись розгледіти на їхньому дні появу якогось світла, того самого... Колись його називали світлом душі.

...Синиця за вікном злетіла, зробила коло над чорною кучмою скрижанілої абрикоси й знову повернулась на підвіконня, наче душа передумала летіти геть далеко, як може тільки вона. Я ввімкнув світло й вирішив виписати із зшитка те, що на сьогодні здається мені головним.

* * *

«У мене загинув син. Плив річкою, а тут мчали на моторному човні «дачники», удар гвинтом — і мого сина не стало. Це може зрозуміти тільки той, хто втратив своїх дітей. Він був розумний, допитливий, мріяв стати майстром слова. Уві сні він приходив до мене. Обнялися, відчуваю його, як і раніше, але питаю:

- Ти ж помер! Хіба ти можеш приходити?
- У кого тут залишились справи, він приходять...
- А як там... у вас?
- Усе як і тут, але все зрозуміло й через це надзвичайно легко.
- Ти, мабуть, більше не прийдеш?
- Якщо й прийду, то тільки через народження.

Через рік у моєї доньки народилась внучка. Уже за два роки вона вміла розрізняти букви, а на третьому сказала: слова... вони прилипають, як листочки.

Улітку прийшли на річку. Внучка торкнулась пальчиком води й з криком побігла геть: тут вода не така... мертва.

Я відірвався від зшитка й подивився на портрет друга. Він дивився кудись, як він це казав, у «небесну ясність». Ось і верба, під якою ми колись сиділи. За рік до його смерті ми тут присіли в затінку.

— Ти чуєш, наче щось тріщить? — він запитально подивився на мене.

— Що б тут мало тріщати! — засміявся я.

І в цей момент старезна суха верба з тріском і гуркотом гримнула біля нас на відстані простягнутої руки.

* * *

«Надя захворіла й дуже тяжко помирала. В її очах світився якийсь підземний вогонь. Сиджу біля неї, тримаю за руку, відчувається, як б'ється пульс.

— Це в мене одна стежечка до життя зосталась, — каже вона й дивиться в невідому мені глибочінь.

— Та ні, ось новітні ліки...

— Вони й мертвого піднімуть, — глухо розсміялась вона. — Ти не дуже сумуй, я цього не люблю. У нас стільки щастя було, а воно, як вогонь, життя випалює.

...Уже давно потому внучка раптом сказала: хіба об щастя можна обпектись?»

Перегортаю пожовклі клапті паперу, змертвілі залишки колишнього життя. Смерть мовчки обходить ці рештки людської суверенності, сторожко поглядаючи, як тремтять у моїх руках тонкі перепони між тим, що було, що є і що вже для мого друга ніколи не буде. Вона розуміє: ці листочки опалого й зниклого життя, незважаючи на їх незахищеність, увібрали в себе ауру душі, недосяжну для смерті.

...За вікном темно, і я чекаю, поки ранок відсуне темне запишло неба й рожевогруда синичка скаже мені: ців! ців! Уцілів? Уцілів! І я цілком її розумію. Вона, мабуть, прилетіла з далеких країв, багато побачила й хоче розповісти щось таке, чому немає назви на людській мові. І вона знову повторює: ців! ців! Жди, мовляв, з неба гінців, може, вони розкажуть більше. Може, й розкажуть, але поки говорять ці пожовклі аркуші, листочки неминучої людської осені.

* * *

«Я жив немов у скафандрі. Після смерті сина й дружини життя було там — за склом шолома мого скафандра. Темряву й напівтемряву змінювали сліпучі бризки сонця. Ось і сьогодні воно залило пливким золотом бірюзову таріль моря. Поряд зі мною гріє старі артистичні кості елегантна бабця, колишня актриса... перепрошую, оскільки колишніх актрис не буває. На голові в неї величезне сомбреро, яке їй подарував на Кубі сам Фідель. Біля неї пляжна сумка, вона дісталась їй від названого сина маршала Будьонного, а в сумці роман з автографом Юліана Семенова.

Таким чином, Жоакіна Петронівна (так вона себе називає) є збиральною артистичною лінзою, що фокусує різні промені й спектри, значення й визначення. Справжнє її наймення Жанна Петрівна, вона тримає кілька будиночків для акторів, журналістів, письменників і всіх, як вона називає, «вільних менестрелів». Зараз

у неї проживають дві жінки, особи вільного польоту, які б не проти вийти заміж за чоловіка талановитого й забезпеченого. Якщо перше визначення я можу застосувати до себе, то друге з певною натяжкою.

— Кабальєро! — чую її голос з-під сомбрєро. — Он там, на пляжі, дві дами. Так я вам відразу скажу — ота, що зліва, — ваша.

— Я не збираюсь одружуватись! — відповідаю лїниво, але все-таки мїй погляд фіксує «ту, що зліва».

— Згадаєте мої слова, кабальєро!

Увечері ми сидимо на веранді, Жоакїна Петронївна розкладає карти.

— Гадаю на вас, кабальєро! — проголошує вона густим прокуреним голосом. «Та, що зліва» інстинктивно підсувається до мене, її погляд зупиняється на мені, як оптичний прицїл.

— Ось тобі, кабальєро, чирвовий валет з бубновою шостакою — буде в тебе син!

Оскїльки мені вже під шїстдесят, розцїнюю це як ненаукову фантастику. Росяні виноградні грона діамантово виблискують в електричному свїтлі, а «та, що зліва» волооко дивиться на мене й крїзь мене. Хто тоді знав, що через два роки ми одружимося і в нас, справді, буде син?»

...Очі в мене починають свербїти, і я відсуваю зшиток. Синиця не прилітає. Можливо, вона вже знає про мого друга щось таке, про що мені ще рано знати. Пізня весна наносить холодом, але в ньому свїжість зеленої озимини. Скоро вона випростається з-під снїгу й запрагне неба, як казав мїй друг, «небесної ясності».

Леонїд ТОМА

29.3.18

Бо так, як Степан,
ще ніхто не писав.

Степане, Степаночку,
нації совість,
Страждальцю в Сибіру
за нас, за усіх,
Ми чуємо з неба
твій голос-журбопис,
Що кличе до дії українців
живих.

5.02.2012

II

Твоя душа мені явилася у Слові
З тритом'я білого, мов лебедя крило;
І знову я почув твою неквапну мову,
В якій нуртує думки чисте джерело.

І ти мене покликав у Росохач рідний,
На те подвір'я, із яким сусідить ліс,
Де сосни рвуться в небо молодо та гінко,
Де непокори дух, Степане, твій проріс.

Де сльози всі не виплаче ніколи ненька, —
Для неї образ твій назавжди у журбі...
А потім Харків зустрічав нас двох далекий,
Що вічним прихистком дочасно став тобі.

...Твоя душа мені озвалась мудрим Словом
З тритом'я білого, як лебедя крило;
І то немов ударив дзвін нам всім на сполох,
Щоб захистили синьо-жовте знамено.

28.09.2013

III

Невисокий, та міцно збитий,
Чорно-сивий волосеспад...
Роздавав голубам він крихти,
В жменю зібрані зі стола.

Брали птахи дари поета,
Не боялися — із долонь...
Жаль, такого нема портрета.
Вже й не буде. Як і його.

Звичка ця — берегти і крихту —
Із дитячих голодних літ;
Потім разом з юнацьким криком
Він ту звичку взяв у Сибір.

Поєднались тоді назавжди
Сила духу та львівський гарт,
І не зміг кадебістський зашморг
Залякати у пастці грат.

Зберігав там не лише мужність,
А й любов свою до краси;
Повсякчас цінував він мудрість,
Разом з нею — птахів голоси.

...Очі — мовби вуглинка долі,
А волосся — неначе німб.
Дарував він народу Слово,
Голубам дарував він хліб...

28.09.2013

IV

Із далекого безгоміння
Чую голос твій, брате-друже:
Не вмирає Сапеляків'я,
Хоч душа денно й нічно тужить.

Воно в Слові живе, мов промінь,
У світлинах, у споминах чистих,
Дзвонить, мов повнозерний колос,
В нуртуванні чуттів і розмислень.

Що це — явище, дух, країна
Із найменням твоїм, Степане?
Це — частинка диво-України,
В яку вірив: вона — настане!

Ти за неї в снігах сибірських
Позалишив найкращі роки
І навчав потім нас: «Не бійтесь,
Не цурайтеся дум високих!»

...І коли відійду в міжхрестів'я
За тобою під брилу камінну,
То залишу в Сапеляків'ї
Свою скромну я теж краплину.

5.01.2014

V

...Приснилося, Степане: ти живий,
Не відійшов у засвіти дочасно;
І гріє душу погляд твій ясний,
І зустріч наша, як завжди, прекрасна.

Торкається чуприна до рамен,
Уже не смоляна, а сивувата,
Та старість ще твоя ген-ген,
Боїться навіть підійти до хати.

«Синочку!» — зойкає біля воріт
В Росохачі, як було завше, ненька,
І твій лишається, Степане, слід
На стежечці через спориш вузьенькій.

Виловлюєш із океану дум
Слова неквапно — мудрості перлини...
Прокинувсь я: довічний в серці сум,
Гарячі дві печуть-тремтять сльозинки.

30.01.2014

VI

Ти був потрібним, доки жив,
Пройтись з тобою — ніби пік престижу.
Побачивши тебе, немов з ожин
Вужі, вилазили із кнайп безстыдно

Ті, хто хотів, щоби й на них
Упало світло слави від Поета;
Могли й чарчину миттю піднести,
Аби хвалитись: «Ми без етикету

З колишнім. Тим, що Сапеляк, —
Його за жовто-синій ув'язнили, —
Банячили удвох. Степан розм'як,
Тож про політику поговорили».

А можновладці руку так
Тиснули, що здавалось — посиніє.
То для фотографів чіткий був знак,
Щоб клацнули. Вже виборами дніє...

Тепер і гривні не дадуть,
Щоб дітям допомогти твоїм, дружині...
Така жорстока, друже, правди суть,
Такий народ дрібненький. Досі, нині...

31.01.2014

VII

Вибач, пережив тебе, Степане,
 Маю років більше, ніж тобі...
 Спогади про тебе не зів'януть,
 І нуртує недовомлене в мені.

Ти зориш на мене із світлини:
 Світлі спогади і втрати біль...
 Третій рік минає, як відлинув
 Ти від рідних і людей, і піль.

Сповідуюсь, друже, тобі часто;
 Не священник ти, та духівник.
 А твої книжки — немов причастя,
 Я від них мудрішати вже звик.

Ще б почути характерний голос,
 Правду в очі — вибір давній твій!
 Що повинні боронити мову,
 Доведеться — то й іти у бій.

Ще б напитись пристрасті з криниці,
 В твої карі глянути б хоч раз...
 Але ти, Степане, тільки снишся:
 Йдете двоє — ти й Пророк Тарас...

6.04.2014

VIII

Він кожен вірш писав, немов останній,
 І в жоднім слові фальші не було...
 Повік туман печалі не розтане,
 Що обламалось враз його крило.

О, скільки задумів осиротіло!
 Ніхто вже не напише, як Степан,
 Не скаже так — безстрашно! — знавіснілим,
 Що український дух ще не пропав.

Не рубоне правицею повітря,
Не обпече гарячим з-попід брів, —
Та Слово житиме його, ми вірим, —
Благословенний був на вічність він!

9.06.2016

РОЗМИСЕЛІ МАТЕРІ

*Ганні Сапеляк — матері світлої
пам'яті поета Степана Сапеляка*

Як тільки ця звістка, мов чорна стріла,
Вп'ялася в мішень — у «десятку» чола,
То думку збурунила неньки вона:
«Якби ж то я поруч, синочку, була, —
Тоді б я, напевно, тобі допомгла».

Так, зразу шукала рятунку жона,
І на лікарів нарікати дарма...
А в матері думка бринить, мов сльоза:
«Якби ж то я поруч, синочку, була, —
Тоді б я, напевно, тобі допомгла».

Спливають роки, як в Сереті вода,
Вже п'ята весна, як Степана нема,
Та думка довічна пече, мов зима:
«Якби ж то я поруч, синочку, була, —
Тоді б я, напевно, тобі допомгла».

Якби...
Була...
Нема...

26.03.2016

НЕВЖЕ?

*Розмисли над томиком
поезій Степана Сапеляка*

Болить щодення. Аж до крові.
Народ мовчить. Печальний знак.
Невже поповним цвинтар долі?
Так — з безнадійності ознак.

Невже залиті очі воском,
Наруг єхид не бачать кпин?
А ми ж були, Були! — нагорні,
Тепер скотились в глиб долин.

Охляли коні з пустопашся,
Лунка замовкла прагнень мідь...
І де свята дорога наша
Що виведе до верховіть?

Хтось зоре наше чорноскиб'я,
І хтось збере із нього хліб,
А нам заставлять лиш полиння
Поміж неволі темних дібр.

Невже втікати треба в закордоння? —
Тут марно рвати нервів міць.
Повсюди тінь. Нема осоння.
А ще гіркіш — скамінність лиць.

Лушпиння часу обліта не цвітом,
А осипається, мов ржа,
І досі владарює світом
Не правда-правдонька — олжа.

Цей голос не ворожий — братній,
Не крамослів'я це, о ні.
І ще відчиним волі врата,
Мамай ще буде на коні!

м. Тернопіль

НОВА ПОЕЗІЯ З НЮРНБЕРГА

Наду Шмідт народилася 1941 року в Нюрнберзі. Пише лірику та прозу. Авторка багатьох творів, написаних франконським діалектом. Брала активну участь у підготовці та упорядкуванні спільних німецько-українських поетичних антологій (Харків — Нюрнберг), неодноразово відвідувала Харків та Київ.

Наду ШМІДТ

АЛЬТРУЇЗМ

Треба лишатися веселішою
Не так трагічно сприймати життя
Гадаю що це споживання
Налаштовує нас так трагічно
Тому я зобов'язуюсь
Не бажати нічого
Ніякої реклами ніякого бізнесу
Брати що Бог пошле
Початком до цього може бути
Вільне місце в авто яке колись було моїм
Їсти те що не з'їли інші
Вдягати те що колись викинула
Жити з тими кому я потрібна
Купатися після інших
Дарувати те що було подароване мені
Додумувати те що подумав хтось раніше
за мене
Лише як проріжуться треті зуби
Згине моя безпорадність
Ось вона потрібна мені самій

Нюрнберг, 20.03.2017

ТРИ ЛИСТИ

1. Люба Гільдегард!

Оскільки ти вчора так довго і люб'язно розмовляла зі мною по телефону, то я, спонукана власною доброю волею, надсилаю тобі ще кілька думок.

Джеймс Кук жив на якомусь південному острові і відкрив там у якомусь корені «КАВАЇН». Попитай, чи є цей засіб у твоїй аптеці. Він дуже допомагає проти страху та депресії. Він добре себе проявив стосовно жінок літнього віку.

Я ось саме займаюся трудовою терапією. Можна малювати на шовковій тканині, писати або плести. А ще є батик у соляній техніці. З літєм у мене поганий досвід, краще я писатиму, це для мене і є трудова терапія. Сіль у мене можете забрати.

Сьогодні, 30-го вересня, у мене о 15-ій годині намічена зустріч із терапевтом, паном Варнером. Він хоче застерегти мене від усіх оцих ігор для божевільних: розмовляти із самим собою, лементувати, бігати туди-сюди, не вмившись. Тепер 9.45 і страшенно нудно, бо мені давно відоме все те, що я можу робити в рамках трудотерапії.

Коли ти хочеш відвідати мене? Ти говориш, що люба Урсула має свій власний клопіт. Шкода! Тепер мені б так знадобилися її думки стосовно мене. Але вона мені їх неодмінно надішле.

Недаремно я застерігала її стосовно Міхаеля словами Гете: «Геть із очей, геть із думок». Але хто не хоче чути, мусить відчувати, прямо посеред серця, доки воно лусне. Шкода!

Отже, наша «спільна гра» в божевільні божевільно цікава. Ми проводимо її в кімнаті відпочинку. Це ще й кімната, де зустрічаються медсестри та пацієнти, вона приховує свої дива.

Як би було добре, якби ти була тут. Відвідини минули. І ми, пацієнти, знову відкотилися зі світла в темряву. Щоб настроїтися на день розкази собі про Попелюшку або краще почитай про неї. «Підглянь, як звик, у крові черевик. Котра судилась, ще на світ не з'явилась».

2. Люба Гільдегард!

Усе ще триває день під знаком Міхаеля, а я все ще розкошую поміж двома днями народження: моєї нюрнберзької бабусі та моєї першої подружки Хрістель (в однієї це 27.9.1889, в іншої 27.9.1941).

Якби в мене не було в коліні водянки, то мені б дозволили плавати разом зі старою, молодою Івною Гейнц. Вона виразно ви-

мовляла літеру «е» в своєму імені. Це нагадувало мені Христіана Моргенштерна:

«Я не дерево
і не куш
і не намет між віт
я лиш коліно
що йде самотньо
у білий світ».

Оце мені пасує, як кулак на око, що розсіває фіалки, тобто не пасує.

Тепер 13.38. Я сиджу в кімнаті відпочинку для божевільних. Біля мене три жінки. Одну звати, як і мене, Гайдемарія Шмідт. Вона також була тут навесні. А в неї був друг Карл на прізвище Шмідт, як мій чоловік. Карл Шмідт. Він покинув її, коли їй виповнився 21 рік, тому що в нього була інша жінка. Хитромудрий адвокат, він зумів перетворити тюремний термін Гайдемірії на перебування в психіатричній лікарні.

Іншу звати Улі, вона також навесні була тут, але тепер цього не пригадує. А ще Івонна, зірка поміж зірок, іноді грає роль маленького шиглика для чоловіка з Ламаншу, тобто Дон-Кіхот і Дульсинея. А ще вона Даная, яку кохав Зевс. Він пролився на неї золотим дощем (Стара Пінакотека).

Психолог, пан Варнер, хотів усе знати, при цьому сам не говорив нічого. А після всього він хоче поговорити також з Карлом, моїм чоловіком, та Міхаелем, моїм сином.

3. Люба Гільдегард!

Цей номер дала мені жінка, яка боїться за свого чоловіка. Через хворобу вона хоче з ним розлучитися, але вона все ще любить його. Вона просить мене запитати його, в чому річ. Вона гадає, що мій голос та її нейтралітет тут щось можуть заважити. Я повинна так заговорити його, щоб він згадав ті прекрасні часи, коли вони були щасливі разом.

Але наша хвороба невблаганна. Вона також мучиться від шизофренічного психозу. Вона й думки не припускає про якогось партнера. Лише в мене з Карлом таке щастя/горе. Клейкомаса, що її називають коханням, стала бетоном.

Карл вчиться на мені агамії. А я вчуся демонізму самотності зціленого «я». Чорно-біла магія.

16.39. Середа, 30-го вересня 1998-го року, день смерті Джеймса Діна. Йому було 9, коли померла його мати.

Уші Керстан* було десять. Бідні діти, що мали подолати підлітковий вік без матерів. Але й ми, дорослі, стаємо нещасними, коли помирають наші матері. Це завжди зле.

Вибрана на власний розсуд година смерті не рідкісне явище в наші дні, наші можливості розкоші досить великі. Ми бідні в таборах для біженців та в божевільнях, тут ідеться про виживання. А ще тут є жінка Моніка, якій здається, що вона вагітна. Лікарі намагаються делікатно пояснити їй, що ніякої дитини в неї не буде. Вона ж годинами гортає журнали і пожирає очима немовлят. Іноді вона колише журнал, ніби то є немовля. Одного разу вона втратила рівновагу і впала зі стільця.

А ще тут є Карін. Вона весь час має рухатися, присісти може лише на мить, як метелик на квітку. Старт для неї означає прихід нової людини. Вона відразу спурхує і пролітає мимо того, хто щойно зайшов.

Щойно прийшов Карл. Сьогодні виповнилося 40 років, як ми вперше зустрілися. З Йоргом це були 2 роки, з Гельмутом 13, з Берндом 91/2 на день.

Пан Варнер запитав мене сьогодні, як я бачу свою хворобу. Я відповіла: «Як курс навчання». Він голосно розсміявся.

Томас Бронс народився 1943-го року в Нюрнберзі. Вивчав романські мови та літератури. Волонтерська соціальна робота в Індії 1966 р. З 1971-го — доктор філології. 1974 р. — професор-германіст в Чилі. Арешт, катування чилійською поліцією Піночета. З 1999-го мешкає в Нюрнберзі.

Томас БРОНС

І СВІТЛО СЯЄ

в темряву
але темрява
скоро його поглине

І життя —
це мандрівка

* Урсула Керстан (1956–2001) — поетеса та перекладачка з Нюрнберга.

крізь великий
і темний ліс

Усі дороги
даремні
усі домівки
холодні

І життя —
це мандрівка
крізь великий
похмурий ліс

Учора ти був
ще надто юним для цього
а сьогодні ти вже
надто старий

І твоє життя —
це мандрівка
крізь великий
похмурий ліс

І один
шукає іншого
але інший
влігся поперек дороги

А життя
лишається мандрівкою
до великого
широкого моря

СЕНТЕНЦІЯ № 82

хто жадає
того не жадають

вартий жадання лише той
хто позбувся бажань

тому покликаний
пильнує за всім
та не чіпляється ні за що

він уважний без педантизму
він радіє здобутку
але не оплакує втрат

для нього дійсний
лише потік речей

Я ХОЧУ БУТИ ЖАЙВОРОНКОМ

я жайворонок:
якщо я вже досить довго
видзьобував у смітті
черв'яків

я злітаю
співаючи
у повітря

здіймаюся
усе вище
і вище

а потім ширяю
з щебетом
понад речами

аж доки насамкінець
задихнусь
і впаду

усе чого не вистачає мені
це мистецтва м'якої посадки
та скромності шукача черв'яків

AUTUMN BLUES

(за мотивами вірша Рільке «Осінній день»)

Господи час настав
літо якраз не було великим
кинь свої тіні на неонові годинники
і на нивах
відпусти кризу

хто тепер не має будинку
його вже не побудує
хто безробітний
лишиться таким надовго —
читатиме оголошення і писатиме заяви
а під час прогулянок
туди і сюди
дивитиметься як люди їдять сміючись
за зачиненими вікнами

1: НОВА ФРАНКОНСЬКА ШКОЛА ПОЕТІВ

Я НІЧОГО НЕ ОБІЦЯЮ
я б не хотів щоб мене обирали
ніяких лаврів мені не треба
і гонорарів ніяких
я нічого не хочу вам продавати

я лише прошу уваги
un mínimo de atencion
atiendanse un poquito
attendez un moment
маленький замах на вбивство:
пильнуй за своїм ближнім як за самим собою!

Хіба я вимагаю надто багато?
Чи надто мало?
Тоді перепрошую!
Вибаченням вже сказано надто багато
(Провина — це зайве і недотепне слово)

Якщо приглянутись ближче
то звісно просте речення
«Пильнуй за своїм ближнім як за самим собою!»
помагає не більше

Аніж вислів Ісуса
щонайменше перекладений з помилками:
Ваша любов до себе
ваша любов-ненависть
ваш інституційний спосіб
обходитися із самим собою
постійно стежити за собою
вашу насолоду
я розділяти
ніяк не хочу.

Отже назад до пильності
«Пильнуй» — це само по собі
навіть гарне слово:
будьте уважні
або «Пильнуйте, будь ви прокляті...»

Ви всі вже
майже досить
мілітарні ідеологічні оцерковлені
або на якийсь інший лад
продані перепродані перевелися на ковбасу.
Краще я заткну глотку
та піду вивчати санскрит як Іван Ілліч
чи посаджу свої помідори?

Але ж ні!
Держава
вже й ці чесноти
забрала собі:
писака за столом
кат
каратель
усі вони так живуть
Ergo

Якщо все вже розпродане
якщо все даремно
якщо все вже сказано:
тоді я можу говорити все що хочу:

Тоді мені залишається свобода дурня
паякати все що хочу
писати все що хочу
якщо навіть цього ніхто не читає!

(Відлунює: хтось читає)

Ютта Ярош (Загорка) народилася 1949 року в Нюрнберзі. Працювала менеджером у сфері нерухомості. Пише лірику, прозу, автор багатьох текстів, написаних на франконському діалекті. Активно підтримує культурні проекти в рамках співпраці міст-побратимів «Харків — Нюрнберг».

Ютта ЯРОШ

СПРАВЕДЛИВІСТЬ

О, справедливосте! Розтиражована,
Чом ти ховаєш свій лик щоразу?
Мов за оздобленим пишним покровом,
За кожним словом, кожною фразою?
І куди б на цій землі ми не стали
дивитись,

Скрізь гукаєм тебе, а ти мовчиш.
Важко людині від зла боронитись,
Як зло — самої людини чин.
Ось людина у вирі подій стоїть,
Безпорадність ріже її без ножа.
Бо не може вона того зрозуміть,
Що «брат» її сіє біду і жах.
Мов приречена, за соломинку хапається,
Вірить, що ти всім рятунок несеш,
А потім у вірі своїй розкаюється.
Бо справедливість — то просто слово і все.

ЧАС

Часе, — хто тебе обгрунтує,
 Які представляєш ти величини?
 Хто твої дні та години рахує,
 Тут місяць, і рік — однаково чинні.
 Ніщо не завадить бігти по колу,
 І тебе немає за що вхопити,
 Насправді ти не належиш нікому,
 Не досить бо рахувати вміти.
 З тих пір, як вигадали годинник,
 Ти, здається, побіг ще швидше,
 В галопі живеш, галопом дихаєш.
 І згадуєш все, що було, все рідше.
 А хтось ще й хоче тебе перегнати
 І гадає, що це і є його щастя.
 Божевільний, де йому суть пізнати:
 Мить не повернеться, лиш воздасться.

1994–2017

* * *

Легенький промінець завісу сну підняв,
 Я очі розтулю, щоб бачить сяйво дня.
 Такий високий день, така ясна блакить.
 Дивитись і спивать цю високосну мить...
 Сьогодні хотілося б кави попоти
 Або просто у власних думках втопитись.
 Щасливий, хто може вільно ось так гуляти...
 І щебет пташиний, ідучи, наслухати!
 Унизу повечеряти біля млина
 Млиновий струмок там струни свої напина.
 Звідти, згори, з руїни муру старого
 Довго-довго дивитися на далеку дорогу.
 Пишний цей день, ні кінця йому, ані краю!
 Аж до заходу сонця співає усе і грає.
 І я б грала, й співала, ще й клала поклони Богу,
 Коли б не ці будні, не ця буденна робота!

1996–2017

* * *

Два тіла
так ніжно переплелися,
в музичному ритмі злилися,
Два серця себе
одне в одному віднайшли,
ритм відбивають щасливо.
Дві душі
майже спалені тугою
це суголося зводить докупі.
Двох людей
до сьогодні ще незнайомих
танець мрії горне в спільне буття.

1993

ЗЕМЛЮ ВИДНО

Ще ні на що не зважилась душа,
Надію ми вважали вищим даром,
А час, отой, що позад нас лишавсь,
Нам щедро вслід відважував удари.
Здавалося, що цілий білий світ
На зло нам підлу змову затівав,
Тому на полі бою стільки літ
З нас кожен свої битви програвав.
Та завжди й всюди ми тримались разом,
Ділили все, що нам судила доля.
Буває, що комусь гірчить і радість,
А вже яким гірким буває досвід!
Колись давно я боязко питала:
Чи стане кожному снаги і сили
Все витримати й мужнім стати,
Допоки лихо не скосило?
Що, як надія нас одурить
І раптом бульбашкою лусне?
Як щось лихе собі задума
Й туман омани знову згусне?

О, ні! Ми не здамось без бою,
Нас не страшить майбутній вибір...
Надію візьмемо з собою,
Нам землю видно!

1984–2017

* * *

Жадібно
хапаєшся ти за мене
винухуєш
на що можна мене приманити
передчуваєш мою тугу

Жадібно
поглинаєш ти все
що можеш
вихопить з мене
випиваєш мене до дна

Жадібно
засипаєш мене
словами
про твої героїчні вчинки
пропагандист

якщо голод твій невситимий
і дорівнюється до моєї туги
то ти герой

Ти був учнем
якого можна було навчити
твої подвиги
то пропаганда для тебе
добра мета — нагода

Ти маєш тугу
твій голод ласий

до публіки
до оплесків

Нарцис у тобі
має насититись
шовініст також

1997–2017

Манфред Шваб народився 1937 року в Кобурзі. Вивчав соціальну роботу в Нюрнберзі, соціологію, педагогіку та нову історію німецької літератури в Ерлангені. Поет, редактор, критик. Неодноразовий гість Харкова, учасник багатьох німецько-українських літературних проєктів.

Манфред ШВАБ

ЗУСТРІЧ ТА ПРОЩАННЯ (1)*

коли ми покинули
наші домівки
оселі страху
без прихистку
міста наповнені трупним духом

покидаючи порожні хлібниці
ліжка
священні книги спалені іграшки
привиди дітей
не оглядайся

владолюбні вітри гніздяться
у сірих руїнах
махаючи на прощання крильми
у мертвих очницях
вікон
розвіваються
бляклі гардини

---

* У заголовку та в тексті використано прийом перегукування з однойменним віршем Й. В. Гете.

ЗУСТРІЧ ТА ПРОЩАННЯ (2)

стріпнулось серце
мерщій пригнися
автобус в ніч
люди в біді
шукають прихистку
війна та смерть

тисяча очей
у потвори
біля автобуса

блокування воріт
зроблено перш ніж задумано
рятівні ворота

в автобусі паніка
реклама глумиться
«насолода від подорожі»

ми народ
привітної зустрічі
у вечірній країні

ми народ
що ж це за народ
у країні Гете

ПОЕТИЧНА ІНТЕРМЕДІЯ

У Ватиканських садах*
моляться єврей, мусульманин і християнин
своїм трьом дещо по-різному
сплетеним богам

---

* У Ватиканських садах президент Ізраїлю Шимон Перес, президент Палестини Махмут Аббас та папа Франциск у вересні 2014 року молилися разом за мир на Близькому Сході.

саджають оливу заради миру
в краю обітованім

А позаду невидимий
за живоплотом із пасифлори
посміхається Лесинг
в ролі Святого Духа.

Ну, ось, думаю я собі
якось воно йде і я радію
поетичному посланню
навіть якщо воно
лише театр туги
олива навряд чи вродить
поміж актами голої сили

ІДЕЯ ЧЕ

Ернесто Че Гевара
Студент медицини фах проказа
Ти пізнав справжню хворобу
Твого континенту твого часу
Ти хотів лікувати чиряк злиднів
Вирізати із тіла народів
Ракову пухлину капіталу

Після вдалої операції на Кубі
Ти знехтував керівними посадами
І задіяв свій скальпель у Болівії
Землю віддати селянам
Нечуваний цілющий рецепт
Астматичний месія гір
Зі стражденними шахтарями
Ти солідарний до глибини шахти

Проти млинів розхитаних цінностей
Ти скавав на коні, змагався, страждав
Товаришу Дон Кіхоте
Лицарю прекрасної подоби

Ти мав неймовірну мрію
 Ти бився із непереможним ворогом
 Кидав на шальку терезів справедливості
 Своє кволе життя воно важило
 Небагато але ідея
 Всупереч тому духу що запанував у світі
 Ідея Че живе

7.10.07

ЗНАЙОМСТВО З ПОВІЯМИ ТА ЧЕРНИЦЯМИ

Високо над Дніпром
 байдужий потік історії
 сперечаються великі ошасливлювачі людства
 за першість
 золоті куполи Печерської Лаври
 (хрести: проти землі схрещені мечі)
 та всіх перевищує багатирка сталева
 (з театральню піднятим щитом і мечем)
 у Києві її називають
 «російською повією»

Унизу в катакомбах
 Печерського монастиря
 ти йдеш переді мною
 мов черниця закутана
 в чорну рясу з білим чепчиком
 і свічею в руці

Урсулінка, яка чарує,
 солодша, ніж пахощі медових квітів
 у монастирськiм саду

І я розумію раптом
 Гюнтера Грасса
 Відданий як і він на поталу
 Гірко солодкій еротиці
 Недоторканості.

10.09.1998

Мадлен Вайсгаупт
народилася 1970-го року
в Цофінгені (Швейцарія).
З 1995-го проживає
в Нюрнберзі. Голова регіональної
спілки письменників
Середньої Франконії. Пише
лірику та прозу. Співредактор
нюрнберзького літературного
часопису «Слово» (Wortlaut).

Мадлен ВАЙСГАУПТ

ЗОВСІМ ПОРЯД

затриматися
на секунду
не більше

потім
моя подорож до краю
ночі
поставити питання
тремтячими пальцями

відкинути останнє
пташиний щebet
солодкий квітковий пах у повітрі

* * *

лука часу і повторення
аж до краю
безкінечності
і безкінечного дихання
про що розповім пізніше

у вікні
прозорий відбиток
де світ закінчується
світло вночі
вранці
вдосвіта

погляд
без пильності
скупі звуки
речей
вони ледве відчутні
ці думки правди

у віршах
 що перебігають у чийсь голові
 злітають білі птахи
 з поверхні води

* * *

кожна година посилає маленькі сліди птахів попереду хмар
 і комахи в кронах дерев усміхаються крихітним дерев'яним
 серцям
 мов обличчя пробиваються світло-блакитні фігури крізь
 годинник із зозулею
 і засівають спогадами чорно-білі поля літа

* * *

СВІТ ПРОКИДАЄТЬСЯ
поміж світів
 і небом яке яснішає
 поміж будинків

чистий погляд на речі
 заціпенівши в ширянні
 часу

чому
 мені знову й знову з'являється
 світло
 дивитися
 ми позичили одне одного
 на цьому
 спільно відміряному шляху
 від цього будинку
 до високого вікна
 в якому я стою
 і рука
ЯК
 речі й слова стають приладами

що відмірюють відстань
до краю обітованого
блимнути і згадати
іти своїми шляхами

ВІД УЧОРА СПЛИВЛО БАГАТО

тут також
є
розгалужений горизонт
і обличчя
щоб його привітати
і короткі тіні
щоб їх обійти

тут також
є
сніг під
ногами
і хисткі
дні дитинства
вийняті
зі свого сховку

тут також
є
незапнуті вікна
щоб читати
книгу
і червоні тюльпани
щоб їх купити

тут також
є
мухи
на тортах
і затихлі
церковні пісні
що їх сміхом вигнали
з молитов

тут також
 є
 тремтячі руки
 і суп
 щоб його скуштувати
 і безкінечні години
щоб їх забути

Урсула Керстан
 (1956–2001) вивчала історію мистецтва та російську філологію в Ляйпцігу. 1988-го емігрувала зі східної Німеччини до Нюрнберга. Писала вірші та прозу. Чисельні поїздки до України, співпраця в багатьох німецько-українських проектах.

Урсула КЕРСТАН

КАМЕНІ НЮРНБЕРЗЬКОГО МУРУ

Кам'яні свідки
 тисячолітньої історії
 що ви знаєте про війну
 злидні та горе
 про мир та свято?

Вони мовчать.

ТИ, ОДНА МИТЬ

мого життя
 що ти значиш для мене?
 Бути не лише колишнім
 ворогом держави
 але й
 у європейському колі
 святкувати день народження.

КРАПЛІ ЩО ТАНУТЬ

Знижуються з даху
 мов ланцюжок

Вальтер Загорка
(1933–2005) народився в чеському Чистеї. Як учасник «Празької весни» мусив 1969 року втікати з Чехії. Боровся проти радянської окупації Чехії. З 1969-го аж до самої смерті проживав у Нюрнберзі. Чисельні поїздки в Україну, літературні зустрічі в Києві та Харкові. У 1988-му видав спільно із Сергієм Жаданом поетичну книгу «Листи Ромео» (Вальтер Загорка); «Пепсі» (Сергій Жадан).

осяяні сонцем
самі починають іскритися.
Вони ростуть і стають усе більшими
закутуються у сліпуче проміння
і самі стають ліхтариками.
Якщо вони стають надто важкими
і вже не можуть триматися
то зриваються вниз у вологу смерть.

Вальтер ЗАГОРКА

* * *

Одного спекотного літнього дня
опівдні
(я це можу добре собі уявити)
коли я десь питиму холодне пиво
мене спостигне холодна смерть
покладе свою холодну косу
боягузливо
такою вона була і лишиться завжди
заду мені на шию
Задзвенять похоронні дзвони
і я впаду із усіх верховин Європи
на які я видряпувався
назад у Чистей біля Ракоці
де я народився
впаду в могилу

* * *

Ведмедики коала живляться
евкаліптами
ведмедики панда бамбуками
моє ведмедаче ім'я
Вальтер Загорка

я живлюся щасливими снами
 їх так багато
 а це погано
 бо я споживаю лише певний сорт
 і лише з однієї руки
 це твоя рука

Ютто!

ХАРКІВСЬКІ ВРАЖЕННЯ

На найбільшому танковому бойовищі
 Історії
 Кілометрові поля соняхів
 Як чудово смакує свіжий хліб
 І яблучний сік
 Тут у радгоспі імені Леніна
 Як довго треба вчитися на доярку
 Запитую я
 А ще
 Чи знайшлася б тут для мене якась хатинка
 Усе це викликає веселий сміх
 Я і в Нюрнберзі гість
 А то — оселитись на Харківщині
 Ось
 Ти б зміг тут лишитись
 Говорить Іван
 Директор радгоспу
 Тримаючи чарку горілки в руці
 Якби ти простив мені те
 Що я 21-го серпня 1968-го року
 На своєму панцирнику
 Котився через майдан Венцеля в Празі.
 Простити я можу
 Забути — ні
 Відповів я йому
 І ми чокнулись
 На здоров'я

* * *

На сортувальній станції наших стосунків
Ми обоє граємо
Машиністів
Стрілочником
Не хоче бути ніхто
Тому так часто
Трапляються аварії

* * *

Злі люди лякають собак
Собаки лякають кішок
Кішки лякають птахів
Птахи лякають мене

Співаки сладкогласі гадають
Що метелики не ридають
Я не павине око
Я тільки людина
І хочу бути хорошим
Метелик
що все довкілля хоче його підм'ять
Вальтер його ім'я

ДАВИД — ПОЕТ

Давид — поет
піщинками вірш іскриться
і велетень злий тремтить
за очей зіниці

*З німецької переклала
Олександра Ковальова*

м. Харків

Олександр УСЕНКО

УКРАЇНСЬКИЙ ХАРКІВ

(Деталі історичного портрету)

Я тримаю в руках невеличкий аркуш глянцевого картону. Чудова якість. Фарби кольорового рослинного орнаменту майже не вицвіли протягом ста років. Друковані літери приємно читати. Це — меню ресторації «National» за 21 жовтня 1913 року, виготовлене у типографський спосіб. Неабияка розкіш, але вражає не це. Найнесподіванішим виявилось те, що меню складене найчистішою українською мовою! І це у Харкові, та ще й у 1913 році, коли, за свідченнями сучасників, зі шкіл та бібліотек вилучалися всі українські книжки, починаючи з «Кобзаря»! А тут просто посеред «русскоязычного» Харкова солідна публіка обирає запропоновані українською мовою страви:

Перекуси різноманітні
Горілки усякі
Вина міцні
Вечеря:
Осятровина с-с майонез
куропатва
Печенії рябці
індичка
Салати, присмаки усякі
Пльомбір
Кава-лікери
Вина білі та червоні французькі

Адреса ресторації, на жаль, не вказана. Але можна дізнатися, де надруковане це меню: «Харьків, Друкарня В.Д. Цукермана, Рибна, 25». Запам'ятайте цю адресу, ми до неї ще повернемося.

А далі ще цікавіше. На звороті олівцем нашкарябано якийсь текст. Літери бліді — мабуть, важко було писати олівцем по глянцевою картону. Літери танцюють — мабуть, людина писала на підпитку. Але прочитати можна. Це заява від Оберемка Василя Миколайовича, який мешкав по вулиці Старомосковській, 62, на вступ до Українського імені Григорія Квітки-Основ'яненка літературно-художньо-етнографічного товариства у м. Харкові. На відміну від меню, заяву написано російською. Вочевидь пан Оберемок на той час не досить добре володів українською, але мав серйозні наміри щодо самовдосконалення. І той факт, що ця імпровізована заява не загубилася, а збереглася в архівах Товариства, а надалі — у фондах Державного архіву Харківської області, свідчить про те, що Товариство із розумінням поставилось до його намірів.

Слід зазначити, що сам факт існування в Харкові протягом 1912–1916 років Українського імені Григорія Квітки-Основ'яненка літературно-художньо-етнографічного товариства не є науковим відкриттям. Судячи із записів, досить багато людей переглядало справи з фонду 488 (опис 1) харківського архіву. Не буде також новиною активна участь у діяльності Товариства таких видатних постатей, як Микола Міхновський, Гнат Хоткевич, який очолював науково-літературний відділ. Мене більше цікавило інше: хто були ті люди, які десятками й навіть сотнями подавали заяви на вступ до Товариства, тобто ще у ті далекі часи, попри всю тодішню імперську, русифікаторську політику, усвідомлювали, що вони — українці. Не «малороси», не «хохли», а саме українці!

Взагалі заяв, написаних російською, було лічені одиниці. Окрім уже згаданого Оберемка, російською надійшла заява від учительки Віри Михайлівни Рубинської (мешкала у власному будинку по вул. Нікітінській, 6). Одним із перших (ще у липні 1912 р.) заяву подав Василь Павлович Овчинников, відрекомендувавши себе артистом імператорських театрів. Адресу свою вказав лаконічно: Москва, Большой театр. Тож російська мова його заяви виглядає цілком природньою.

Але абсолютна більшість заяв складена українською, звісно, з різним ступенем володіння нею. Ось одна з таких заяв:

До Українського імені Григорія Квітки-Основ'яненка
літературно-художньо-етнографічного товариства у м. Харкові
Степана М. Луценка

Заява

Бажаючи стати дійсним членом т-ва прошу Раду т-ва поставити мене на балотіровку.

Відомості можуть про мене подати: К.М. Бич-Лубенський, С.П. Тимошенко, М.П. Павлів.

14.ІІІ.1912 р.
Харків Рибна 25
Українська книгарня

Вам нічого не нагадала адреса Рибна, 25? Саме так: за цією ж адресою працювала друкарня Цукермана, де друкувалися українською мовою меню ресторації «National». Чи були друкарня й книгарня єдиним цілим, чи існували окремо, що ще друкувалося у друкарні Цукермана, чим торгувала в той самий час українська книгарня і, нарешті, ким був у цій книгарні Степан Луценко — господарем чи звичайним продавцем? Ось питання, на які, скоріше за все, ми вже ніколи не отримаємо відповіді. Надто багато часу згаяли.

Переважну більшість тих, хто вступав до товариства, становила інтелігенція. І далеко не завжди гуманітарна. Лаконічну позначку «доктор» зробили у своїх заявах Козенцов Сергій Миколайович (вул. Старомосковська, 11), Післячевський Фотій Вікторович (вул. Садово-Куликовська, 11/2). Траплялися й держслужбовці, такі як технік Харківської повітової Управи Крутко Петро Захарович (вул. Польова, 13) або «чиновник Харківської поштово-телеграфної контори на вокзалі» Христенко Яків Трохимович.

Агей Кирилович Зоря (вул. Валер'янівська, 105) вказав у заяві не лише домашню адресу, але й посаду: «конторник у конторі Тов-ва «В. Г. Пономарьов і П. П. Рижов» — і навіть вік: 32 роки. Одне слово — конторник.

Звісно ж, не обійшлося без освітян. Це 22-річний вчитель 16-ї міської школи Семен Михайлович Лимар (вул. Греківська, 17), викладачі вчительських курсів, розташованих у слободі Деркачі Харківського повіту Павло Григорович Савченко і Антон Павлович Сипар, «класний наставник гімназії преподавателів III-ї гімназії» Олександр Галактіонович Лазурський та інші.

Творча інтелігенція також не оминула своєю увагою Товариство. Іван Єфимов (Юхименко), який мешкав у Павлівському пр., 54, у заяві зазначив: «готуюсь до сцени в Театральній Школі О. Н. Масловой». Секретаря часопису «Сніп» Сергія Сергієвича Паночіні (вул. Чеботарська, 41/43) було обрано членом Товариства 19.11.1912 р. у день подання заяви, тоді як зазвичай від подання заяви до обрання проходило два-чотири місяці.

Скоріше як виняток можна сприймати заяву Фороста (Хвороста) Степана Андрійовича, мешканця вул. Єкатеринінської, 39 (Москалівка). Надзвичайно красивим каліграфічним почерком він написав про себе лише одне: «крестьянин».

Не лишилось осторонь і харківське жіноцтво. На жаль, у своїх заявах жінки давали про себе вкрай мало відомостей. Нам відомо лише, що Авілова Марія Олексіївна (вул. Каразінська, 6) була «фельдшерницею», а Кожина Агафья Данилівна (вул. Іскринська, 38) — «дружиною ветеринарного лікаря». Скоріш за все, звичайними домогосподарками були Євгенія Дмитрівна Тарловська, Прасковія Іванівна Білашенко, Марфа Андріївна Мілевська, Прасковія Дмитрівна Воронова-Нехаєнко, Юлія Скрипніченко.

На заяві Марії Плевак (вул. Катеринославська, 10) бачимо чийсь резолюцію: «Запитати, чи має 21 рік». Мабуть, таки мала, бо обрана членом Товариства 19.11.1912 р.

Досить поширеним явищем був сімейний, колективний вступ до Товариства, або коли після вступу новий член Товариства залучав до нього колег по роботі.

Ось 15.10.1912 р. до Товариства вступає Грицько Руденко, який працює у комерційному відділі Північно-Донецької залізниці. А вже 17.01.1913 р. заяву на вступ подає Прохор Афанасієвич Логвин — працівник товарної контори тієї ж Північно-Донецької залізниці. У заяві зазначено: рекомендував Гр. Руденко. Молодець Грицько!

Звертає на себе увагу значна кількість фінансових і банківських працівників, сповнених бажання вступити до Товариства. Одночасно подали заяви бухгалтер і конторник Третього Харківського Товариства Обопільного кредиту Василь Ілліч Ткач і Назар Савич Сліденко. Однакову й дату вказали: «9 падолиста року 1912». Обидві заяви надруковано на машинці, що траплялося на той час дуже рідко і було такою собі «фірмовою» ознакою банківських працівників. Так само на машинці надрукував свою заяву Тит Семенович Фоменко — бухгалтер Селянського Поземельного

Банку. Дату він вказав трохи іншим способом: «1912 року падолиста 20 дня». Чи не він, бува, залучив до Товариства 25-річного Якова Єпіфановича Довбищенка, який також назвав місцем своєї роботи Харківський земельний банк? Надто схожі назви.

Довбищенко подав заяву на вступ до Товариства 18 грудня 1912 року і був прийнятий дійсним членом 28 січня 1913 року. І за деякий час він стає помітною фігурою у його лавах. Переглядаючи матеріали за 1915 р., ми вже бачимо Довбищенка членом президії науково-літературного відділу. А 12.11.1915 р. його обирають секретарем президії. І займається він не лише канцелярською роботою, чого можна було б чекати від банківського працівника. Кілька разів протягом 1915 року Довбищенко виступав на засіданнях науково-літературного відділу з доповіддю «М. П. Драгоманов. 1895—1915» і щоразу збирав десятки слухачів.

А ще ж був Василь Андрійович Підгорний, який працював у 1-му Товаристві Взаємного кредиту, а також ті, хто не вказав свого місця роботи, але надрукував заяву на машинці, як Володимир Андрійович Доленко (вул. Заїківська, 119). А це, як вже казали, майже повна ознака належності до фінансових працівників.

До фінансових працівників можна сміливо зарахувати й Григорія Павловича Павленка, 43-х років, помічника казначея в Імператорському Харківському Університеті. Справді, чи могло щось розумне і прогресивне пройти у Харкові повз університет, найстаріший в Україні? До того ж Г. П. Павленко мешкав у с. Основа у власному будинку по вул. Боровій. Як же було йому не вступити до товариства імені свого земляка Квітки-Основ'яненки? Та в усякому разі був він не найперший з університету, хто вступив до Товариства. За місяць до нього заяву на вступ подав професор Кисіль А. Д., який, скоріш за все, також належав до університетських лав. А найпершим (ще у серпні 1912 р.) був 27-річний канцелярист Харківського університету Прохор Данилович Воронін. Можливо, саме він подав приклад своїм старшим колегам.

Згодом ми побачимо активну роботу Прохора Вороніна у Товаристві. 6 травня 1915 р. на відкритому засіданні науково-літературного відділу з доповіддю про українську інтелігенцію виступив голова відділу Гнат Хоткевич. Збереглася чернетка звіту або рецензії на цю доповідь за підписом «Пр. Воронін». На жаль, межа володіння Вороніним українською мовою не сягла далі написання заяви, тому цей текст написано російською. Але цілком можливо, що Воронін готував з цього приводу статтю для якогось

російськомовного часопису. Так чи інакше, написано російською, але це не зменшує цінності того, що в ньому викладено. Як зазначає Воронін, у своїй доповіді Хоткевич визначив головні недоліки української інтелігенції: «а) сварливість; б) мелочность; в) любостязание; г) ренегатство (носящее исторически-затяжной характер); д) отсутствие горячей любви к своему родному, чего нет у других славянских наций; е) наибольшая склонность «портиться» при наличии власти над другими, склонность присущая всей нации, как народу, так и верхам его».

Чи не занадто актуально це звучить сьогодні? Далі, за словами Вороніна, відбулося обговорення, під час якого «немного несправедливый по отношению к многим группам украинской интеллигенции, но вполне приемлимый ко всей массовой украинской «интеллигенции» суровый приговор докладчика вызвал оживленный обмен мнениями», але «возражений по основным тезисам доклада не было». Ось так.

Але не хотілося б закінчувати цю розповідь на такій песимістичній ноті. У матеріалах Товариства за 1915 рік збереглася чернетка двох телеграм до депутатів Державної Думи Чхеїдзе (соціал-демократична фракція) і Керенського (трудівнича фракція). Точна дата відправлення цих телеграм до Петрограда невідома, але цілком зрозуміло, що вони стали реакцією на якесь бурхливе обговорення українських питань у тодішній Держдумі. Приємно дізнатися, що соціал-демократи (меншовики) і Керенський зі своїми «трудовиками» зайняли тоді проукраїнську позицію. Тексти обох телеграм майже ідентичні, різниця лише у назвах фракцій. Цитую дослівно:

«Ми, Харківські українці, широ вітаємо Ваш виступ в обороні нашої задушеної преси.

Певні, що ... фракція, яко представниця демократичної Росії поставить перед широким світом українське питання у весь зріст і вимагатиме повної національної волі, її автономії в етнографічних межах».

Не минуло й ста років, а ми вже дещо просунулись у вирішенні цих питань.

Давид ДАНИЛОВ-АБРОСИМОВ

МІНІ-НОВЕЛИ

МИСТЕЦТВО ВИБОРУ

Перед стрибком він хоробро сказав: «Зроблю гоп!»

Вона зацікавилась.

Він розпушив хвоста, поворкотів...

Вона повірила й вискочила заміж.

Йому подобалося будувати проєкти, але на ділі зазнавав фіаско або ж котився під укіс.

Вона пізно його розкусила й кинула, намагаючись врятувати сина й дочку. Та діти усе частіше варнякали: «Гоп, гоп, гоп...»

МАСШТАБНІСТЬ

Спершу канючать іграшку, цукерку, потім кращу оцінку... Тоді випрошують теплого місця, сонечка, миру, любові, пільг...

Вимолюють здоров'я, щастя, довголіття... На схилі віку вимагають поваги й просять легкого кінця.

Усе це дріб'язково, та й прохання не завжди доречні, а проте... багато чого мені й самому хотілося б.

ВИГОДА

— Батьку, ти живий?

— Живий.

— А чого більше не дзвониш? Ховаєшся?

— Думаю, ти чекаєш моєї смерті, щоб отримати спадщину.

— Ти так думаєш, бо ніколи нічого не робив для мене. Ми тільки двічі зустрічалися. Та менше з тим. Я дуже радію, що ти живий. І діти у довгожителів зобов'язані жити довго.

Батько крокував шляхами життя з розмахом: від консерваторської освіти й журналіста в Чорнобилі — до директора заводу. Зістарівся. Перетворився на власність другої родини. Тепер його світ повужчав.

— Чекаєш ти на мою смерть.

— Тоді хочеться так думати, не дає тобі спокою совість. В основі родичання — любов, це головне. Але я тебе розумію. Ти ж мене — ні.

НОВИЙ РИМ

Почалося з паломників. Двадцять разів на день мене запитували характерною російською говіркою: «Как пройти?...» Харків заповнили незліченні туристи: непоказна, миршава молодь, бідно одягнені баби й діди критичного віку.

Росіяни, не знаючи, як користуватися турнікетами, створювали пробки біля входів до станцій метро. Зросли черги у крамницях, де гості скуповували дешеві продукти. Стало ясно: до міста заїжджає масовка для участі в мітингу на площі Свободи.

Бачив я багато примітивних і озвірілих облич. Особливо того дня, коли Харків став «Римом». Варвари 2014-го, з кийками й каскетками, під червоними комуно-російськими прапорами проривалися збудженим натовпом по Сумській, з боку парку Горького, до будинку державної адміністрації.

Поблизу пам'ятника Леніну завжди було тісно від кривоблуддя. Під своїм бовваном комуністи зміцнювали дух «паломників» на захоплення будівлі ОДА, на знуцання та побиття українських патріотів.

Я зблизька спостерігав підготовку й початок штурму. Годинники чужинців показували московський час. Вони очікували сигналу, примірювалися до високої кованої огорожі. Від них віяло мороком, злістю й безкарністю дурної сили.

Прибульці кучкувалися по центру міста, харкали, мочилися по кутках, ревли: «Харків — це Росія! ХНР...»

Закипаючи від безсилля, я сором'язливо проходив повз них. Московія утверджувала дубиною свою роль доярки України.

З губернатором і справним міністром МВС харків'янам тоді здорово поталанило. Зіткнувшись із спецназом, варвари розсмокталися, кинувши напризволяще місцевих тітушок.

Рим вистояв.

Обійшлося без масових убивств та мародерства, відбулися малою кров'ю.

Повергнутий радянський бовван.

Але треба почувати шкірою, пам'ятати спинним мозком: ми межуємо з апокаліпсисом.

ОПОВІДКИ НА ОДИН РЯДОК

*

Падіння гормонального фону підвищує мораль.

*

Світ посувається до глобальної тиранії.

*

Матері штампують егоїстів, примовляючи: «Ти мій най, най...»

*

Самозакоханість — незрідка лише для закоханості інших.

*

Навіть самолюбство ревнive.

*

Старі образи завжди молоді.

*

Материнство — безстрокова жертвність.

*

Чимало жінок прагне використовувати чоловіка як тюль для свого минулого.

*

Тепер Попелюшки народжують до того, як знайдуть принца.

*

Чоловіча суть: зігнути кращого.

Жіноча суть: знайти кращого.

*

Насправді широта інтересів людей не набагато ширша за їхні можливості.

*

Демократія покликана зменшувати соціальні відмінності, але вона лише змінює та маскує ярлики.

*

Рекламована правда (отож, замовлена) — це брехня.

*

Швидко старять як вільне, так і сімейне життя. Довга витривалість — посередині.

*

Люди від народження бачать свою стелю. Для багатьох це — пожиттєво.

*

Пустопорожнє брехло — божок у літературі.

*

Головне — обрати правильні ідеали.

*

Вміння «загвинчувати гайки» — вже талант.

*

Ще в старших класах мене дивувало людське самолюбство: «І за що вони себе так люблять?»

*

Якщо розумієш із віком, яке коротке життя, то чому дитинство здається таким далеким?

*

Суспільство не шанує Білих ворон, та й Білі ворони мають алергію навіть на співбратів.

Переклад з російської

Володимира БРЮГЕНА

*Проф. Олександр САВЧЕНКО,
ректор Міжнародного Інституту Бізнесу*

УКРАЇНА І ПОЛЬЩА: ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА ДЛЯ СПІЛЬНОГО УСПІХУ

Історія дуже важлива справа, щоб залишити її на відкуп **науковців і політиків**. У своїй книжці «Антиукраїнець» я це не лише довів, але і використав **історію як ключ, який розкриває двері до адекватної внутрішньої і зовнішньої політики сучасної України**. Значна кількість ідей в цій праці вперше була викладена в книжці «Антиукраїнець», в тому числі і стосовно українсько-польських відношень. Загострення українсько-польських стосунків в останні часи на мою думку було викликано не лише політичною кон'юктурою правлячої партії Польщі — ПіС, але й індиферентністю української влади до історії дуже складних польсько-українських стосунків, а може і до історії взагалі. **В українській владі дуже мало «історичних людей»!**

Наприклад, я відношу себе до категорії «*історичних людей*» (за класифікацією Ф. Ніцше), щодо яких він дійшов висновку: **«будь-яке звернення до минулого викликає в них прагнення до майбутнього, розпалює в них рішучість продовжувати життєву боротьбу, запалює в них надію на те, що потрібне ще прийде, що щастя ховається за тією горою, до якої вони прямують. Ці історичні люди вірять в те, що сенс існування буде все більше розкриватись протягом процесу існування, вони озираються назад лише для того, щоб за допомогою вивчення попередніх стадій історичного процесу зрозуміти його теперішнє і навчитись енергійніше бажати майбутнього»**.

Ще більш важливим за самі історичні події є їх правильна інтерпретація, трактування і навіть створення історичних міфів для далеких від історії верств населення України. **Правильна інтерпре-**

тація історичних подій є така, яка допомагає інтелектуальній еліті чи лідеру показати нації, як зростати, перемагати, посилюватись. Будь-яке інше трактування подій буде хибним, не науковим, опортуністичним, яке підштовхує націю, країну, народ до прірви. **Переможець пише історію для нових перемог.** Звичайно, інтерпретація історичних подій не має занадто відхилятися від історичних фактів, інакше не буде досягнута їх тотальна підтримка суспільством та визнання міжнародною спільнотою, — а це конче потрібно для створення сильної нації.

В цій статті я дам, на мою думку, ключові тези для нормалізації українсько-польських стосунків, які я розглядаю в контексті народження і існування України на зламі Західного і Східного світу, а зараз Західної і Московсько-православної цивілізації. Це означає, що починати треба з історії українсько-польських відносин та її інтерпретації з позиції переможця! Але спочатку про унікальність України.

Україна завжди була інша від країн Західної та Московсько-православної цивілізації. **Ця іншість, я б назвав її трагічною унікальністю, почалася з часів Київської Русі.** У чому суть цієї трагічної унікальності? Попри те, що християнство прийшло в Україну з Візантії (зі сходу), природа державного устрою Київської Русі була типово західною. **Тобто Київська Русь базувалась на політико-правовій системі Заходу і духовно-релігійній системі Сходу! Отже, Київська Русь поєднала непоєдане.** Про західну природу політико-правової системи Київської Русі свідчить порівняльний аналіз «Руської Правди» і німецької (проарійської) правової системи. Так от аналіз показав майже повну тотожність цих правових систем. Причому це стосується як карного, так і цивільного права. До речі, така подібність правових систем є сильним аргументом на підтримку нормандської (варязької) теорії заснування Київської Русі (України). **Це реліктове, фундаментальне протиріччя природи української держави, на мою думку, і обумовило трагічну тисячорічну історію України і навіть сучасний кризовий стан держави!**

Втративши державність, Київська Русь вже як територія сучасної України в 1363 р. увійшла до Великого князівства Литовського, Великий князь якого Ольгерд цілком лояльно ставився як до української мови, так і до віри, і навіть до законів, які діяли в Україні. Ба більше, **багато міст України пізніше отримали право на самоврядування — та навіть з часом — магдебурзьке право.** Але знову, татари в 1399 р. зруйнували Київ. Литовське князівство по-

чало шукати захисту у поляків. Вже, починаючи з середини XV ст., можна вважати, що Україна (нагадую: не як держава, а як територія) потрапила під протекторат Польщі разом з Великим князівством Литовським. А у 1569 р. була ухвалена Люблінська Унія, яка формалізувала цей союз в рамках однієї держави — Речі Посполитої. **Цю подію можна трактувати як входження України до Західної цивілізації...**

Саме в ті часи, — не без впливу Польщі, — в Литві почала домінувати, а Україні зароджуватись католицька церква. При цьому вона мирно співіснувала з православною церквою, яка в свою чергу домінувала в Україні.

Думаю, що одна з кращих рис українців — толерантність (в тому числі, і в міжцерковних справах), зародилась на початку досить гармонічного співіснування поляків, литовців, білорусів та українців в єдиній державі західного світу. Є лише одна проблема в цьому скромному дифірамбі українцям: чи не зумовлена ця риса лише тим, що в союзі слов'ян, **українці розпочали нову для них традицію: бути завжди «молодшим братом».** І толерантність — це риса, яка дозволяла **«молодшому брату» виживати поруч з більш організованими і агресивними народами.**

Але не варто думати, що українці часів середньовіччя були аж занадто м'якими і нездатними до боротьби і самоорганізації. **Як наслідок боротьби київської знаті за свої, насамперед, економічні права, в кінці 15 століття Київ отримав магдебурзьке право, — а разом з ним і заміну князівської форми правління на міське самоврядування.** Отже, з 15-го по кінець 17-го століть Київ був типовим великим європейським містом, де розвивалися ремесла, освіта, культура.

В ті ж часи на півдні і сході сучасної України почали з'являтися козацькі військові поселення Січі, які на початку 16 століття об'єднували досить значні території з центром на острові Хортиця річки Дніпро. Назва цієї напівдержави — Запорізька Січ. **Незважаючи на те, що військові дії були основним джерелом доходів Запорозької Січі, формою правління цієї держави була виборна демократія.** По суті, військова влада обиралась! Отаманами Січі козаки обирали лідерів з всієї української еліти (знатних, багатих, освічених). Згадаємо лише засновників Січі: князь Богдан Мамай (Глинський), який у 1493 р. зруйнував османську фортецю Очаків, князь Дмитро Вишневецький (Байда), який у 1554 р. побудував на Хортиці головну фортецю Запорозької Січі.

Що важливо зрозуміти: **успіх козацької держави базувався на поєднанні народної демократії та еліти України, яка мала не лише знання та гроші, але й ідеологію: захист українського народу та християнської віри.** Але, може, найголовніше — **це був короткий проміжок української історії, коли військова сила стала культом і засобом існування українців.** Багато держав наймали за гроші українське козацьке військо для участі у війнах. Звичайно такі військові походи мали ідеологічну обгортку, але досить часто кінцевою метою таких походів і перемог були гроші. Не варто дорікати українцям тих часів за такі дії. Участь у війнах за гроші — було типовим явищем в середньовічній Європі. Ба більше: **Запорізька Січ, як унікальне явище Східної Європи, мала свій аналог у Західній Європі: Мальтійський орден.** Якщо Мальтійський орден, який отримав від Карла V в 1530 році острів Мальту, був аванпостом західних християнських держав проти Османської імперії, то Запорізька Січ була форпостом східноєвропейських слов'янських держав проти Османської імперії та Кримського ханства. Цікаво, що **мальтійські лицарі та українські лицарі мали майже однакові принципи та форми організації свого життя.** До речі, на таку подібність вказував ще відомий фахівець з історії цивілізацій А. Тойнбі: «Козаки були напівчернечим військовим братством, подібним до братства вікінгів, еллінського спартанського братства чи лицарського ордену хрестоносців». **Це ще одне свідчення приналежності України до східних кордонів (форпосту — за А. Тойнбі) Західної цивілізації. Саме Польща в той час була ключовим форпостом Західної цивілізації!**

Трагічними для України виявилися результати великого повстання Богдана Хмельницького проти Речі Посполитої у 1648 р. Козацькі війська разом з васалами кримського хана татарами мали багато перемог над поляками і звільнили від них майже всю Україну. Ба більше: **Гетьман України Б. Хмельницький почав усвідомлювати себе як правонаступника князів Київської Русі, а Гетьманщину, відповідно, — як правонаступницю Київської держави.** Але несприятливі обставини, брак організаційних здібностей та стратегічні помилки з часом знову поступово перетворили Україну з держави (Гетьманщини) на територію. Що мається на увазі? Зрада кримських татар у битві під Берестечком призвела до знищення ядра козацького війська, а брак організації боротьби: до того, що керівництво козацького повстання не змогло утримати українських селян від єврейських погромів. Причому це сталося як через економічні причини (єврейські орендарі були посередниками між

шляхтою та селянами), так і через релігійні мотиви: вони хотіли повернути до християнства євреїв (прийняття християнства врятувало життя багатьом євреям). І нарешті — **головна стратегічна помилка Богдана Хмельницького та козацької старшини була у їх рішенні в Переяславі у 1654 р. укласти союз з Московією**. Головним аргументом Б. Хмельницького на користь московського царя на козацькій раді, де приймалось рішення про можливого союзника України, була православна солідарність. До речі, іншими претендентами на союз з Україною там були турецький цар, кримський хан і польський король. Отже, блискучі військові перемоги Гетьман Хмельницький не зміг конвертувати в незалежність України. Більш того, він запросив у союзники Москву — і тим самим запустив процес політичного знищення Гетьманщини. **Не меншим злом його діяльності було руйнування економіки України шляхом фізичного знищення чи вигнання основних організаторів сільського господарства та торгівлі — українських і польських шляхтичів та євреїв.**

Внаслідок фатальних помилок Б. Хмельницького настала Руїна, тобто політичний і економічний занепад на територіях України та розподіл її по Дніпру між Польщею і Московським царством — Сходом та Заходом. Хочу особливо відмітити, **чим закінчилась православна солідарність України з Московією**. В 1686 р. остання домоглася передачі Київської митрополії з-під юрисдикції Константинопольського патріархату до Московського. Це сталося вдруге в історії України — і, звичайно, **не без допомоги зрадників. Особливо багато їх було серед православного духовенства**. Чого вартий виданий у 1674 р. у Києво-Печерському монастирі «СинOPSIS Київський...», в якому можна знайти багато промосковської нісенітниць: наприклад, там Київ тлумачився, як перша столиця московських царів...

Іван Мазепа, мабуть, найбільш знаменитий у світі український Гетьман і меценат (правив у 1687–1709 роках) намагався виправити помилки Б. Хмельницького і повернути Україну назад до Західної цивілізації. На жаль, це йому не вдалося. Мазепа разом з новим союзником, молодим королем Швеції Карлом XII вирішив звільнити Україну як від Польщі, так і від Московського царства, але у вирішальній битві під Полтавою вони програли армії Петра I. **В черговий раз не обійшлося без зради**. Справа у тому, що Петро I розпочав активну пропаганду проти Мазепи серед української старшини, більш того, він скасував високі податки для українців, заявивши, що вони йшли не до Московської казни, а до ки-

шені Мазепи. Далі він брехливо розповсюджував інформацію, що Мазепа хоче віддати Україну у польське рабство. І нарешті він позвірячому закатавав лояльну до Мазепи українську еліту. Ганебні дії Петра I (до речі, цілком в дусі московсько-православної моралі) мали успіх: **велика кількість козаків зрадила Мазепу і виступила на боці царя Петра, що, на мою думку, стало основною причиною поразки України в боротьбі з Москвою.**

Внаслідок третього розподілу Польщі у 1795 р. всі українські землі були розділені між двома імперіями: Російською та Австрійською, — причому більшість українських земель (85 %) опинилась в Росії, яка продовжувала політику русифікації українців і знищення їх самосвідомості та історичної пам'яті стосовно української державності. **Набагато кращою була доля українців в імперії Габсбургів, яка об'єднала і дала поштовх до розвитку таким українським регіонам, як Галичина, Буковина та Закарпаття.** Саме в ті часи в тій частині України, яка входила до Московсько-православної цивілізації, виник феномен «малоросійства». За влучною оцінкою «малоросійства» Є. Маланюком, — **ця хвороба тотальної «капітуляції ще перед боєм» уражала переважно українську інтелігенцію,** тих, хто мав виконувати роль мозкового центру нації. Яскравим представником цієї хвороби української нації був видатний український письменник Росії «малорос» М. Гоголь.

У XIX столітті та на початку XX століття відповідальність за існування українського, а не «малоросійського», духу і потенційно незалежну Україну взяли на себе українські письменники і поети К. Основ'яненко, П. Куліш, І. Франко, Л. Українка. Та особливо — український геній Тарас Шевченко. Не менш важливу роль у розвитку ідеї української державності належала українським історикам: М. Костомарову, М. Драгоманову, М. Грушевському. Ці та багато інших представників української еліти, разом з потужним етнопотенціалом українського села допомогли зберегти український дух протягом 150-річної «зачистки» Росією української історії, мови, культури...

Після Лютневої революції в Росії 1917 р. Україна мала шанс стати незалежною. Коротка еволюція політичних структур та подій набуття та втрати незалежності України виглядала такою. Спочатку виникла Центральна Рада (березень 1917 — квітень 1918 років), яка 20 листопада проголосила про утворення Української Народної Республіки, а 22 січня 1918 р. — про її незалежність. Раду очолив Михайло Грушевський, **видатний український історик, який, на**

жаль, виявився слабким лідером молодій українській державі. Далі з'явився Гетьманат (квітень–грудень 1918 р.) на чолі з Гетьманом Павлом Скоропадським, колишнім царським генералом, якого було обрано на з'їзді Союзу хліборобів-власників. Останньою політичною структурою незалежної України стала Директорія (січень 1919 — жовтень 1920 років) на чолі з Симоном Петлюрою, головним отаманом армії Української Народної Республіки. Далі Україну окупували російські більшовики.

Звичайно, виникає питання: чому Україна так швидко втратила незалежність? Незалежність України в той час була наслідком складної комбінації внутрішніх та зовнішніх сил. Внутрішні фактори лежали в економічній площині: Російська імперія збанкрутіла (не врятувала її і позика західних банків, гарантом якої виступив український олігарх, міністр фінансів тимчасового уряду Росії **малорос М. Терещенко**), тому соціальні протести проти нестерпного життя були масовими і постійними. Зовнішні фактори: це, перш за все, Перша світова війна, яка сприяла організації, озброєнню та піднесенню рівня національної самосвідомості українців, особливо на Галичині, що входила в Габсбурзьку імперію.

На мою думку, брак лідерства, хуторянство і розбрат — ці риси української нації не дозволили їй перемогти комуністичну Росію у боротьбі за незалежність. Звичайно, інші фактори також сприяли поразці України. **Наприклад, в 1919–1921 роках лише Варшава була на боці України,** інші країни по суті підтримували Росію. В такому зовнішньому середовищі виграти незалежність у Росії було просто неможливо. Тим більше, що більшовики з їх лідерами В. Леніним та Л. Троцьким лише за три роки з моменту жовтневого перевороту змогли організувати військово-репресивну державу, яка за допомогою нової комуністичної ідеології, терору, обману, а також потужної розвідки, яка мала своїх людей скрізь, — не лише вижила, але і знову захопила Україну.

Важливо додати, що більшовики у своїй дикунській боротьбі проти України масово застосовували єврейські погроми. На жаль, С. Петлюра не зміг припинити ці погроми на територіях УНР, які він контролював. Такі погроми дуже нагадують знищення євреїв за часів Б. Хмельницького. **Незалежність і погроми — несумісні явища. Так само, як несумісна незалежна Україна з сильною Росією без реальної підтримки Заходу.**

За часів перебування України у складі СРСР радянська влада періодично знищувала все, що було пов'язано з натяком на укра-

їнську самостійність. Саме тому, після закінчення періоду лібералізації та українізації, КПРС організувала голодомор в Україні в 1932–1933 роках. Від голоду в українських селах померло близько 4 млн людей — кожний восьмий! Українці організовували спротив, але він був не масовий. Захід не побачив геноциду українців.

Не менш руйнівні наслідки для української нації мала Друга світова війна 1939–1945 років. Загальні втрати України становлять приблизно 14 млн чол. (десь 40% від утрат СРСР). З них 8 млн загинули, 2,8 млн вивезені до Німеччини як рабська робоча сила, 2,4 млн втекли від Радянської Армії в інші країни, понад півмільйона були вивезені до Росії в концентраційні табори. **Українська нація зазнала найбільших втрат у Другій світовій війні, навіть у порівнянні з поляками, росіянами, німцями, євреями.** В той же час територія України збільшилась за рахунок приєднання своїх західних земель, що безумовно посилює потенціал української нації і її волю до створення самостійної держави.

Саме під час Другої світової війни Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія показали силу і організаційну спроможність боротись за незалежну Україну як з німецькими агресорами, так і з Радянською Армією. **Лідери цього змагання за незалежність Андрій Мельник, Степан Бандера та Роман Шухевич стали іконами для свідомих українців.** Водночас російська пропагандистська машина зробила з них страшних злочинців для значної частини зрусифікованих (та одурених) українців, або «хохлів», які самі себе так називали (і досі називають) з подачі та під регіт росіян. До речі, в цьому випадку Сталін лише повторив інформаційну операцію, яку розробив Петро І разом з його православними прибічниками стосовно гетьмана Мазепи. Але та операція була розрахована на «малоросів», які на відміну від українців дійсно вважали Мазепу зрадником, який заслужив анафему.

На жаль, саме в цей період відбулись найбільш трагічні, криваві конфлікти між етнічними українцями і поляками на релігійному (православні проти католиків), побутово-економічному (боротьба за землю), а також національному підґрунті. Українцям треба завжди пам'ятати про трагедію польського населення на Волині, відповідальність за яку несуть не лише СРСР, фашистська Німеччина, Польща (попри те, що вона була окупована), але, на мою думку, і українці — польські громадяни, незважаючи на те, що української держави, а отже і української влади тоді не існувало! Попросити вибачення

і самим простити — це найменше, що вже зробили українці... **Пізніше я надам рекомендації українцям, що ще необхідно зробити.**

Звичайно, війна на території сучасної України принесла багато смертей і трагедій не лише полякам і українцям. **Не можна забувати про сталінський терор в українському Криму проти кримських татар.** Дуже трагічні події відбувались з єврейським народом на території України. Цитадель геноциду євреїв, який організували нацисти була у Києві, в Бабиному Яру, де було знищено 168 тис. євреїв. Українці переховували та рятували євреїв від німців, але серед українців знаходились і «хохли», які видавали євреїв та допомогли німцям їх убивати. **Систематичні ганебні вчинки здійснюють представники всіх націй, але лише ті, які практично унеможливають їх в майбутньому, стають успішними.** Уроки ганебної поведінки малоосвічених, темних українців — «малоросів» та «хохлів» — по відношенню до євреїв за часів Хмельницького, Петлюри, та під час Другої світової війни мають бути добре засвоєні українською нацією, якщо вона хоче стати успішною. **Я визначив навіть критерій, за яким ту чи іншу країну Західної цивілізації можна вважати успішною. Критерій досить простий: коли в країну на постійне проживання приїжджає більше євреїв, ніж виїжджає — це означає, що країна успішна.** СРСР, очевидно, не був успішною країною — і не лише за цим критерієм.

Ба більше, Україну можна бути вважати успішно лише тоді, коли українці будуть не виїжджати до Польщі, — а таких українців вже 1,5 млн чол., а повертатись додому, до України...

Українцям і особливо українській владі дуже корисно знати ціну людського капіталу, яким зараз майстерно користується Польща, Угорщина і навіть Росія! Але спочатку дам найбільш поширене визначення людського капіталу — це знання, навички, здібності, які втілені в людях і дозволяють їм створювати соціальні та матеріальні блага для себе і суспільства. Як правило, людський капітал країни в 10 разів більше його ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Я прогноую на 2018 р. ВВП на душу населення за ПКС в Україні приблизно 8000 дол. Отже, як це не виглядає цинічно, середня ціна одного українця приблизно 80 тис. дол. Для порівняння, середня ціна одного американця приблизно становить 700 тис. дол. Важливо знати, що середня вартість людського капіталу молодих українців (з 15 до 24 років) приблизно в два рази вища — 160 тис. дол. (до речі, саме молодь масово іммігрує до Польщі), а, наприклад, у людей перед виходом на пенсію (з 55 до 59 років) в два рази менша — 40 тис. дол.

Саме тому у всьому світі так ціняться діти і молоді люди. Саме тому за них з Україною змагаються Польща, Угорщина і Росія. Не важко порахувати втрати України тільки від еміграції молодих людей до Польщі — це 80 млрд дол. Для порівняння — це ВВП України в 2016 р. До речі, вигода Польщі — 160 млрд дол., тому що людський капітал там у два рази дорожчий, ніж в Україні. Поляки, особливо польська влада має про це знати. Але для нормалізації стосунків України і Польщі, розуміння економічної вигоди від дружби з Україною замало. **Українці мають поновити статус переможців. Нагадаю: історію пише переможець для нових перемог!**

І українці були переможцями, коли вони внесли найбільший вклад в перемогу над фашизмом у другій світовій війні, коли вони розвалили СРСР — імперію Зла. Українці були переможцями після першого Майдану, після другого Майдану, але за перемогами зразу починалися зради (зазначу, що переможцями були українці, але ніколи українська держава). Українці і Україна знову і знову ставали переможеними, невдахами, лузерами. В такому їх статусі українську історію пишуть і трактують інші. Не випадково, що саме зараз, коли за Україною міцно закріпився статус корупційного лузера, правляча партія Польщі ПіС за сприяння Росії почала розігрувати недружню, зверхню політику щодо української нації і окремих українців, які все ще щиро вважають поляків найбільшими друзями і європейськими адвокатами України.

Отже, виникає питання, чи є зараз шанс в українців знову стати переможцями і що це означає? Відповідь дуже проста. Шанс з'явиться лише після виборів у 2019 р. **Перемога на них означає правильний вибір українцями нової влади, яка розпочне соціально-економічні перетворення, програму яких я розробив у книжці «Анти-українець».** Звичайно можна спробувати обрати політику не переможця, а жертви історичних подій! Знову виникає питання: чи допоможе цей статус жертви захиститись від поки ще морального приниження і зверхності не лише Польщі, але і Угорщини. На мою думку, так, це допоможе, але частково, адже статус жертви глобально має лише один єврейський народ. До речі, і це дуже повчально, Ізраїль отримав його, лише тоді, коли став переможцем...

Тож, що тоді мають робити українці? На жаль, сподівань на адекватну політику української держави в мене нема. **Ми, сучасні українці, маємо зараз взяти на себе провину за тих громадян Польщі і СРСР, які по крові були українцями та приймали участь під час другої світової війни на окупованих Німеччиною і СРСР українських**

землях у злочинах проти євреїв і поляків! Я розумію заперечення багатьох українців, які будуть зводитись до таких об'єктивних фактів:

- саме Польща, СРСР і Німеччина несуть відповідальність за виховання своїх громадян та їх матеріальний і моральний стан, а також міграційну, міжнаціональну та міжконфесійну політику на українських землях під час Другої світової війни. Державна політика саме цих країн призвела до масових жертв мирного населення євреїв, поляків і українців;

- **як правило, НКВД та гестапо** і були організаторами та провокаторами масових вбивств євреїв і поляків та українців;

- **радянська і фашистська агентура** була присутня у всіх українських організаціях і рухах опору і досить часто саме вона провокувала криваві міжетнічні і міжконфесійні сутички між українцями і поляками;

- вісім мільйонів українців було вбито під час Другої світової війни. **Жодна нація не пролила більше крові**, ніж українці, включаючи євреїв, поляків і росіян!

- український націоналізм у умовах **панування в той час злочинних і кривавих режимів фашизму і сталінізму** не міг бути толерантним і ліберальним. За таких принципів ОУН і УПА не проіснували б і тижня!

- ідеологія Бандери мало чим відрізнялась від ідеологічних поглядів Коновальця, Мельника, Шухевича та інших провідників **руху українців за створення європейської, незалежної, соборної України зі столицею в Києві**. Відмінності були у баченні і методах практичної реалізації цієї ідеології.

Все це так. Але я повторюю, якщо ми європейці, то саме сучасні українці, мають взяти на себе провину за помилкові, ганебні, злочинні вчинки українців по крові стосовно євреїв і поляків на українських землях. **Але найголовніше — запевнити євреїв і поляків, що такі помилки не будуть мати місце в Україні, на землях, які контролює українська держава. Але для цього нам треба мати справжню державу на чолі з справжніми державними діячами...** До речі, німці вже вибачились і дали гарантії, може тому вони успішні. Зараз євреї намагаються емігрувати саме в Німеччину, нагадую — це найкращий критерій успішності країни.

Чи мають вимагати українці від поляків внести зміни до їх закону, який передбачає покарання за ствердження про участь поляків у злочинах третього рейху (всі розуміють це як участь поля-

ків у знищенні євреїв, **але мова іде і про знищення українців!**) — по перше. По-друге, цей закон буде карати тих, хто є носієм бандерівської ідеології і заперечує злочини українських націоналістів... Я вважаю, що треба почати з себе, а далі, варто українцям почати працювати з польським суспільством та інтелектуалами. **Як тільки в Україні з'явиться справжня держава (такий шанс дають наступні вибори президента і парламенту), то саме вона має надати значні фінансові ресурси українській інтелектуальній еліті на контрзаходи у гібридній війні з Росією не лише на східному, але і на західному фронті, перш за все у Польщі і Угорщині, де її агентура працює не лише з політиками, але вже і науковцями...** До речі, це стосується і України. З українськими політиками, чиновниками і навіть науковцями російська агентура працює дуже тісно і ефективно. А корисні ідіоти є не лише серед євробюрократів. На мою думку, в Україні їх не менше...

м. Київ

Мирослав ДАНИШ

АРКОДУЖНІ МОСТИ УКРАЇНІСТИКИ

(Мовчанюк Г. П.: *Столітній Микола Неврлий*. Вінниця, 2017, 155 с.)

Ювілей столітнього дня народження Миколи Неврлого своєрідним резонансом прозвучав наприкінці 1916 року як у словацькому, так і в українському науковому просторі. На початку 2017 року була оприлюднена в українській Вінниці праця українського літературознавця — славіста Григора Павловича Мовчанюка про життєвий шлях і літературну діяльність одного з найвизначніших учених-літературознавців, власне українців ХХ століття у Словаччині та Чехії — Миколи Неврлого (народився 15 листопада 1916 року), який іще й на порозі ХХІ століття у повному трудовому навантаженні присвячує себе науковій праці.

За своїми масштабами невеличка праця (155 с.) поряд з Неврлого *curriculum vitae* — життєвим шляхом присвячується максимум аналізу його наукової творчості з намірами не лише щодо літературної критики автора щодо української наукової творчості, спрямованої не лише на літературну критику автора по відношенню до української художньої творчості, але й на більшість його літературно-історичних праць. Хоча персональна бібліографія Миколи Неврлого налічує вже понад тисячу опублікованих одиниць (найсвіжіші статистичні дані сьогодення засвідчують — кількість опублікованих одиниць на момент публікації цієї рецензії становить понад 1200 позицій кількома європейськими мовами — українською, чеською, словацькою, німецькою, польською, англійською та французькою). Вражають його бажання і прагнення пізнати нові верховини у літературі та мистецтві, і нині ювіляр перебуває у стадії невгамовних пошуків об'єктивізувати, правильно й правдиво

інтерпретувати процеси, що творили й остаточно створювали літературно-історичний і культурний процес ним же висунутих чи пак порушених і відповідно вирішених тем і проблем. Їхнім спільним і єднальним мотивом і знаменником була передусім українська література в ширшому європейському та світовому контексті. У 2009 році вийшов том обсягом понад 950 сторінок під назвою «Минуле й сучасне. Збірник слов'язнавчих праць» Миколи Неврлого (Київ: Смолоскип, 2009, с. 956), написаних чи пак створених і оприлюднених українською мовою. Цей збірник став вихідною точкою щодо опрацювання творів М. Неврлого Григором Мовчанюком. Названий збірник містить праці з історії української літератури і її взаємин зі словацькою та чеською літературами. Окремим розділом у цьому виданні виступають праці Миколи Ярославовича, присвячені письменникам Закарпатської України, тій найсхіднішій частині Чехословаччини, яка за Сен-Жерменським договором була включена до складу ЧСР з наданням відповідної автономії, яку та земля отримала хіба що напередодні розвалу держави трьох народів — тобто Чехословаччини, тобто чехів, словаків та українців, яких тоді переважно називали русинами. Крім Закарпаття, М. Неврлий деякий час жив і на Пряшівщині, де слугував для нього літературною трибуною журнал «Дукля». Шкода лише, що автор рецензованої праці не мав у своєму розпорядженні «Енциклопедії української літератури і культури», що вийшла у Словаччині 2014 року і є власне продовженням українського видання та презентує зокрема словацькі (чеські /2/, німецькі /2/ та англійські /1/) праці Миколи Неврлого в часовому розрізі понад півсторіччя творчої діяльності. Автор монографії в основному суверенно виходить з аналізу праць М. Неврлого, оприлюднених в українському збірнику праць Неврлого, де вийшли саме ті, що були написані автором українською мовою. Звичайно, автор монографії Г. Мовчанюк відбиває всі порушені теми, що були центром наукового зацікавлення М. Неврлого, але для більшості з них автор рецензованої монографії не обрав строго наукового критичного апарату цитування у процесі опрацювання окремих статей М. Неврлого і не навів у висновках список використаної літератури. Саме тому рецензована праця має характер чи сприймається швидше як есей, а в деяких поцінуваннях являє собою більш суб'єктивний погляд автора монографії, аніж аналіз наукової літератури академіка М. Неврлого.

У вступних частинах праці Г. Мовчанюка можемо довідатись про численні цікаві факти з життя М. Неврлого. Микола Неврлий

народився 16 листопада 1916 року в Ростові-на-Дону в родині визначного чеського інтелектуала Ярослава Неврлого, який в Україні працював як учитель у кількох українських освітніх інституціях. Як чеському емігрантові йому вдалося 1933 року з усією родиною в тяжкі часи сталінських репресій і голодомору в Україні повернутися до Чехо-Словаччини в Закарпатську Україну. Тут він викладав українську мову в Ужгородському учительському інституті, де Ярослав Неврлий, крім інших опублікованих речей, залишив по собі «Граматику української мови» (Ужгород, 1937, том I, а 1938 — том II), яка стала визначним освітнім почином у справі поширення й утвердження української літературної мови на Закарпатті. Його син Микола в Ужгороді навчався в українській гімназії і після окупації Закарпаття угорцями закінчив українську гімназію в Ярославі (в оригіналі Ярославлі — це по-російському, у РФ нині — це обласний центр. — *Прим. пер. І. П.*), навчався, що-правда, разом з Орестом Зілинським.

* * *

Як перекладач цієї рецензії зі словацької хотів би подати невеличке висвітлення проблеми щодо функціонування українськомовних освітніх закладів у часи німецької окупації на теренах проживання українців на окупованих другою Річчю Посполитою історичних українських земель після 1918 року, проблем, глибоко висвітлених у знаменитій праці доктора, проф. Володимира Кубійовича «Українці в Генеральній Губернії 1939–1941, Історія Українського Центрального Комітету» (Видавництво Миколи Денисюка, Чикаго, 1975), я цитую згадану працю В. Кубійовича за цим виданням Миколи Денисюка: «Число українського населення в ГГ по областях і округах видно з таблиці (в тисячах; приблизний стан з осені 1939 року)*. Тоді в окупованій фашистами Польщі було трохи гуманніше ставлення до долі української меншини в порівнянні з долею української діаспори в порівнянні з нинішньою путінською Росією:

Області

Спольонізовані

Округи:	українці	українці
Краківська область	250	6
Округи:		
Новий Торг	2	—

* В. Кубійович, Українці в Генеральній Губернії 1939–1941; сс. 31–32.

Новий Санч	27	—
Ясло	46	—
Сянік	110	4
Ярослав	56	2
Ряшів	4	—
Краків й інші	5	—
Люблінська область	290	157
Округи:		
Білгорай	38	10
Замостя	46	24
Грубешів	98	18
Холм	64	19
Красностав	5	6
Біла Підляська	26	51
Радинь	8	36
Інші	5	3
Варшавська область	5	14
Радомська область	4	—
Генеральна Губернія	550	187

Очевидно, тут варто докладніше процитувати інше місце з тієї ж книжки В. Кубійовича, де йдеться про навчання М. Неврлого та О. Зілинського у Ярославській гімназії, яку професор В. Кубійович називає середньою школою, таку ж дефініцію він використовує при найменуванні таких же українських шкіл у Холмі та Криниці, хоча в останньому містечку функціонувала семінарія. В гімназії в Ярославі тоді працювало відділів — 10, учителів — 14, а учнів навчалось — 395, з яких дівчат було 137*.

У тому ж самому році в Празі Микола Неврлий записався на славістичні студії у Німецькому університеті в столиці Празі, де його професорами були такі потужні особистості з галузі славістики як Г. Гессеман і О. Бурггардт. Водночас Неврлий студював в Українському Вільному Університеті (Прага), де в нього викладали такі славетні професори з числа української еміграційної діаспори, як-от: Олександр Колесса, Леонід Білецький, Іван Панькевич, Дмитро Дорошенко. Глибокий слід у його переконаннях залишили процес студій української літератури та української

---

* Там таки, с. 209.

культури, його виховання у патріотичній сфері його родини, а також славістичні студії в Празі — все це стало основоположним науковим стовпом, але й особистого інтересу М. Неврлого до україністики як науки. Після 1945 року як молодий інтелектуал, повний духовного піднесення та ентузіазму, опинився в немилості тодішніх суспільних обставин, коли він як абсолювент німецького університету лише дуже важко знаходив повноцінне застосування своїх знань за фахом. Він повернувся до Чеських Будейовиць, де мешкали його батьки, і тут одружився з Лібушею Тесаржіковою, яка й донині залишається його супутницею не лише в родинному, але й в науковому житті. В 1948 році молода родина Миколи Неврлого переїхала до Брна, де в Університеті ім. Т. Г. Масарика Микола Неврлий викладав українську літературу, а в 1950 році він тут успішно захистив докторську наукову працю «Життя і творчість Івана Франка». Саме теми Івана Франка і Тараса Шевченка стали в 50-х роках ХХ ст. центральними його наукової праці. В 1956 році Микола Неврлий переїхав на постійне місце проживання до Братислави, де працює й досі. Тут він спершу влаштувався в Педагогічному дослідному інституті, де брав активну участь у підготовці підручників для українських національних шкіл у східній Словаччині.

У рамках аналізу творів М. Неврлого Мовчанюк правильно зрозумів основні теми його наукових інтересів. Значну увагу М. Неврлий присвятив т. зв. «білим» місцям в українській літературі, про які самі українці не могли довгі десятиріччя висловлюватись або про них писати (наприклад, творчість українських неокласиків, харківських футуристів, українського авангарду, української поезії празької школи і подібне). Значний простір присвятив М. Неврлий у своїх творах історії української культури і літературним чесько-українським і словацько-українським взаєминам.

Але якщо більшість статей постали в епоху презентації наукової літератури через призму марксистської ідеології, їхня наукова вартість залишається постійно актуальною і дає цікавий погляд на розвиток і зміст української культури та літератури тієї доби. Постійно залишається визначним джерелом у питанні вивчення української літератури, акцентуючи увагу на ту дійсність, у якій Микола Неврлий пізнав багатьох видатних українських літераторів уже в епоху між двома світовими війнами зокрема, і донині він вважається «ходячою енциклопедією» української літератури і літературно-культурного життя в Україні та за її межами.

Добре, що твори всього життя Миколи Неврлого стають зацікавленням науковців з метою їхнього монографічного опрацювання. Однак змістом його монографічного опрацювання мала б стати не лише його наукова література, але і його об'ємна кореспонденція — епістолярій, який відображає широкий діапазон української літературної науки в європейському контексті з її словацько-українськими і чесько-українськими контурами. Микола Неврлий проорав велетенську борозну для пізнання української літератури в Чехії та у Словаччині, коли він брав участь у підготовці вибраних творів або окремих творів І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, П. Мирного, Лесі Українки, М. Рильського, В. Сосюри, П. Тичини, В. Собка, Д. Павличка, Б. Олійника, Ю. Щербака та багатьох інших. Крім цього, в 1956 році завдяки його заслугам М. Неврлого разом з Честмиром Амортом й іншими діячами культури ЧСР у час відкриття пам'ятної дошки на Слов'янському острові в Празі, присвяченій перебуванню тут Івана Франка. Ініціював, наприклад, він відкриття пам'ятника Т. Шевченка в Братиславі (в 1990-му), відкриття пам'ятної дошки Г. С. Сковороді в Братиславі на будівлі Словацької академії наук (у 2003 році) чи пам'ятника Данієлові Крману-молодшому в Полтаві з ініціативи того ж М. Неврлого та активної участі його зятя, знаного українського поета нашого сьогодення, народного артиста України Григорія Булаха (2009 р.).

Микола Неврлий — академік, він дійсний член НАН України, дійсний член НТШ (Наукового товариства ім. Шевченка), і його природний авторитет в українських мистецьких і наукових колах та його позиція при виданні творів словацької і чеської літератури в Україні дає чималу користь українсько-словацькому та українсько-чеському культурному зближенню.

Заслугує позитивного відгуку громадськості України, Словаччини та Чехії і те, що науковий доробок академіка-славіста і сама особистість Миколи Неврлого потрапили на увагу відомого українського славіста Григора Мовчанюка, який мав можливість і нагоду особисто зустрітися з академіком Неврлим, пізнати його і його наукові досягнення під час однієї з його, академіка, подорожей чи пак мандрів по улюбленій Україні.

*Переклав зі словацької
Іван ПАСЕМКО*

Ігор ШУДРИК

А ЧИ «ПЕРВАЯ СТОЛИЦА»?

(Щодо деяких харківських міфів)

У нашому місті надзвичайно поширений міф, що Харків — «первая столица». І це звучить на місцевому радіо, телебаченні, заявляється на шпальтах газет, нерідко й харківські державні посадовці заявляють про це з високих трибун. У Харкові діяла телестудія «Первая столица». Були з такою ж назвою газета, книга і навіть горілка з логотипом «Первая столица».

Давайте розберемося з цим міфом, запущеним К. Кеворкяном. Якщо «столиця», то якої ж держави? Загальновідомо, що першою столицею Української першодержави з часів України-Руси був і зараз залишається Київ, який відповідно літопису Нестора-літописця «Повість врем'яних літ» заснований іще у V столітті Києм. Фальшивий бренд Харкова є свідченням невігластва у знанні історії України тих, хто так заявляє, або виявом підступності його авторів, розрахований на спотворення української історії. Якщо Харків був і є «первой столицей» України, то з логіки цих авторів витікає, що до грудня 1919 року Україна не мала своєї столиці та й самої України не було. Тоді слід іще згадати Переяслав — столицю однойменного князівства з 1054 року. У період феодальної роздробленості Русі в XII — першій чверті XIII ст. існували Київське, Чернігівське та Галицько-Волинське князівства з відповідними столицями. Столицею Української козацької республіки середини XVII ст. за часів Богдана Хмельницького був Чигирин. Пізніше (до 1708 року) столицею Гетьманщини був Батурин до розгрому та повного знищення його населення військами Петра I під проводом Меншикова. А з 1709 року і до ліквідації Гетьманщини 1764 року за Катерини II столицею «Малоросії» був Глухів.

Після Лютневої революції 1917 року і розпаду Російської імперії, 17 березня того ж 1917 року в Києві було утворено законодавчий державний орган парламентського типу — Центральну Раду, яка 20 листопада 1917 року прийняла III-й Універсал, яким проголошено утворення Української народної республіки (УНР), столицею якої став Київ. Від Лютневої революції 1917 до грудня 1919 року влада у Харкові змінювалася дев'ять разів. Харків паралельно став столицею Радянської України, але лише у грудні 1919 року, тобто — на два з лишком роки пізніше. І це відбулося після третьої спроби більшовиків прийти до влади в Україні. Якщо у декого з харків'ян з «квасним» патріотизмом є бажання заявити про винятковість нашого міста, то слід говорити і писати об'єктивно — що Харків був «першою столицею» лише радянської, або більшовицької України. Ці загальновідомі істини знають навіть учні, на відміну від деяких дорослих людей. Але автор цього фальшивого бренду К. Кеворкян, відомий своєю ненавистю до Української держави та її мови, не хоче визнавати історичної правди й заводить читачів в оману.

Пригадую, як після проголошення незалежності України, молодий ще і зелений, автор бренду про «першу столицю», походжаючи коридорами Верховної Ради, зневажливо критикував першого всенародно обраного президента Леоніда Кравчука, заявляючи: «Я хочу жити в свободній країні і розмовляти на тому мові, на якій хочу» (ніби він поліглот і йому забороняють говорити різними мовами). І ця критика й заяви нагадували мені відому байку про слона і моську. Наважився б Кеворкян таке заявити у Вірменії, Ізраїлі, США чи в іншій державі, виступаючи проти державної мови, то йому не надали б громадянства й роботи та видворили б з країни. Перебуваючи депутатом Харківської міської ради, на її засіданнях і через засоби масової інформації Кеворкян демонстрував і демонструє свою ненависть до України та її державної мови, вимагаючи «двуязычия», чим збурював ситуацію, особливо перед виборами. Коли в Україні відбулася Революція гідності і двічі судимий Янукович, який роками діяв зрадницьки проти України, грабуючи її зі своїми «братками», разом з ними втік з країни, то Кеворкян в «Русской правде» виступив проти волі народу, й на захист злочинців і зрадників, які пограбували народ. Він був виключений зі складу членів Спілки журналістів України та втік в Росію до своїх диригентів. Як кажуть в Україні: «Баба з воза — коням легше». Коли «свободная страна» окупувала Крим, то цей «господин» наживав туди

п'ятами, де його особняк. Фактично припинила діяльність його телекомпанія, але і в Криму К. Кеворкян продовжує служити своїм московським диригентам, злорадствує над проблемами України в умовах війни.

Від декого з харків'ян можна почути, ще один міф, що Харківський університет — «самый древний университет Украины». Щодо цієї заяви слід зазначити, що Харківський університет, як модерний університет, заснований у 1804 році, і харків'яни не так давно, у 2004 році, відзначали його 200-літній ювілей. А Львівський університет заснований 1661 року, тобто на 143 роки раніше. І з самого початку у ньому діяли, як і в західноєвропейських класичних середньовічних університетах філософський, теологічний, юридичний та медичний факультети. Чи автори цього міфу не визнають Львова українським містом? Отакі нісенітниці можна почути і прочитати у нашому рідному Харкові.

Крім того, слід нагадати, що першим вищим навчальним закладом не лише в Україні, але й на сході Європи була Києво-Могилянська академія. Дореволюційний богославсько-філософський часопис «Вера и Разум», який виходив при Харківській духовній семінарії, та часопис «Труды Императорской Киевской духовной академии» історію цього навчального закладу розглядають з 1615 року — з часу заснування братської школи при Київському Богоявленському монастирі. У 1632 році ця школа об'єдналася з Лаврською школою і було утворено Києво-Могилянський колегіум, який 1658 року отримав статус вищого навчального закладу, а з 1701 року при гетьмані Івані Мазепі — академії. Київські автори З. І. Хижняк і В. К. Маньківський у своїй монографії історію цього вищого навчального закладу теж розпочинають з 1615 року. Таким чином, у 2015 році виповнилося 400 років першому вищому навчальному закладу України, який старший за Харківський університет майже у двічі.

Від деяких наших земляків можна почути, що Харків — «культурная столица Украины», і що тут мають бути дві державні мови (при небажанні оволодіти українською державною мовою). Не володіння державною мовою не є ознакою високої культури. Демагогічні і провокаційні заяви про «два государственных языка» зараз звучать дико. Соромно має бути від неволодіння державною мовою. Адже у цивілізованому світі говорять не про «двухязычие», а про багатомовність, і це реально існує, на що й має орієнтуватись й наше суспільство, особливо молодь.

Варто сказати і про іншу «первую столицу», яка має відношення до нашої держави. В останні роки у Російській Федерації уже не відзначають річниць та ювілеїв Москви, яка відповідно надуманому міфу була заснована Юрієм Долгоруким 1147 року. Російським можновладцям захотілося збільшити історію своєї країни. Тому московська пропаганда посилено розпочала розповсюджувати легенду, що не Київ, а Ладога була «первой столицей Руси». В Росії у 2003 році на державному рівні відзначили 1250-річчя Ладоги, як «первой столицы Руси», яка ніби була заснована 753 року. До речі, ще в 1990 році в Україні відзначили 1500-річчя Києва. І тут у них нічого не виходить із доказами про часову першість Ладоги щодо Києва. Автори, які доводять нісенітницю про Ладогу, вважають, що «другою столицею Русі» був Новгород, тому, що після смерті Рюрика 879 року його син Олег з Ладоги переїхав до Новгорода. А Київ ці фантазери вважають лише «третьою столицею Русі». Професор Інституту археології НАН України О. П. Моця на круглому столі, організованому в редколегії «Українського історичного журналу» слушно зауважив: якщо сприйняти за основу «ладозько-новгородсько-київську» теорію, то про Київ слід говорити не як про «матір міст руських», а, мабуть, як про «онуку». Посилаючись на «Повість врем'яних літ» професори В. М. Ричка і О. П. Моця, зазначили, що у 882 році «новгородський узурпатор» князь Олег убив київського князя Аскольда, знищив стару династію Києвичів, потім об'єднав Новгородську область з Руссю. Академік П. П. Толочко на основі літописних та археологічних фактів переконливо довів безпідставність російських фальсифікаторів щодо їхніх тверджень, що «першою столицею Русі» була Ладога, яка тоді існувала як невеликий населений пункт, а Київ був великим містом, про що свідчать археологічні розкопки, зокрема й на Подолі. До речі, у ті часи Київ був столицею найбільшої держави в Європі, яку поважали інші країни.

Мої зауваження щодо Харкова як «первой столицы» не є приниженням нашого рідного міста, а спробою об'єктивного, наукового підходу до його оцінки, не принижуючи України як держави, українців, усіх громадян нашої країни, як це фактично зробив К. Кеворкян у назві свого однойменного опусу. Ми можемо говорити про першість харків'ян у конкретних справах. Про це в останні роки виходить література щодо наукових відкриттів наших земляків.

У Віснику «Історія науки і техніки» НТУ «ХПІ» 2012 р. опублікована наша стаття «Першість харків'ян у гуманітарних науках»,

а у Віснику за 2014 р. — стаття «Першість харків'ян в природничих та технічних науках». У першій статті йдеться про наших земляків, визнаних світовою гуманітарною наукою — про «слобожанського Сократа» Г. С. Сковороду та засновника «філософії мови» О. Потебню. Ім'ям першого названий Інститут філософії НАН України, а другого — Інститут мовознавства НАН України.

Окрім двох харків'ян — лауреатів Нобелівської премії Іллі Мечникова і Лева Ландау, лише в останні роки повернули із забуття третього харків'янина — Нобелівського лауреата — видатного економіста Саймона Кузнеця. У Харківському університеті німецький філософ І. Б. Шад у 1804 р. заснував кафедру теоретичної та практичної філософії. Упродовж 1884–1917 рр. при Харківській духовній семінарії виходив перший в Російській імперії богословсько-філософський журнал «Вера и Разум». У Харкові 1816 р. вийшов перший український сатиричний журнал «Харьковский Демокрит» В. Масловича. Перша жінка в Російській імперії стала доктором історичних наук харків'янка О. Єфименко. Першим українським музикальним твором, що здобув міжнародну популярність була пісня харківського козака, поета та філософа Семена Климовського «Їхав козак за Дунай». Харків'янин Юрій Кнорозов — вихованець історичного факультету Харківського університету, першим дешифрував писемність індіанців майя. Цього не могли зробити понад ста років декілька поколінь американських і західноєвропейських науковців.

У другій статті обґрунтовується першість харківських учених в природознавстві та технічних науках. Так, колишній харків'янин В. І. Вернадський був першим президентом Української академії наук, який став фундатором багатьох наукових напрямів, зокрема, вчення про живу речовину. Він створив і розвинув теорію біосфери. Першим у Наддніпрянській і Слобідській Україні вищим технічним навчальним закладом був Харківський технологічний інститут (нині НТУ «ХПІ»). Харківський фізик М. Д. Пильчиків випередив Едісона, створивши електричний фонавтограф — прилад для запису звукових коливань графічним способом. Він був фундатором радіоелектрокерування, відкривши спосіб керування різними механізмами і пристроями за допомогою радіо. У 1902 р. професор Пильчиків очолив кафедру фізики Харківського технологічного інституту, де створив першу модель радіокерованого протимінного захисту кораблів. Уродженцем Харківщини, вихованцем Харківського університету був Нобелівський лауреат

Ілля Мечніков, який вперше в світі довів явище фагоцитозу (поглинання лейкоцитами чужорідної речовини), що стало важливим етапом в розробці теорії імунітету. Уродженець Харківщини, який працював у Харківському університеті, Й. Тимченко створив кінематограф на два роки раніше за братів Люм'єрів і раніше від кінескопа Едісона. У колишньому СРСР ядерна наука започаткована саме у Харкові. В УФТІ 10 жовтня 1932 р. вперше в країні розщепили ядро атома літія. Вихованець Харківського університету А. Підріз першим в Російській імперії зробив операцію на відкритому серці. Харків'янин В. Шамов у 1919 р. вперше у нашій країні здійснив переливання крові з урахуванням властивостей груп крові донора та реципієнта. Легендарний танк Т-34, створений у Харкові, був першим у світі танком із протиснарядною бронею. Колишній викладач Харківського авіаційного інституту А. М. Люлька створив перший вітчизняний турбореактивний двигун. Літаки з двигунами А. Люльки встановили понад 20 світових рекордів. Гордістю Харкова є унікальні підприємства, зокрема, «Хартрон», який зробив багато для освоєння космосу, та «Турбоатомом», який виготовляє унікальні турбіни для багатьох країн світу. Такими та іншими досягненнями в науці харків'янам слід пишатися, а не фальшивими брендами на кшталт «первой столицы» з подання К. Кеворкяна.

Варто згадати також радянські міфи про «Велику жовтневу соціалістичну революцію» та про «громадянську війну в Україні». З філософської точки зору в один рік не може відбутися двох революцій, як корінних, якісних змін в суспільстві. На початку навіть самі більшовики жовтневі події 1917 року називали «жовтневим більшовицьким переворотом».

В Україні відбувалася не громадянська війна, а російсько-українська війна, як і зараз. Як «червоні», так і «білі» намагалися відтворити імперію. Російські війська Муравйова та Антонова-Овсієнка потопили в крові Українську національно-визвольну революцію 1917–1920 років. Через століття історія повторилася. Росія окупувала Крим та частину Донбасу, знову видаючи це як громадянську війну, щоб приховати свої агресивні дії проти України.

| акцентуємо, аналізуємо, стверджуємо

Володимир КАЛАШНИК

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ВСЕСИЛЬНОЇ ЛЮБОВІ

*(Про збірки віршів Ніни Супруненко
«Щоденник пам'яті». — Х.: Федорко,
2016. — 402 с. / «Дневник памяти». — Х.:
Федорко, 2016. — 512 с.)*

Збірки написаних упродовж останніх років меморіальних ліричних творів відомої харківської поетеси Ніни Супруненко поєднане не лише назвою та спільним виданням в одній книзі, а й посвятою (і це вважаємо особливо важливим) коханому чоловікові авторки, батькові її дочки й сина, творцеві щасливої родини Олександрові Супруненку, життя якого трагічно обірвалося 25 серпня 2016 року. Про те, що сталося того страшного дня, йдеться у власне щоденниковому записі від 25.12.08 зі спробою осиротілої стражденної жінки осмислити попередні сновидіння розгадкою таїни певних пророчих застережень. Окрім цього матеріалу у вигляді відносно розлогого прозового фрагмента, російськомовна збірка вміщує емоційні віршові рефлексії душевного стану приголомшеної раптовою трагедією поетеси — хвилюючі ліричні твори, співвідносні з поданими в українськомовній частині книжки. В епіграфах до двох перших віршів, створених ще до чорної дати, є ініціальні підписи Н. А. С., що сприймаються як відмінкова форма НАС займенника МИ. Тим самим актуалізована ідея нерозлучності закоханих і після втрати одного з них.

Усі віршові тексти в кожній зі збірок датовано й позначено місцем написання. Для «Дневника памяти» це забезпечує окреслення кола рідних, друзів, добрих знайомих, незабутніх місць перебування щасливого подружжя — основних адресатів лірики російською мовою. Крім того, відповідні тексти сприймаються й у своїй меморіальній значущості, як живі спомини про недавні

подорожі разом (від весільної — до далеких, міжнародними маршрутами). Загалом же ліричні партії обох збірок сприймаються як такі, що й переважно реквіємними, і менш частими журливо-величальними тональностями звучать в унісон.

Ілюструвати образний лад ліричної сповіді Ніни Супруненко в названих збірках є справою невдячною, оскільки практично всі віршові тексти характеризуються смисловою злютованістю з відчутною актуалізацією своєрідності образного втілення глибоких внутрішніх потрясінь ще зовсім недавно щасливої закоханої жінки. І все ж спробуємо навести найпоказовіші, з нашого погляду, мікроконтексти художнього світу поетеси в тяжкий час її життєвої трагедії, образно відбитої в збірці «Щоденник пам'яті».

Головними мотивами болючих рядків живої пам'яті про навіки втрачене є відчуття непоправності несподіваного особистого горя, з одного боку, та єдність із коханим навіть і після вимушеної розлуки, — з другого. Саме так прочитуються численні авторські словесні образи нестерпних страждань: «*Сонце померкло в серпні, / Крига скувала душу*» (с. 6); «*Скоїлось лихо з нами. / Я — вічний біль, не жінка. / Сокіл же мій коханий / В небо злетів, як зірка...*» (там само); «*Живу — бо плачу. / Плачу — бо живу, / Скорочуючи відстані між нами*» (с. 8). У цьому експресивно-емоційному ряду й досить оригінальні образні узагальнення афористичного характеру, як-от: «*Смерть ніколи не вбиває / одну людину / вона рикошетом цілиться в тих / хто любить*» 14.06.08 Харків (с. 61); «*І я в житті вже не шукаю броду — / Бреду наосліп у своїй біді...*» 22.03.09 Полтава—Київ (с. 69); «*Осиротіле щастя не співа...*» 27.11.14 Київ (с. 165). Наскрізними образами поетичного «Щоденника пам'яті» відповідно є той, кому його присвячено, і вірна дружина, творець нерукотворного пам'ятника коханому. Від вірша до вірша авторка заявляє про невичерпну «*болю криницю*» (с. 22), намагаючись збагнути причину і смисл страшної сімейної трагедії: «*Я сподівалась ти і я — навічно! / Та ти згорів...*» (с. 20). І цілком правомірним видається гірке запитання до несправедливої долі: «*Чому ж так рано роз'єднала Лета / Тебе й мене своїми берегами?!*» (с. 10). Проте попри всі випробування стражданнями кохана жінка переконливо стверджує: «*У мене тебе — не буде, / А я — навічно твоя*» (с. 12). Вона не має сил замінювати звичне «люблю» на «любила» й на втішальне «*Кращих Бог забирає*» реагує нестримним воланням серця «*Краще він був би гіршим!*» (с. 14). Адже кожна мить життя осиротілої коханої нагадує про минулі щасливі дні: «*Ніч прошита наче кулями / думками про тебе / світає*» 17.06.07

Харків (с. 46). Безупинний час не здатний потопити мрію про щастя в серці того, кому життя подарувало всесильне почуття Любові. Про вдячність коханому за цей безцінний дар говорить поетеса таким ліричним пасажем: «*Життя іде — я посміхаюсь часто / (Ніхто не знає: лиш на горя тлі!), / Тому відчутти в серці просто щастя / Без тебе неможливо на землі...*» (с. 86). Книга пам'яті написана серцем і душею, вона не може залишити байдужим нікого з тих, хто наважиться пройти її безрадісними, але навдивовижу ширими, спрямованими на співпереживання сторінками.

Читаючи ліричний «Щоденник пам'яті», мимоволі співвідносиш сприйняте з відомим українським контекстом інтимної лірики високої проби. Асоціативно згадується Шевченкова візія сповненого болючих переживань кохання: «*Така її доля... О Боже мій милій! / За що ж Ти караєш її молоду?*». У пам'яті зринають також Лесин образ «*сльози-перли*» та Франкове символічне означення нещасливого кохання «*зів'яле листя*». І хоч останні спричинені іншими життєвими ситуаціями, сутнісно вони суголосні з тим, про що веде вражаючу ліричну оповідь Ніна Супруненко, оплакуючи й водночас стверджуючи своє кохання, стяте, але не вбите страшною випадковістю. Вважаємо рецензовану лірику безумовним здобутком вітчизняної поезії останніх десятиріч, художнім явищем, яке в парадигмі новітніх оцінок слід віднести до мовно-естетичних знаків національної культури.

В автографі на примірнику двомовного ліричного щоденника пам'яті Ніна Супруненко схарактеризувала даровану книгу епітетом *найсумніша*. Знайомство зі змістом інтимної лірики на її сторінках засвідчує правомірність саме такого художнього означення. В одному з інтерв'ю на питання кореспондента про особисте родинне щастя славетна Ада Роговцева відповіла словами Антона Чехова, який говорив про те, що навіть у найбільшому людському щасті є щось печальне. У відблисках променів щасливого кохання на темному похмурому тлі раптового смертельного випадку аналізована лірика подає проникливо-болюче в органічній єдності з печально-щемким. Але все це сприймається не як страхітливе, жахливо-неприйнятне, а як суто людське, як один із можливих супроводів прекрасної й у своїй основі всесильної Любові. У цьому й полягає привабливість і неперебутнє значення створеного поетичним талантом Ніни Супруненко — берегині вірного кохання, майстерно втіленого в її ліриці.

Дмитро КОВАЛЬОВ

ОТОЧЕНЕ ДИТИНСТВО:

рецензія на «Інтернат» Сергія Жадана

Всі ми зрошені на брехливих фільмах і книгах про відважних простих людей, які в патових ситуаціях раптово стають героями, розкривають прихований потенціал. Вони стріляють, не тримаючи до цього ніколи зброю, вбивають, не вміючи прибити таргана, водять вантажівки, не керувавши навіть велосипедом, і таке інше. Та є твори, які познайомлять читача чи то глядача з людиною середньостатистичною — без кубиків на животі й брутальної бороди на залізобетонному підборідді. Хоча з бородою таки прийдеться уживатися. Жаданів головний герой, Паша, таки бородатий, вимушено бородатий. Як вимушено переміщені особи. Тож, Паша, як ви і я, не герой, не спортсмен, не багатий. Як глянути, то Паша взагалі — невдаха. Тільки от невдахи, як буває, змінюються. Вони не стають героями, вони просто проходять еволюцію, за всіма правилами книжкового жанру.

Я не дарма почав говорити одночасно про книги й фільми. Книгу Жадана читаєш, ніби розшифровку фільму, з усіма загальними планами та крупними кадрами, з масовкою, гримом і костюмами. Костюми, до слова, в книзі передані пречудово, якраз так, як про них сподіваєшся прочитати: це наспіх накинута пальто, чи норкова шуба, яка являє вдома найбільший скарб. Це не по погоді прохолодні кросівки, в яких не плануєш човгати снігами батьківщини, а все ж човгаєш, бо інакше — торба. Це китайські дешеві пуховики й старі шкірянки, що уже потріскалися від віку й нестерпних умов експлуатації. І все ж, ви відчуваєте до всього цього дрантя й лахміття такий невимовний потяг, у ньому закутане таке тепло, що ви ховаєте голову, втискаючи її в комір своєї другої шкіри, шукаючи там прихистку від небезпек, холоду й смерті.

А смерть тут за кожним рогом, у кожному темному куточку простору, за кожними скрипучими дверима. Смерть смердить до вас гнилою плоттю, задушливим запахом немитого тіла й брудними мокрими черевиками.

Врешті-решт, тема війни на Донбасі близька зараз кожному з нас, вона, неначе болюча рана, постійно нагадує про себе, пульсує й свербить. Люди в своїх висновках кидаються від крайнощів до крайнощів, пропонуючи спершу віддати непідконтрольні території, а потім стерти все живе там вогнем артилерії. Або навпаки, або щось одне. Жадан показав, що в центрі цього хаосу є живі люди, різні, які з тих чи інших причин не змогли виїхати, або ж не захотіли. Вони ховаються по підвалах, тижнями не виходять з домівок, тікають лише їм самим відомими стежками, та, безумовно, воюють за бойовиків.

Єдине, що мені не сподобалось, так це те, що в романі критично мало акцентується увага на тому, хто дійсно несе відповідальність за все, що відбувається. У книзі немає символу зла, його не називають. Навіть росіяни-найманці, терористи й окупанти показані якимось розмито, буцімто вони просто заплутались у собі, не можуть знайти в собі сил зізнатися, хто вони такі є і що вони роблять. Терористи різко контрастують із навколишньою дійсністю і з людьми, що їх оточують, та в широкому сенсі являють собою просто військових з не такими, як у паспорті й над школою головного героя, прапорами.

Тільки десь у середині роману все це гнівно вивалює директор інтернату Ніна, котра точно і ясно знає, хто вбиває її та її дітей, руйнує її інтернат. Можливо, зло й ворог настільки розмиті для того, щоб передати стан людини, що тікає від війни, пробирається крізь липучі пальці смерті, для якої все навколо вороже й чуже, а страх — єдиний авторитет.

Цікавим елементом для мене виявилася бейсбольна битка Сашка, племінника головного героя Паші. Він ухопив її із собою в надії відбитися від ворогів. Сам Сашко, до речі, знає, хто для нього вороги і кому він трощитьме черепа своєю биткою, на відміну від розумних і дорослих, що звикли ховати голову в комір, а свою думку та язика — до кишені.

Так от на цю битку всім, кого вони зустрічають, абсолютно байдуже, ясна річ, якої вона може заподіяти шкоди? Не кулі ж це хлопчисько відбиватиме своєю биткою. Та для Сашка й Паші ця битка — уже зброя, уже важкість в руці та впевненість, яка-не-яка.

Хоч вони навіть і не змогли застосувати її при нагоді, битка зіграла свою роль, просто будучи з ними, адже візьми вони з численних трупів автомат, чи гранату — вони стали б учасниками бойових дій, а найімовірніше — їх черговими жертвами.

І ще їжа. Наскільки мало вони їли — це правдоподібний маркер реалій бойових дій. Вони не відчували голоду, адже час минав непомітно, в русі, в темряві й у тиші, а постійне напруження й страх звузили їхні шлунки.

У романі курять, п'ють і займаються сексом. Там лаються, плюються і згадують минуле, не миють голів і рук — бо нічим, і немає потреби. І весь цей бруд, страх і гнів показано адекватно, на грані фолу, коли ти не певен в тому, чи залишишся цілим навіть коло «своїх», адже вони часто не вважають тебе своїм, дивляться з-під лоба й ніби ненароком штовхають ліктями, проходячи повз. Тут не тільки Паша — невдаха, невдахи тут усі, тільки хтось має трохи влади й вогнепальної зброї, а хтось — транспорт, а хтось — зв'язки. Проте невідомо, чи це все дозволить їм усім жити довше, чи цілим вибереться лише найбільший з усіх невдаха, який не мав би тут бути взагалі.

Врешті-решт тут війна, а не парк культури й відпочинку, тут важко й невідомо, коли це скінчиться, та ми маємо триматися одне одного, вірити в перемогу й сподіватися на краще.

Саме це відчуття дарує роман, Жадану вдалося змусити нас вдихнути це повітря, пронизане сподіваннями й надіями, запахом пороху й диму. Роман чіпляє, але не залишає важкого післясмаку, суму чи гніву. Прочитане змушує задумуватись, співчувати й рефлексувати, сподіватися на краще й вірити в добро.

м. Харків

Інна КОВАЛЬЧУК

ПОМІЖ ЗЕМЛЕЮ Й НЕБОМ

*Віктор Бойко «На белебні». Вірші, X:
Майдан, 2016. — 306 с.*

Земля і небо наяву,
а ми — поміж землею й небом...
Віктор Бойко

Власне, збірка поезій Віктора Бойка «На белебні» — яскраве втілення сутності самого письменника. Глибинні, тихі й гучні, ніжні або пристрасні вірші увібрали в себе чимало з особистих переживань автора. Але найголовніше те, що попри інтимні ноти, в них знайшли своє відображення типові ситуації, загальнолюдські особливості, поняття долі як непростой життєвої дороги кожного з нас. П'ять окремих розділів, оте своєрідне цілісне «п'ятикнижжя», постають перед читачем як філософська оповідь, в якій світосприйняття автора накладається на численні завуальовані або прямі натяки на прикмети часу. Поетична дихотомія землі й неба, помножена на дихотомію людської особистості — земне-духовне — робить збірку цікавим явищем сучасної української літератури. Вже з першого розділу зі символічною назвою «Вертеп» відслідковується своєрідна спорідненість з одвічними вищими критеріями життя людини:

...заповідь кожна — дієва і чинна —
дороговказом крізь довгі літа...

Саме розгляд буття як основи художньої творчості допомагає митцю максимально наблизитись до розкриття таємниць людської душі. Ця таємниця — в діалектичній єдності протилежностей, постійній змінності, плинності на тлі збереження власної

ідентичності. Об'єктивна реальність як переплетіння свідомого і підсвідомого, як синтез плинного і стабільного стає головним чинником власного світотворення поета. Можливо, деякі твори мають вигляд сентенцій, але без дратівливого флеру дидактичності — поет звертається насамперед до підсвідомих емоцій, до внутрішньої логіки сприйняття тексту: думка, як властиво справжній поезії, передається через почуття. Вчитуючись у стрункі, ритмічно вигранені рядки, починаєш розуміти неупередженість внутрішнього зору автора, намагання бути не заангажовано ширим як перед собою, так і перед читачем. Канонічно строфічна форма, вільна від будь-якої штучності, народжує музику сучасності, яка «дишає словом» і при цьому глибоко вкорінена в прадідівський ґрунт:

Рушаєш шукати живої води —
напевно лишилися прадавні криниці...
І тільки нізачо туди не ходи,
де порожньо в душах і погляди ниці.

Вдумливого читальника неодмінно зачепить органічність давніх спогадів, цікавих картинок з минулого, роздумів про тісний взаємозв'язок кожного прожитого дня. Нібито банальна і здавна зрозуміла істина, що кожний проминуший день має здатність творити майбутнє, ненав'язливо розкривається в мелодійних поетичних рядках:

...віт шипшини — що літ похилих, —
обережно, не уколись!

Власна історія, пов'язана з історією рідного краю, стає суттєвою частиною креативу, шляхом до пізнання світу в цілому і себе як його невід'ємної частинки. Автор, натхненний своїми життєвими спогадами, веде читача дорогою до храму душі, а значить — до самого себе, до усвідомлення себе як цілісної особистості. І як висновок з пережитого — намагання хоча б на мить зупинити, осмислити нестримну миттєвість. У зв'язку з цим, безперечно, неможливо оминати інтимну лірику Віктора Бойка, яка багато в чому не вписується в розповсюджену нині поетичну дилему «любов-самотність» і яку особисто мені хочеться назвати «...прихисти мене від нелюбові». Ніжний і пристрасний світ чуттєвості, природних інстинктів і глибокого розуміння сутності

Жінки розкриває автора як лицаря, готового служити жінці-музі, жінці-мадонні, жінці — коханій половинці авторського «я». І все це, знову ж таки, на тлі філософського осмислення цього вічного і дивовижно складного поняття «любов-кохання», переплетіння минулого і прийдешнього:

...ти мене вигукуєш з учора,
де я тебе у завтра заберу.

Люблю *«тебе в собі»*, а не *«себе в тобі»*. Не важливо, скільки років прожито поряд, все те гірке і солоне, яке довелося скуштувати, важливе лише негаснуче почуття. Стихія ероса-кохання підхоплює читача і стає сутністю самого життя, символом безсмертя, в якому віддзеркалюються поривання і суперечливі переживання автора. Любов, як і самопізнання, за Віктором Бойком, надважлива для повноцінного існування творця у мистецтві. Навіть не треба шукати відповідний код, який зазвичай допомагає адекватно зрозуміти увесь еротичний контекст, покладений на інтертекстуальну основу. Немає подвійних значень, двоплановості, гри слів. Все напрочуд зрозуміло і тому так глибоко чіпляє.

У цілому, в збірці сфокусовано мотиви як глибоко особистісні, так і гостро соціальні. Інтимна, соціальна лірика об'єднана почуттям великої відповідальності людини перед світом, перед самою собою. Простежуються ноти страждання і спокути, християнської любові до ближнього:

Так за гріхи прощення широ
благає у святих мошей,
мов бути прощеною вірить
й за ті,
не скоєні іще.

За зовнішньою простотою рядків прихований глибокий поетичний зміст, намагання осмислити буття з точки зору історичної закономірності та перспективи. Історія-сьогодення постають не абстрактними категоріями, а елементами світогляду автора, своєрідною *«стежечкою в завтра»*. Ніякого лицемірства, кокетування з читачем — все по-справжньому життєве, все підкорене вистражданій особистій правді самого поета, якому *«все здається, наче завинив»*. Моральність поезії Віктора Бойка не поверхнева — вона

йде від душі, від виболеної системи естетичних цінностей. Все, що відбувається в навколишньому світі, не випадкове, і багато в чому залежить від критеріїв вибору. Тому так природно вписується в загальну тканину збірки завершальний розділ, «Чуєш, брате мій», найболючіший і соціально найгостріший, присвячений мотивам майдану, війни, страждань України уже в часи її незалежності. При цьому це не гучна патріотична риторика, не ефектні декларації чи банальні заклики. Автору тяжко болить те, що відбувається навкруги: ота брехня, яка *«сіється... в кожнісінькому слові»* попри те, що *«соловецьким законам часиминули»*. І в кожному слові — той самий глибинний імператив відповідальності поезії перед народом:

Молитов чи стане владі, що, як все гріховне,
 тлінна,
 коли стати доведеться перед миром на коліна!

Психологічно, образно наповнені рядки експресивно вибухові, наповнені трагічністю нинішньої ситуації в Україні. Справді здається, що *«час — немов стріла»* цілить у груди поета. І, поціливши, стікає живою кров'ю...

Насамкінець хочеться окремо сказати про своєрідність авторської стилістики Віктора Бойка. Це — автор з виокремлено своїм, напрочуд живомовним, художньо виграним поетичним словником. Естетика слова ненав'язлива, без невиправданих вкраплень чужорідних слів, на позір проста і зрозуміла кожному. Та за відсутністю яскравих технічних експериментів, за цією зовнішньою простотою прихований глибокий зміст, який буквально з перших рядків заорожує читача і веде за собою вибраною автором поетичною стежкою. Версифікаційна майстерність не засліплює: вона тактовно розкриває зміст і сутність справжньої поезії. Бо *«Пора така надходить. Пам'ятати, щоб тим розповісти, хто ще не зна...»* І в цьому — велика особиста правда поета Віктора Бойка.

м. Львів

Сергій ВАКУЛЕНКО

ЮРІЙ ШЕВЕЛЬОВ — ДОРОГОВКА ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНІСТИКИ

Мало не в усіх статтях цієї збірки зринає схожий мотив: автори наголошують на потребі повнішого й досконалішого засвоєння подивугідно розмаїтого дослідницького доробку Юрія Шевельова, вбачаючи в цьому доконечну передумову для подальшого поступу наукових студій — кожен у своїй галузі.

Починаючи з 1996 р., вийшло вже кілька книжок (у Харкові та в Києві), що їх можна назвати шевельовознавчими; регулярно проходять і конференції (або секційні засідання на конференціях), що мають за предмет теоретичні та практичні здобутки Юрія Шевельова в різних ділянках української гуманітарної науки.

23 листопада 2016 р. відбулася на сьогодні остання подія такого гатунку: в alma-mater Юрія Шевельова — Харківському національному університеті ім. Василя Каразіна — за велелюдного зібрання викладачів і студентства пройшли чергові Шевельовські виклади, на яких виголошено вісім ґрунтовних доповідей. Цим зроблено ще один крок до кращого розуміння виняткового внеску Юрія Шевельова в розбудову української наукової системи координат і присутніх вартостей.

Пропоноване читачеві видання містить вісім розвідок, що більшість із них є друкованими версіями виголошених доповідей.

Відкриває збірку стаття Павла Гриценка, вперше надрукована в журналі «Київська старовина» 1998 р. Вона подає синтетичний огляд здобутків Юрія Шевельова як мовознавця. У її текст внесено певні зміни та доповнення, зумовлені збагаченням наявних відомостей про біографію Юрія Шевельова та виходом нових бібліографічних покажчиків, що вможливають легше ознайомлення з його доробком.

Ігор Михайлин аналізує підхід Юрія Шевельова до оцінки письменників, що намагалися творити українську літературу в умовах тоталітарного комуністичного режиму (зокрема, на прикладі Леоніда Первомайського). На думку автора, методологія, застосована Юрієм Шевельовим, є плідною й дозволяє розв'язати одну з істотних проблем, що стоять перед сьогоdnішнім літературознавством: що робити з добою «соціалістичного реалізму»?

Ольга Черемська розглядає внесок Юрія Шевельова в дослідження історії українського мовознавства, зокрема в 1920–30-х рр., коли закладалися міцні нормативні підвалини української літературної мови, — й відбувалося це на велику міру силами представників харківської мовознавчої школи.

Юрій Безхутрий підкреслює новаторство Юрія Шевельова в оцінці ним творчості Миколи Хвильового: замість дуже поширеного в багатьох давніших (і не тільки) студіях заполітизованого бачення цього письменника висувається значно привабливіша альтернатива, що полягає в застосуванні підходів власне естетичних і філософських.

Володимир Калашник розкриває особливості дослідження Юрієм Шевельовим питань лінгвостилістики, що є предметом аналізу як й у його мовознавчих працях, так і в літературній критиці. На прикладі Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Павла Тичини, Василя Стуса показано, як розгляд їхніх ідіостилів у Юрія Шевельова корелює з його загальнотеоретичними настановами щодо місця стилістики в мовознавстві.

Так само й Олена Маленко зупиняється на цій проміжній дисципліні між мовознавством і літературознавством в інтерпретації Юрія Шевельова. За її оцінкою, шевельовські майстерні літературно-критичні есеї (зокрема, присвячені таким постатям, як Тарас Шевченко, Михайло Петренко, Василь Мова-Лиманський), містять силу вартісних висновків з погляду лінгвопоетики.

Катерина Каруник у розвідці про «діялектну багатоосновність» української мови в концепції Юрія Шевельова залучає велику кількість його публікацій різних років для відтворення еволюції його поглядів на це питання. Провідна ідея Юрія Шевельова щодо синтезу різнотипних українських діалектів у літературній мові, за спостереженнями авторки, шириться останнім часом в українському мовознавстві, що дозволяє говорити про поступове подолання успадкованої з радянського періоду тези про «полтавсько-київську» основу літературної мови.

Микола Філон і Софія Бутко в оперті на думки Юрія Шевельова, який іще 1943 р. надрукував був власну статтю про Маркіяна Шашкевича, розгортають аналіз мови проповідей цього визначного галицького автора через категорію інтенційності. Завдяки цьому засаднича для Шашкевича ідея рідномовності духовного життя народу набуває нового забарвлення.

Задум викладів і виданої за їх наслідками збірки — насвітлити україністичний складник у спадщині Юрія Шевельова (який посідає в ній чільне місце). До його вичерпної реалізації, звісна річ, іще дуже далеко. Можна впевнено передбачити, що майбутні роки принесуть нові дослідження, знахідки та відкриття, пов'язані з постаттю цього чільного українського науковця-гуманітарія ХХ ст.

м. Харків

Ігор МИХАЙЛИН

У КОСМІЧНОМУ ОРКЕСТРІ ВОЛОДИМИРА ПАЩЕНКА

*Пащенко В. М. Соколинь : Вибрані вірші /
Володимир Пащенко. — К. : Основа,
2015. — 464 с.*

К оли ми говоримо про поетичну книжку, книжку (збірку) віршів, то уявляємо собі томик на сто сторінок, у якому подано шістдесят — вісімдесят — максимум сто віршів. Нагадаю, що в книговидаванні склалася стійка традиція друкувати вірші з посторінковою версткою — кожний твір на новій сторінці. Той, хто цю традицію започаткував, дуже добре розумів цінність вірша як окремого, самостійного твору, який потребує осібної репрезентації. Ця традиція тримається й досі. І тільки в наші економічно скрутні часи ця традиція почала розмиватися на користь суцільного друкування поетичних творів, упідбір.

У книзі вибраних віршів В. Пащенко «Соколинь» використано таку суцільну, сліпу верстку. За приблизними підрахунками тут опубліковано понад шість сотень творів. Така значна кількість тільки «вибраних віршів» свідчить про те, що В. Пащенко органічно притаманне поетичне мислення. Він може мислити віршами про все: внутрішній світ, зовнішнє природне й соціальне довкілля. Усе йому під силу, усе по плечу. І робить він це легко й невимушено. Так буває тільки з особливо обдарованими особистостями, які Богом (природою) покликані бути поетами.

Володимир Пащенко — доктор географічних наук, професор. Закінчивши Київський університет, працював тривалий час у польових експедиціях, доріс до головного наукового співробітника Інституту географії НАН України. Про його науковий авторитет свідчить те, що багато років наукова спільнота обирала його головою Київського відділу Українського географічного товариства.

Усі ці факти спонукають згадати Гната Хоткевича, який писав про себе в автобіографії: я пішов вчитися в технологічний інститут, щоб не стати письменником; але виштовхай природу в двері — вона до тебе вернеться через вікно; скінчилося все тим, що я став письменником. Приблизно така ж колізія сталася й з В. Пащенком. Схоже на те, що він пішов на географічний факультет, щоб не стати поетом; але природа перемогла — і він поетом таки став.

Книжка «вибраних віршів» об'єднує твори, написані від початку 1970-х років до нашого часу. Причому попередні вірші нічим не поступаються новим; і якби не дати, під ними, важко було б здогадатися, що вони написані не вчора, а сорок років тому. Під деякими творами — подвійна дата: первісного написання й доопрацювання. Самий цей процес — доопрацювання віршів — вважається між поетів складнішим, ніж написання нових творів, оскільки потребує від автора повторного входження не тільки в тему, але й в емоційний стан попереднього вірша. Але В. Пащенко й з цим завданням впорався успішно й залюбки.

Відкриває книжку коротка передмова — цільове передслово Івана Драча, написане ним у Спілці письменників 16 грудня 2014 року.

«Відкрив я цього чоловіка для себе, — відзначив видатний поет, — коли прочитав його віршований роман про Асканію-Нову, про Фальц-Фейнів. Яка мовна розкіш, які віртуозні розсипи подробиць про ту унікальну місцину!..»

Поет слова вивіреного, може занадто делікатного (а яким же має бути справжній українець!), Володимир Пащенко — строгий і чесний, відвертий і совісний. Бачте, скільки компліментів відразу! Серце моє прихильне до нього. В українській поезії він не загубиться, бо його науковий і життєвий досвід здобув словесну оболонку своєвласну і неповторну...»

Вірші в книзі об'єднані в п'ятнадцять розділів. Кожний розділ міг би існувати як окрема книга. «Подання віршів у збірці тематичне», — відзначив автор. Він свідомий того, які саме твори він збирає в тому чи іншому розділі. Про це варто сказати на тлі цілкового недбалства, яке можна зустріти в багатьох книжках поезії інших авторів, де вірші розміщені хаотично і включення їх до певного розділу не завжди вмотивоване. У В. Пащенка інакше: цільність розділів самоочевидна, сприймається неозброєним оком.

Вишуканість і поетична майстерність В. Пащенка полягають у тому, що навіть зміст (оглав) книжки він оформив як вірш. Причому вірш оригінальний, з унікальним римуванням, де римуються

не тільки слова, але й окремі морфеми. Не можна опертися спокусі подати в повному обсягові цей зміст. Отже: «Крізь віки навпрошки» / (рубежі); / «Вказ бетоно-руки» / (міражі); «В білих льолях дитинні сади» / (ностальжі); / «Поміж болів чужої біди» / (вояжі); / «Що за степ, де не поле?» / (натури); / «Пісня серця — не соло» / (зажури); / «Без вогню попеліє- / мо (страсті); / «Безсловесне воліє» / (мордасті); / «Якби молодість зна- / ла (вакації); / «На воді борозна» / (декларації); / «Барви ранньої осе- / ні (бачення); / «Про єство наше босе» / (завдячення) / «Світ гармоній», / «Жмут покликань, «Хрещенята; / все — у долі різноликій, / не відняти».

Такого змісту (оглаву) в нашій поезії ще не було. Та й у світовій так само. Будучи читачем з великим стажем, я ніколи не зустрічав спроб поетів перетворити на вірш зміст (оглав) своєї книжки. В. Пашенко запропонував цей прийом уперше. І це так само свідчить про його артистичну винахідливість, дотепність або ж, як сьогодні модно висловлюватися, — креативність.

Разом з тим така розгалужена побудова поетичної книжки спонукає асоціювати її зі старовинним багатоярусним лицарським замком, середньовічним собором, королівським палацом. Якщо заходити в кожную кімнату й намагатися роздивитися малярство на стінах, книжки на полицях, зброю на килимах, узорі на паркетах і т. д., то не вистачить і року. А якщо помилуватися краєвидами з вікон, посидіти біля каміну, спробувати терпкого вина й заїсти його шматочком копченої яловичини, то часу знадобиться ще більше. Такі книжки читати не просто, а зрозуміти їхню струнку доцільність — ще важче. При цій нагоді втішає, можливо, те, що «Критика чистого розуму» І. Канта була прорецензована вперше через десять років після виходу в світ. А книжка З. Фройда «Витлумачення сновидінь», видана накладом 600 примірників, через шість років усе ще продавалася в книгарні її видавця. Усе це не узгоджується з сучасним рейтинговим менталітетом. І навіть суперечить йому. Але світ рухається вперед усупереч рейтинговому менталітету.

За складністю побудови книжки «вибраних віршів» В. Пашенка я бачу в історії літератури їй лише один аналог — «З вершин і низин» Івана Франка. І то не перше видання цієї збірки 1887 року на 252 сторінки, а друге її видання 1893 року, яке вийшло накладом Ольги Франко і мало обсяг 468 сторінок. Оце вже була будівля з багатьма кімнатами, залами, прибудовами, балконами, комірками та ін. Упорядники зібрання творів І. Франка в п'ятдесяти томах цілком слушно вирішили, що розпочати публікацію поетичної спадщини

класика слід не з юнацьких його спроб, а з цієї книжки вибраних поезій. Так найкраще увести читача в художній світ зрілого поета.

У чому ж полягає «своєвласна і неповторна» «словесна оболонка» «наукового і життєвого досвіду» В. Пащенка? Це питання поставив І. Драч у своєму міні-відгукові на творчість поета. Відповідь тут така. В. Пащенко — передусім, поет думки, він мислить поетичними образами в буквальному сенсі (бо іноді цей вираз прикладають до всіх, хто якимось причетний до художнього мислення, тобто творення мистецтва). В. Пащенко цікавить мисленний сюжет, думка як подія. Сущє стає для нього цікавим тільки тоді, коли навколо нього можна збудувати певну концепцію, часто й з імперативним нахилом.

Разом з тим, він далекий від того, щоб кожний такий сюжет перетворювати на притчу. Притча розрахована на масову людину, якій важливо проілюструвати думку за допомогою реального факту. Поезія В. Пащенка не розрахована на масову людину. (Поезія взагалі не розрахована на масову людину! Якщо це тільки не агітаційна поезія, підписи під плакатами чи карикатурами). Поезія В. Пащенко розрахована на людину елітарну, аристократичну, здатну й здібну відгукнутися на інтертекстуальність, простежити повороти авторської думки.

Ця особливість у версифікації обертається тим, що улюбленою строфою В. Пащенко стає звичайний катрен. Чотиривірш, взагалі-то, — вантажний кінь поезії. Зрозуміло, В. Пащенко не самотній в його використанні, швидше, в його експлуатації. Але для нього він стає головним і мало не єдиним способом побудови вірша. Його притягає, приваблює думка, тому він вважає за недоцільне відволікатися на прикраси, на урізноманітнення строфіки чи ритміки, активізацію риторичних фігур, тропіки. Для нього найкраще — це надати текстові максимальної простоти для сприйняття його читачем.

Проте він демонструє нам свої поетичні можливості. Він ніби хоче нам сказати: дарма ви гадаєте, що я цього не вмію чи не зможу; насправді я цими прийомами володію, але не вважаю за доцільне їх вживати. З експериментальною метою він написав два вінки сонетів. Але що то за сонети? Вони написані трискладовим розміром, який для створення сонетів зазвичай не використовується. Але В. Пащенко захотів усім довести, що й сонет (навіть у жанрі вінка сонетів) для нього не та вершина, яку б він не підкорив. Є в нього й акростих, так само наявний, швидше, як виключення, аніж як правило. Є й використання інших строф, по-

рушення суворості катрена, з появою в ньому п'ятого рядка. Але то — так само виключення з правила, а правило полягає в тому, що найбільш ефективною строфічною побудовою вірша в поезії В. Пащенко залишається катрен.

Свою книжку «вибраних віршів» В. Пащенко назвав своїм неологізмом «Соколин»». Що це таке? Як новотвір, його не знайти в «Словнику української мови». Але воно, очевидно, є в словнику української мови, де панує й розквітає словотворчість і щодня родяться словотвірні інновації. Мій колега, професор кафедри української мови, Анатолій Нелюба, — шукач і дослідник лексико-словотвірних інновацій української мови — щороку укладає й видає словник таких інновацій. Кожного року це книжка на 150–170 сторінок. Ото стільки знаходиться нових утворень лише упродовж одного року. Безумовно, до таких знахідок належить і слово «соколин». Воно нагадує слово «височин». Височин розміщується десь над простою й звичайною висотою. Соколин же може розміщатися там, куди злітають лише соколи. Недарма ліричний герой Михайла Петренка журився: «Чому я не сокіл?» — і висловлював мрію: «Я б землю покинув і в небо злітав, далеко на хмари, подалі від світу». Очевидно, соколин — це ще вища висота, яка піднімається над височинню. Природним чином для поета мова може йти не лише про височин (соколин) у сенсі фізичному. Звичайно ж, у галузі поезії переважно мовиться й про соколин духовну, піднесення в (страто) сферу духовних шукань, переживань польоту думки. Так слід на концептуальному рівні розуміти заголовковий концепт книжки — «Соколин».

У першому розділі «Крізь віки навпрошки» (зверніть увагу на внутрішню риму!) найбільша увага прикута до нашої стародавньої історії: вірші «Вчуюсь у язичника в собі...», «Кам'яні Могили», «Україні-Русі», «Дике Поле», «Камінна баба», «Горицвіт», «Дання Дажбожі й наслання», «На березневий Рік Новий», ін. Але парадоксальність мислення поета варто продемонструвати на вірші «Ярослав Окаянний». Так, ви не помилилися, достойний читачу, насправді мовиться тут про Ярослава Мудрого, але показаний його кривавий шлях до влади. Укупі з попереднім віршем «Якби правителі не правили минуле...» автор змальовує картину злочинності будь-якої влади, навіть мудрої, а оцінки, певна річ, виставляють літописці (читай: журналісти), які не вільні у своїх поглядах. «Провладним був літописання курс / з Гороха — й дотепер — адмінресурс», — дотепно зауважив автор.

Отож навряд чи названі вірші можна віднести до історичних наративів, вони належать до сучасної історіографії з її болісними стараннями встановити й відновити історичну правду. Недарма заголовок розділу містить у собі семантику зв'язку історичних епох. В. Пащенко не був би В. Пащенком, якби в цьому розділі не перекинув місток у наші дні. Вірш «Держава» наповнений міркуваннями про день сьогоднішній. У ньому читаємо: «Держава наша — немовля / безпомічне, та геніальне; / гризе його імперська тля, / гальмують ріст імперські гальма».

Зауважимо: в кожному розділі багато достойних аналізу віршів, які так і просяться бути процитованими. Але їх така кількість, що вони не поміщаються навіть в «обойми», тобто в оглядову репрезентацію. Мимоволі доводиться відхиляти більшість і зупинятися вже на геть зовсім вершинних творах, які становлять для самого поета — соколинь. Але потім, повертаючись до відхилених віршів, шкодуєш про те, що саме їх відхилив на догоду своєму сюжетові, і навіть переживаєш літературно-критичний сором за їх ігнорування.

У другому розділі «Вказ бетоно-руки» зібрані вірші про ближчу історію — радянські часи, застій, перебудову. Тут є мотивний перегук з першим розділом. У вірші «Сусід» поет написав: «І не провалиться земля, / і магма не сполум'яніє / під тим, хто вкрав у нас ім'я, / літопис, — правда і не дніє». Отже, тут знову мовиться про прагнення влади проголосити свою монополію на правду. А починається розділ віршем, у якому встановлено зв'язок між давнім минулим і радянським часом: «В часи недобрі та старі, / в часи новіші, найлихіші, / залили сала нам царі, / псарями увійшли у вірші. // Щасливі мученики ті, / що світ покинули дочасно, / і в Україні на путі / радянського не знали щастя».

У віршах «Застій», «Софійський дзвін», «Бувальщина», «Порука і хватка», «Туман», «Приазов'я-2000», «Ода рейкам», «Слід у слід у сімдесят літ», «Занепад», ін. — перед нами розгортається новітня історія. Вона приносить у поезію відчутний заряд публіцистичності, але це публіцистичність не плакатного, агітаційного зразка, а публіцистичність інтимна, пропущена через авторську свідомість. Ці вірші — результат гірких роздумів. Значна частина їх сприймається як віршовані фейлетони з потужним зарядом сатиричності. Та чим ближче автор наближається до сучасності, тим більше оптимізму в його голосі. Спочатку, у вірші «Туман», він ніби ненароком зронив: «Світання не мине мого народу», а далі вже й показав це світання

у віршах «Майдан Гідності» і «Небесна сотня». Другий з них починається словами: «І правда справдилась. Криваво, / трагічно, — та без вороття. / Майдан Вкраїні ствердив славу, / на гідність право, на життя». І хоч у середині вірша промайнув мотив вождів, які поділять по-своєму завойоване Майданом, але в кінцевому підсумку утверджено незворотність змін, росту національної свідомості українців, їх солідарності в боротьбі за відрядящення й відросійщення.

Головний концепт наступного розділу «В білих льолях дитинні сади» — пам'ять. Вона реставрує дитинство. Тут особливе місце займає образ бабусі («Бабусин килимок», «Руки», «Післявоєння», «Бабусин спадок», ін.), батько, якому присвячений багатоярусний вірш «Потрясіння». Тут уперше заявляється топос малої батьківщини — села Мала Дівиця Прилуцького району на Чернігівщині — у віршах «Мій край», «Мала Дівиця», «Вдома», «Сінопункт», циклі «Залізниця».

І раптом після цього майже герметично замкнутого простору автор виводить нас у розділі «Поміж болів чужої біди» на обшири своїх мандрів. Якщо тільки пройтися по назвах віршів, то побачимо в них усю географію подорожей доктора географічних наук: «Далекосхідний сон», «Камчатка», «Курильські острови», «Сахалін», «Зелений Клин», «Якутія», «Забайкалля»... Усе перелічити неможливо. Автор поступово пересувається зі Сходу на Захід, закінчуючи розділ віршами: «Гродненська паска», «Відкриття Швейцарії», «Париж», «Біскайська затока», «Саскачеван».

У далекому 1816 році редактор харківського журналу «Украинский вестник» Розумник Гонорський започаткував у часописі розділ «Мальовнича проза». Він і теоретично обґрунтував феноменальну сутність цього явища. У випадку ж з В. Пашенком маємо справу з феноменом мальовничої поезії, живописанням словом. Ось фрагмент з вірша «Париж»: «Тут будинкам тісно, а не людям: / вікна в вікна, сяючий інтим; / жар чуттів без олова-полуди / робить місто срібним, золотим. // (...) Затишний, помірний світ гармоній; / поверхів — три-п'ять, декор сухий; / погляд прагне зодчих церемоній — / вкраплено перлин, і в кут глухий». Можливо, це й не конкуренція Камілю Пісарро з його знаменитим полотном «Бульвар Монмартр у Парижі», але спроба по-своєму виконати те ж саме завдання — використати поезію для мальовничого опису міста, яке тривалий час лишалося культурною столицею світу.

Проте автор, у якого *ratio* явно переважає над *emotio*, не міг лишитися в поезії лише в межах функції малювання. Він раз у раз руй-

нує традицію живописання словом задля наведення своїх змістовних спостережень над життям описуваних країв. Наприклад, у вірші «Зелений Клин» він заперечує усталений погляд на цей край як на заселену українцями землю. Насправді зустріти українців тут так само важко, як Дерсу Узала, вони злились з місцевим населенням. Виявилося, що відстояти й захистити свою національну ідентичність нелегко за несприятливих обставин: «Тамтешні всі Чернігівки, Полтавки, / Слобідки — вишиванки мов зняли; / вродила в будяках на бідних ставка, / і села ті — як інші зажили». Авторська думка тече вільно й розгонисто, доводиться для цитування вибирати дешицу, а вірш насправді котиться далі, так само наповнений перлинами й відточеними до афористичної гостроти рядками.

Розділ «Що за степ, де не поле?» розвиває один з аспектів географічної тематики. Автор закоханий у степову зону України. Вірші позначають його симпатії: «Приазов'я», «Хорли», «Гримить. У небі Святогір'я...», «Хомутівський степ», «Святогір'я», ін. Тут триває творення мальовничої поезії, як-от: у вірші «Червневий степ — то парубійко...», де зустрічаємо такі описи: «В зелених долах диво-свитки — / луги, там череди корів; / а ген поміж горбами видко / спинний глибокий дужий рів». Посилюється потяг до неологізмів, з прозорою, зрештою, семантикою: «В синьому повітрі / *парубкує* грім. // *Вхмарена* діброва / супить гарні брови...» Тільки зараз помітив, що слово *парубкує* зовсім не неологізм. А що ж примусило його сприйняти за такий? Контекст. Уживання його поруч зі словом *грім*, що відразу створило один з різновидів метафори — персонафікацію.

Найцікавіший вірш у цьому розділі — «Степова підкова — дріб'язкова?» Автор розгорнув тут цілий мисленний сюжет. Степ, моделює він думку опонента, навіть у межах природи, — дрібна тема: «З висот знавця леткого слова, / з позицій Всесвіту, про степ / писати, бачте, дріб'язково. / Не так писати б, не про те». «Знавець» розгортає свої ідеї: природа — то зміщення материків, огром планетних вимірів, тайга, лісосплав, кар'єри каменю і глини, фонтани нафти або, хоча б, в океанах білі яхти. А що таке степ? — сіно для жуків, пахощі трави, овечий біб, полин. Що відповів поет цьому «знавцю»? Природа репне, загнuzдана лише для виконання людських потреб. «А щоб вона могла ще жити, / щоб ми в природі щось могли, — / нам брати б тільки на спожиток / і знати: ми — з її золи. // І прихилитись до травинок, / згадавши праземні зв'язки, / щоб гріх відчуження не виник / на вік наш, а як не на віки».

Розділ «Пісня серця — це соло» зібрав любовну лірику. Отут уже здавалося: *emotio* розгуляється й візьме гору над *ratio*. Але автор лишився вірний собі. Тема кохання репрезентована в нього не зізнаннями, а спостереженнями. Знову ж таки: тут більше рефлексій над життям, аніж гарячого неприборканого почуття.

У вірші «Пізно» зображена не така вже й рідкісна побутова ситуація: потенційна дружина виганяє з хати обранця, який прийшов напідпитку, розриває з ним стосунки; у неї не знайшлося для нього душевної щедрості й тепла. «І він — осміяний, розбитий, / за плечі випханий у ніч, — / із кимось довго мусив пити, / тікаючи від себе прич». Жінка лишилася самотня, але із своїм непереможеним гонором. Автор драматично загострив конфлікт, який позначається на життєвих долях обох його учасників, сприймається як втрата.

Вірш «Освідчення» (з посвятою *подружжю Ковальчуків*) розгортає протилежну картину в родинних стосунках — єдності закоханих перед лицем життєвих випробувань: «Поміж духовних бідностей, розрух, / поміж страхів, що завтра буде гірше, / поміж інфляцій — слово має дух: / закоханий читає свої вірші». Це не марна думка, яку важко опанувати багатом: щастя доступне кожному за будь-яких обставин. Але поет наполягає саме на такому трактуванні життя: «В закоханого — срібло сивини, / та й того срібла досі небагато, / в закоханого вирости сини, / а серце не погасло для багаття. // Його кохана все ще молода, / в очах у неї блиск жіночий — сльози. / Яке це щастя — плаче не біда; / яке це щастя — вірші серед прози».

У творі «Вітчим» завдяки здатності поезії до стислості висловлювань відображена ціла людська доля: закоханий замолоду не мав взаємності, але наполегливо чекав свого часу, і він прийшов: «Він так чекав довіри на кохання! — / Всю ніжність нагромадив у собі, / таки переcheкав своє чекання, / таки згорів зорею в тій судьбі». Тепер він вітчим; проте він став для хлопця батьком, другом, авторитетним наставником: «по-чоловічому він сину пригодився». В. Пашенко зображає переможця, який зумів подолати труднощі, не плив за течією, а уперто домагався свого і отримав бажане.

Наступний розділ «Без вогню попеліємо» наближає нас до самого автора. Тут зібрані його самохарактеристики, освідчення; він прагне розповісти нам сам про себе. А оскільки людина (не тільки В. Пашенко) багатогранна, то й цей розділ включає різноманітні вірші: від ліричних мініатюр до віршованих фейлетонів. Об'єднує всі ці твори висловлення авторського внутрішнього бачення жит-

тевих явищ. Це поетова «спроба автокоментаря». Інша справа, що зізнання автора розгортаються в площині не інтимних освідчень, а репрезентації життєвої позиції.

Яким же постає В. Пащенко в своєму автопортреті? Для нього найважливіше творче піднесення, духовна повноцінність, дієвість прожитого часу. На докори про певну романтичну невизначеність він відповідає: «Не хочу, щоб розвиднилось мені / щоб зором помірковано-тверезим, / як шеляги, міг рахувати дні, / порожні, мовби шальки на терезах».

Засадничо для В. Пащенка важливий вірш «За власну думку дорого плачу...» Хтось скаже: і що то за власна думка, і чому її слід захищати, навіщо її дотримуватись, ще й дорого платити за неї? Для поета ж такі питання не стоять; для нього власна думка — це тотожність до самого себе. Для нього зрада самому собі — неприйнятна. Його вибір — залишитися з власною думкою, аніж завдяки їй зраді здобути якісь матеріальні вигоди: «За всі свої устої заплачу! / За принципи, за спротиви «достойним». / І скажуть, щоби чітко я почув: / усіх кусає, хворий невігойно». Кому з чесних учених не доводилося залишатися в однині з власною думкою в країні, де президенти оголошують себе «професорами», а найвищі урядовці з докторськими ступенями аргументовано звинувачуються в плагіаті?

У вірші «На горіхи» автор розповів про оптимістичний мотив своєї поведінки: горіхові дерева б'ють, збираючи плоди, і від того вони ще краще родять; бузок ламають, а він знову ще рясніше розцвітає через рік. Отож: «Нам недруги чого не втнуть, / якій би скрушності не бути, / на краще можна повернуть / не падати, хоча б і трутять. // Людині дужче все болить, / та у філософа є віха: / хуткіше скубане смалить, / на кращий цвіт все, на горіхи». За моїми спостереженнями, В. Пащенко тут уперше й востаннє в цій книжці сказав про своє головне амплуа в житті й у поезії — бути філософом.

Світові людей у наступному розділі «Безсловесне воліє» протиставлено світ природи, власне фауни. У заголовному вірші говориться про те, що «маленька птаха в синьому огромі — / то лакмус чистоти в земному домі». Але й «бездоглядне собача / теж лакмус — доброту в нас визнача». Тут зібрано багато віршів про тварин: «Їжак», «Рудий пес», «Дикі гуси», «Бусол», «Тритони», «Сороки», ін. Але всі вони написані в аспекті ставлення до них людини.

От у поезії «Щасливий кіт без чобіт» змальована сценка з міської повсякденності: хлопчик везе в пазусі kota, розмовляючи з ним

«тоном виховальним»; ще й пробиває два талончики за проїзд: за себе і за kota. Поет розповідає: «Вийшли на наступній же зупинці — / крихитний, але казковий світ; / сумнівів ніяких: наодинці / з хлопчиком по-людськи мовить кіт». Авторський коментар на цьому не кінчається. «Заздрю тим, хто стане їхнім другом, / а «зайці» позаздрять хай коту», — додає поет.

Унікальний вірш «Мороз» так само демонструє епічний підхід автора до теми. Це віршоване оповідання про те, як водій віз узимку на заготівельний пункт телят; він зупинився на ночівлю в знайомих; і господиня кинулася рятувати худобу від морозу. Автор резюмує: «Та слава Богу, є ще доброта / з любов'ю до дітей, тварин і квітів. / Із неї наша людськість пророста. / Без неї вимрем у морознім світі».

Розділ «Якби молодість знала» об'єднує твори на теми виховання, дитячої дотепності, викладацького досвіду автора. Програмовий тут вірш — «Художник». Автор протиставляє японську систему виховання, спрямовану на розвиток особистості й індивідуальних талантів дитини, радянській, яка в значній мірі й досі лишається для багатьох в Україні «вітчизняною». Це система знищення особистості, насаджування шаблону, одноманітності, сірості. Радянське суспільство культивувало масову людину й на її пануванні було збудоване. Талант прокладав собі дорогу всупереч обставинам. А в галузях, де повинен панувати талант, торжествувала сірість, бездарність. Вірш має посвяту, а герой вірша — реального прототипа. Поет звертається до нього і до свого покоління: «А в нас... Митці, однолітки мої! / Даровань ваших цвіт з'явився рано, / приймали ви несправедні бої, / шаблонили вас довго і старанно». Найгірше, що сам поет тоді нічим не міг зарадити ровесникові, бо вони були ще дітьми: «А я, це усвідомивши тепер, / караюся разом із тим талантом, / котрого тлумив гурт, котрий не вмер, / та все дитинство був, мов лиха лантух». Автор виступає за вільний розвиток людської особистості, розуміючи, що він можливий лише в демократичному суспільстві, де дитина не боїться бути собою, ставити дорослим запитання, у тому числі й незручні. На одне таке запитання він намагається дати жартівливу відповідь у вірші «Ще», де наївна дівчинка запитує, що це слово означає.

З педагогічного досвіду професора В. Пашенка народився вірш «Квітник». Автор старанно й натхненно описав студентську академічну групу, у якій переважають дівчата: «Побачиш — не забagne вмерти. / Це свято буднів — не Париж. / І ти невідворотно-

вперто / самоприречено згориш». У такому товаристві авторові доводиться викладати академічні навчальні дисципліни. «А ти, — нівроку муж, не євнух, — / не смій! Не руш! *Не тронь!* Не плач. / Сидіти в квітнику приємно. / Практично в них. Ти — викладач».

Розділ «На воді борозна» у змісті не дарма має підзаголовок «декларації». І відкриває цей розділ вірш «Декларація-цяцанка», де йдеться про «непевність берегів і меж», обіцяти люблять усі, адже обіцянка — це надія, сподівання, вербалізація бажаного й очікування його здійснення. Тому обіцяють усі: батьки, діти, коханці, рибалки, «вічові обранці». «А щодо здійснень — хто там зна, / чи їх набуде цілий натовп, / чи то цяцанка. Борозна / є й на воді, / і добре знати». Цей вірш дав назву й розділові, у якому дивовижно поєднані вірші про риболовлю й армію, кохання й навчання та ін.

Сатиричний хист (фейлетонне мислення), притчевий характер своєї поезії В. Пащенко демонструє у вірші «Не все ясно, зате гласно», написаному в 1990 році, тобто тоді коли Перебудова, за офіційною версією, тривала вже цілу п'ятирічку. Описана повсякденна сценка (повсякденність — душа постмодернізму): сетер гавкав з вікна п'ятого поверху. Автор використав анафору «сетер гавкав», надавши цим словам особливого значення: «Сетер гавкав. Це вже був протест, / чутий ген у дворовому гуці / нерозумний псячий маніфест, / формою задовгий, змістом куций». Поет його почув і підніс гавкіт до рангу вчинку, свідчення пса про свою позицію: «Щось побачив, нюхом щось відчув — / дійових осіб, чи дух, чи тіні. / Я б йому погладив бурий чуб / за найпершу гласність в Україні».

Як таких віршів бракує сучасній газетній журналістиці! Це ж готова авторська колонка, есей, фейлетон і ще що завгодно. Без таких віршів не обходилася жодна газета ще на початку минулого століття. Тепер така традиція забулася. А дарма. Іронія, приховані змісти, влучність кожного афористично відточеного рядка — роблять цей вірш прозорим у своїй складності, доступним для читача. У газеті він розчинив би інформаційну одноманітність, не завдаючи шкоди її загальному політичному дискурсу.

В окремих розділах «Барви ранньої осені» винесено пейзажну осінню лірику. Це, власне, повернення до того, що ми назвали «мальовничою поезією». Причому ця рання осінь як час узята переважно в топосі малої батьківщини: «Протяжна, майже плоска рівнина / прозора, чи засніжена, чи врунна, — моєї долі рідна стона, / моєї пісні виболені струни».

На перший погляд, дивовижний розділ «Про єство наше босе»; дивовижний, бо повторний, адже про дитинство вже йшлося. Але справа в тому, що ключиком до таємниці цього розділу є вірш «Село». Описавши очевидні принади села, автор зупинився на сільських повинностях. Зрозуміло, їх багато. Але він виокремив одну інтенцію: «недодали, недостарались, / недобули, не помогли...» І от уже нікому допомагати, батьки вже перебрались на вічний спочинок. І тут починається головне — туга за землею: «І, втішені чи ні сім'єю, / самі вже втомлені в труді, — / селом захворюєм, землею, / яку лишили молоді».

Відтак, це розділ про повторне повернення. «Про єство наше босе» не в дитинстві, а зараз, у теперішній час, коли наша душа стала «босою», незахищеною, відкритою. Звідси вірші «Пора садити картоплі», «Батьківський сад», «Віднині я старший за брата...», «Мамин пиріг», «Молодість». Природними виглядають у цьому розділі вірші «Будні», «Повсякденність». І на завершення вірш-підсумок: «Зростає ентропія в світі: / все розбігаються сонця, / земні єднання — розповиті, / черствіють молоді серця». Тотальній ентропії може протистояти тільки людина як істота суспільна, для якої цікава передусім інша людина, яка здатна повертатися до своїх першоджерел і приводити до них своїх нащадків.

Органічно, ближче до фіналу, з'являється розділ «Світ гармоній». Органічно, означає те, що він тут цілком виправданий і відповідає своєрідності авторського світобачення. Недарма нам доводилося раз у раз говорити про оптимізм поета, очікування ним позитивних змін, віру в людину, зображення її як переможця. За О. Довженком: двоє дивляться вниз; один бачить калюжу, а другий — відбиті в ній зорі. То В. Пашенко з тих, хто бачить все-таки зорі. Відкриває розділ великий цикл «Цей світ» з першою фразою: «Цей світ прекрасний». Далі можна й не продовжувати. Але цікаво простежити за логікою й красою думки автора: цей світ прекрасний, тому що квітне від кохання; цей світ всесильний, тому що «у ньому розум вищий звіра»; цей світ величний, тому що «його віншує віща ліра». І переведення цих загальних спостережень у площину особистісну: «Знанню, коханню, талану / не покладаю статус міри / і не творю собі кумира: / живу, долаю далину».

Кульмінація розділу — вірш «Істина» із заспівом: «Істину не просто проректи, / істину не просто десь почути. / Істинні слова, думки, світи / зорі наслухають на розпутті». Істина існує в однині, хоча належить усім, «Вищий Логос, мудрощі небес — / істина, для

всіх землян єдина». На відміну від правди, яка може бути «своя», сформульована для великих спільнот, націй, державних утворень, як у Т. Шевченка: «в своїй хаті своя правда, і сила, і воля». Шлях людини до істини — тернистий, але завжди привабливий: «Звабний недоступністю магніт. / Обраних, прикликаних причастя. / Нерозмінне жертвуваних літ. / Незрівнянне дослідницьке щастя».

Нарешті, передостанній розділ — «Жмут покликань», по суті він останній, якщо врахувати, що завершує книжку розділ дитячих віршів. А що в людини справді може бути «жмутом покликань»? Звичайно, людина може мати якийсь одне покликання, але окремі особи можуть мати їх кілька. Є ж люди, які гарно малюють, пишуть вірші або прозу, уміють організувати якусь справу, вислухати співрозмовника й зрозуміти його (дар, особливо рідкісний для нашого електронного часу).

В. Пащенко може пишатися двома обдаруваннями: до мандрів і до поезії. А може, трьома? Бо як же бути з його науковими працями, наукозавчними відкриттями, захопленнями. А може, чотирма? Бо талант до викладання — то особний дар, не тотожний з іншими. А може, п'ятьма? У передостанньому вірші розділу поет заявив: «Я щасливо прожив нещасливе життя». Хіба для цього не потрібний талант? Талант почувати себе щасливим, попри зовнішні нещасливі обставини. От ми вже й наблизилися до жмутка покликань. Не можна сумніватися, що в автора їх ще більше; а ми ще й не всі назвали.

І все ж найбільше віршів у розділі — про поезію. Вона була метою автора упродовж життя. Про це вірші з циклу «Мета». Про це дивовижні вірші «Думка шелесне словами...», «Поезія народжується в щасті...» Перший вірш має епіграф з висловлювання відомого поета; і це висловлювання нечемне щодо автора. Переважна більшість відповіла б на таке лайкою. Зовсім інше у В. Пащенка. Він тішиться з уваги відомого поета і приймає соціокультурну ситуацію сучасності як даність. Автор звертається до читачів: «Раджуся з вітром — і з вами, / хто прочитає мене». Метри поезії радять: «Кажуть: пиши, молодчина. / Часу ж читати — чортма. / Писане рубленим чином / краще глевкого письма». Чи ж може не писати поет? Навіть тоді, коли колегам-поетам його ніколи читати; можна ж сидіти на дивані перед телевізором і кричати: «Мені ніколи! Мені ніколи!» Але чи ж може мовчати людина, покликана висловити себе? Питання риторичні. Вірш виношується поетом, як дитина матір'ю: «Виносить, важко народить, / захват збере, ін-

терес. / Вірш нести — винагорода, / іспит, призначення, стрес». В. Пашенко не дав себе ні принизити, ні образити, виявився на рівні своєї гідності. І в цьому ще одне — шосте покликання — його обдарування.

Вірш «Поезія народжується в щасті...» побудований на запереченні вихідної тези. Їй протистоїть рядок: «Поезія народжується з болю...» У змаганні цих висловлювань на істинність претендує все ж друге. Для поета нормою є неспокій, «душевний нелад». «Людина творча вічно комплексує, / сприймає все як власний не-гаразд; / і пробує, і прагне: часто всує; / погорди їй — від гицелів до газд».

Завершає книжку розділ «Хрещенята», як уже мовилося, добірка віршів для дитячого читання. Від віршів про дітей їх відрізняє те, що написані вони з позицій дитини. Часто зустрічаються віршовані перекази кумедних ситуацій, які завжди трапляються з усіма в дитячому віці, спочатку старанно колекціонуються батьками в пам'яті, а потім забуваються. В. Пашенко не дає їм безслідно зникнути. Частина віршів — імперативи, тобто повчальна (але не навчальна). У цілому В. Пашенко навчає своїх маленьких читачів бути українцями, любити Україну, рідний край, його природу, батьків, родину, шанувати працю. Мініатюра «Щастя» дає зрозуміти авторові погляди: «У квітнім затишку сім'ї / пісні бутонять солов'ї, / і ті бутони — діти, // усіх люблю, усі мої, / і солов'ята, й солов'ї, / цвісти їм; нам — радіти».

І все ж для завершення рецензії варто звернутися до кінцевого вірша попереднього розділу. Вірш цей називається «Жертовність» і розповідає про материнське прагнення добра для своєї дитини. Очевидно, В. Пашенко мав на увазі свою матір, але, як це зазвичай буває в поезії, конкретний образ і ситуація піднеслися до художнього узагальнення, яке привело автора до висновку: «В людині — поклади добра; / щасливим кожен може стати; / а надто — як прийшла пора / любити, як любила мати».

Я гадаю: тепер зрозуміло, чому я вважаю, що, читаючи «Соколинь», читач опиняється в космічному оркестрі? За багатогранністю таланту В. Пашенко — рідкісний поет у нашому літературному товаристві. Книжка «Соколинь» має виразний підсумковий зміст, але разом із тим вона залишає можливість очікувати нових, художньо потужних явищ від талановитого автора.